

KUDAYNAZAROV AYDOS KENGESBAEVISH

BASLAWÍSH TÁLIM PEDAGOGIKASÍ

**OZBEKSTAN RESPUBLIKASI
JOQARÍ BILIM, ILIM HÁM INNOVACIYALAR
MINISTRILIGI**

NÓKIS INNOVACIYALÍQ INSTITUTI

KUDAYNAZAROV AYDOS KENGESBAEVISH

BASLAWÍSH TÁLIM PEDAGOGIKASÍ

Oqıw qollanba

**TASHKENT
“INNOVATSIYA-ZIYO”
2024**

UDK: 37.013(075)

KBK: 74.0

K 86

A.K. KUDAYNAZAROV

BASLAWÍSH TÁLIM PEDAGOGIKASÍ. Oqıw qollanba.
– Tashkent: “INNOVATSIYA-ZIYO”, 2024. – 168 b.

Bul oqıw qollanba pedagogika tálim tarawı 60110500-Baslawısh tálim bakalavriat tálim baǵdarı ushın mólsherlengen bolıp, ol óz ishine pedagogika teoriyasınıń tiykargı bólimleri tálim hám tárbiya kursların óz ishine alǵan. Oqıw qollanba Baslawısh tálim bakalavriat tálim baǵdarınıń MTS, oqıw reje hám oqıw dástúrleri tiykarında jazılǵan.

Juwaplı redaktor:

R.G. Safarova

Pedagogika ilimleriniń doktorı, professor.

Pikir bildiriwshiler:

B.K. Utemuratov

Filologiya iliminiń kandidatu doc.

R. Nurjanova

Pedagogika iliminiń kandidatu doc.

Bul oqıw qollanba Nókis innovaciyalıq institutı Keńesiniń jıynalıısında talqılanıp (2024-jıl 30-aprel 8-sanlı protokol), baspaǵa usınıs etildi.

ISBN 978-9910-680-43-4

© KUDAYNAZAROV A.K., 2024.
© “INNOVATSIYA-ZIYO”, 2024.

Аннотација

Bul oqıw qollanbada tálım hám tárbiya haqqında sóz etilip pán mazmunın obyektiv túrde ashıp beredi. Sonday-aq Ózbekstan Respublikasınıń “Bilimlendiriw haqqında”ǵı Nızamı, bilimlendiriw tarawındaǵı mámleket siyasatınıń tiykarǵı principleri, bilimlendiriw sistemasi hám túrleri, pedagogika pání hám onıń tiykarǵı kategoriyalari, pedagogika pániniń payda bolıwı hám rawajlanıwı, Islam dini ideyalarınıń tálım-tárbiyaǵa tásiri, Hadis iliminiń payda bolıwı, Xalıqaralıq bahalaw dástúrleriniń normativ tiykarları, Xalıqaralıq bahalaw dástúrleri metodologiyasi haqqında sóz etedi. Oqıw qollanba Baslawısh tálım bakalavr tálım basqıshınıń studentleri, pedagogika tarawında bilim alıp atırǵan hám usı tarawda jumıs islep atırǵan pedagog-oqıtıwshılar qollanıw ushın tayarlangan.

Ushbu o‘quv qo‘llanmada ta’lim va tarbiya haqida so‘z yuritilib, fan mazmuni obyektiv tarzda ochib beriladi. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida” gi qonuni, ta’lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy tamoyillari, ta’lim tizimi va turlari, pedagogika fani va uning asosiy kategoriyalari, pedagogika fanining paydo bo‘lishi va rivojlanishi, Islom dini g‘oyalarining ta’lim-tarbiyaga ta’siri, Hadis ilmining paydo bo‘lishi, xalqaro baholash dasturining me’yoriy asoslari, xalqaro baholash dasturlari metodologiyasi haqida so‘z yuritiladi. O‘quv qo‘llanmada boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishining talabalari, pedagogika sohasida ta’lim olib borayotgan va shu sohada ishlayotgan pedagog-o‘qituvchilar qo‘llanish uchun tayyorlangan.

В данном учебном пособии дается характеристика образования и воспитания, в объективной форме раскрывается содержание науки. А также описаны Постановление Республики Узбекистан "Об образовании", основные принципы государственной политики в области образования, система и виды образования, педагогическая наука и ее основные категории, возникновение и развитие педагогической науки, влияние исламских идей на образование, возникновение науки Хадис, нормативная база международных программ оценки, методология международных программ оценки. Учебное пособие разработано для студентов бакалавриата, обучающихся по педагогическому направлению в области начального образования, педагогов, работающих в педагогической сфере.

This study manual describes education and upbringing and reveals the content of science in an objective form. As well as, The Decision of the Republic of Uzbekistan "On Education", the main principles of the state policy in the educational field, the education system and types, the pedagogical science and its main categories, the emergence and development of the pedagogical science, the influence of Islamic ideas on education, the emergence of the Hadis science, the normative basis of international assessment programs, the methodology of international assessment programs have been described. The study manual was developed for bachelor's degree students who are studying in the pedagogical field in elementary education, pedagogues working in the pedagogical field.

Kirisiw

Tárbiya haqqındağı ilimniń pedagogika dep atalıwı bunnan kóp ásir burın payda boldı hám onı bunday ataw dúnya júzinde dástúrge aylandı. «Pedagogika» sózi grek sózinen kelip shıqqan bolıp «paydo» bala hám «gogos»-jeteklewshi, yaǵnıy bizińshe bala jetelewshi degen mánisti bildiredi. Áyyemgi Gretsiyada dáslepki waqıtları qul iyeleriniń balalarına qaraytuǵın qullardı pedagoglar dep ataǵan. Al olardıń atqarǵan wazıypaların pedagogikalıq xızmet dep esaplaǵan. Onnan beri neshshe-neshshe ásirler ótti, «Pedagogika» sóziniń mánisi túpten ózgerdi, mazmunı bayıdı hám búgingi qollanıw dárejesine jetti.

Bul oqıw qollanbada pedagogikanıń tiykarǵı bólimleri bolǵan tálim hám tárbiya kursların óz ishine alǵan.

«Baslawısh tálim pedagogikası»- kursı kadrlar tayarlaw milliy dástúri hám onıń tiykarǵı bólimleri, pedagogika pániniń qalıplesiwi hám rawajlanıwi, maqset hám wazıypaları, predmeti, ilimiy-izertlew metodları, shaxs rawajlanıwı hám oǵan tásir etiwshi faktorlar, ulıwma pedagogikalıq proces hám onıń mazmunı, didaktika (oqıtıw teoriyası), oqıtıw procesi nızamlıqları hám prinsipleri, oqıtıw mazmunı, oqıtıw metodları hám quralları, oqıtıwdı shólkemlestiriw formaları, oqıwshılardıń bilim, kónlikpe hám tájiriybelerin analiz etiw, tárbiya procesi mazmunı, mánisi, nızamlıqları, prinsipleri, tárbiyanıń ulıwmalıq metodları, tárbiya túrleri mazmunı, maqset hám wazıypaları, forma, metod hám quralları, bilimlendiriw mekemelerin basqarıw, korreksion pedagogika tiykarların óz ishine qamtıp alǵan.

Bul oqıw qollanbada pedagogikanıń óz aldına taraw sıpatında pedagogikalıq pikirlerdiń payda bolıwı hám rawajlanıwın úyreniw arqalı jańa rawajlanıwda sheshimi zárúr bolǵan wazıypalardı belgilep beriwshi hám de onı sheshimine jol kórsetiwshi strategiyalardı kórsetip beredi. Eń ayyemgi dawirlerden, Ózbekstan Respublikası ǵárezsizlikke eriskennen keyingi dawirge shekemgi pedagogikalıq pikirler hám bilimlendiriw sistemasınıń rawajlanıwı hámde eń ayyemgi dawirlerden házirgi kúнге shekem dúniya mámleketlerinde tárbiya, tálim hám pedagogikalıq pikirlerdiń rawajlanıwına tiyisli máselelerdi ózinde sáwlelendirgen.

Erkin pikirlew, ilimiy dúnyaqaras hám milliy ideyanı qalıplestiriw oqıw tárbiya procesiniń tiykarǵı bólimleri, oqıwshılardıń ilimiy dúnyaqarasın qalıplestiriwdin tiykarǵı bólimleri, aqliy tárbiyanıń maqseti hám wazıypaları, puqaralıq tárbiyanıń maqseti, wazıypaları hám metodlarınıń tálim-tárbiyalıq qasiyetleri haqqında toqtap ótilgen.

Huquqiy tarbiyanıń jas áwladtıń huquqiy sanası hám mádeniyatın qalıplestiriw puqaralıq tarbiyanıń tiykarǵı bólimleri, dene tarbiyanıń maqset hám wazıypaları, informaciya mádeniyatı hár qanday topar hám shaxs mádeniyatın strukturalıq bólegi bolıp tabıladı, bul olardıń maǵlıwmattı qádiriyat retinde ańǵarıwın, izlew hám tabıw,

alıw hám qayta islewi hám qábiletin, maqsetke muwapıq iskerligin sol tiykarda tiykarlaw jáne onı jetkerip bere alıw, sonıń menen birge alıńan tájiriybeni basqalar menen bólisiwlerin xarakteristikalaydı.

Xalıqaralıq tálim baǵdarındaǵı joybarlar hám baǵdarlamalar dúzilmekte hám háreket etpekte. Olardıń Ózbekstan Respublikası menen Xalıqaralıq bahalaw dástúrleriniń normativ tiykarların hám Xalıqaralıq bahalaw dástúrleri metodologiyası baylanıslı bolǵan maǵlıwmatlarǵa toqtap ótilgen.

I BAP. PEDAGOGIKA TEORIYASI

1. Ózbekstan Respublikasında tálim sistemasın rawajlandırıwdıń kontseptual tiykarları.

1. Kadrlar tayarlawdıń milliy baǵdarlaması.

Kadrlar tayarlawdıń milliy baǵdarlaması bilimlendiriw haqqındaǵı Ózbekistan Respublikası Nizamı tiykarında islendi. Baǵdarlama 1997-jıl 29-avgusttaǵı Ózbekistan Respublikası Oliy Májilisiniń IX sessiyasınıń qararı menen tastıyqlandı hám Prezident Pármanı menen bekitildi.

Baǵdarlamada;-kadrlar tayarlawdaǵı milliy tájiriybeler, dúniya pedagogikasındaǵı jańalıqlar esapqa alınǵan.

Baǵdarlama; - kadrlar tayarlawdıń mazmunın turmısqa engiziwde, óz betinshe jańasha erkin pikirleytuǵın, milliy ǵárezsizlik ideologiyası menen qurallangan milliy qániygelerdiń jańa áwladın tárbiyalap jetistiriwge qaratılǵan.

Baǵdarlamaniń maqseti - bilimlendiriw tarawın túpten ózgertiw, bilimlendiriw tarawın ótmishten qalǵan ideologiyalıq qaraslar hám qaldıqlardan pútkilley tazalaw, rawajlangan demokratiyalıq mámleketler dárejesinde, joqarı ruwxıy hám ádep-ikramlılıq talaplarǵa juwap beretuǵın joqarı mamanlıqtaǵı qánigeler tayarlaw milliy sistemasın jaratıwdan ibarat.

Baǵdarlamaniń wazıypaları; bilimlendiriw sistemasın túpten jańalaw, qánigeler tayarlawda oqıw orınları arasında básekili ortalıq jaratiw, olardı demokratiyalıq huqıq mámleketin qurıw procesine muwapıqlastırıw, oqıw orınların joqarı bilimli mamán kadrlar menen támiyinlew, pedagogikalıq kásiptiń abıroyın kóteriw, kadrlar tayarlaw sistemasın ilim-pán, mádeniyat, texnika hám texnologiyalardıń jańa tabısları dárejesinde qayta qurıw, tálim-tárbiyanıń zamanagóy túrlerin, metodların islep shıǵıw hám turmısqa endiriw, oqıw-tárbiya mákemelerin attestatsiyadan ótkeriw hám akkreditaciyalaw, zárúriy normativ hám materiallıq-texnikalıq bazanı dúziw, jańa pedagogikalıq, xabar, baylanıs texnologiyaların jaratıw, qarjılandırıw, qánigelerge buyırtpa islew

Milliy baǵdarlama úsh basqısh arqalı ámelge asırıladı.

Birinshi basqısha (1997—2001); zárúr bolǵan huquqıy, ilimiy metodikalıq, qarjı-materiallıq hám basqa da jaǵdaylar jaratıldı, bilim mazmunı qayta qaraldı hám túpten jańalandı, qánigelerdi tayarlaw hám qayta tayarlaw jańa zaman talabına ilayıq shólkemlestirildi, mámleketlik bilimlendiriw standartı, jańa pedagogikalıq, xabar, baylanıs texnologiyaları islendi hám turmısqa engizildi, oqıw orınlarınıń materiallıq-texnikalıq, oqıw-metodikalıq hám qánigeler bazası tayarlandı, qarjı máseleleri jetilistirildi, básekili ortalıq payda etildi, reyting hám monitoring sisteması dúzildi, xalıqaralıq baylanıslar rawajlandırıldı, bilimlendiriwge shet el investiciyaların tartıw ilájları islendi, baǵdarlamanı ámelge asırıwǵa baylanıslı anıqlıqlar kiritildi.

Ekinshi basqishta (2001-2005); toplanğan tájiriybeler tiykarında baǵdarlamaǵa anıqlıqlar kiritildi, akademiyalıq liceyge, kásiplik kolledjge ótiw tolıq ámelge asırıldı, kadrlar menen támiyinlendi, olardıń xızmetinde básekili ortalıq payda etildi, bilimlendiriw mákemeleriniń materiallıq-texnikalıq, oqıw-metodikalıq bazası jetilistirildi, jańa pedagogikalıq, xabar, baylanıs texnologiyaları menen támiyinlendi.

Úshinshi basqishta 2005 hám onnan keyingi jıllar; aldaǵı jıllarda toplanğan tájiriybeler negizinde qániygeler tayarlaw sisteması jetilistirildi hám rawajlandırıldı, oqıw-tárbiya mákemeleriniń oqıw-materiallıq, ilimiy-metodikalıq bazası bekkemlendi, qánigeler jańa pedagogikalıq, xabar, baylanıs texnologiyaları menen tolıq támiyinlendi, milliy joqarı oqıw orınları dúzildi hám rawajlandırıldı, kásip-óner orınlarınıń ózbetinsheligi, ózin-ózi basqarıwı jetilistirildi

2. Kadrlar tayarlawdin milliy modeli

Kadrlar tayarlawdıń milliy baǵdarlaması negizinde jáhándе uqsası joq qániygeler tayarlawdıń milliy modeli jaratıldı. Milliy modeldiń tiykarǵı bólimleri mınalardan ibarat;

I. Shaxs - bul qániygeler tayarlaw sistemasınıń bas subyekti hám obyektі, bilimlendiriw tarawındaǵı xızmetlerdi paydalanıwshı hám turmısqa asırıwshı adam.

Shaxs - Óziniń aqıl-oyın rawajlandırıwǵa, dóretiwshilik uqıbın jetilistiriwge, qayta tayarlıqtan ótiwge, ózligin hár tárepleme júzege shıǵarıwǵa múmkinshilik aladı, bilimdi alıp, kásipti iyelegennen keyin óndiriste, ilim-pán, mádeniyat hám basqa tarawlarda xızmet isleydi, óziniń bilimin, tájiriybesin jaslarǵa úyretiwge belsene qatnasadı.

2. Mámleket hám jámiyet-bilimlendiriw, qániygeler tayarlaw sisteması xızmetin tártipke salıwdıń, kadrlar tayarlaw hám olardı qabıl etip alıwdıń kepili.

Mámleket hám jámiyet; puqaralardıń bilim alıwına, minnetli túrde hám ıqtıyarlı túrde orta arnawlı yamasa kásip-texnikalıq bilimdi iyelewine, grantlar yamasa pullı-shártnamalı joqarǵı hám onnan keyingi bilimdi alıwǵa, iyelegen kásibi boyınsha jumıs islewge, bilimin jetilistiriwge hám qayta tayarlıqtan ótiwge múmkinshilik jaratadı, bilimlendiriw tarawı qatnasıwshılardıń sociallıq qorǵawǵa, mámleketlik oqıw orınların qarǵı menen támiyinlewge, jámáátlik basqarıwdı rawajlandırıwǵa, densawlıǵı tómeh hám rawajlanıwında kemshiligi bar adamlardıń bilim alıwına, olardıń kásip iyelewine kepillik beredi.

3. Úzliksiz bilimlendiriw - uqıplı kadrlar tayarlaw sistemasın hám onıń xızmet kórsetiw ortalıǵın óz ishine aladı.

Úzliksiz bilimlendiriwdi shólkemlestiriw hám rawajlandırıwdıń tiykarǵı principi; bilimlendiriwdiń artıqmashlıǵı, onıń birinshi dárejeli áhmiyeti, abıroyı, bilimlendiriwdiń demokratiyalasıwı, socialasıwı, milliy baǵdarlanǵanlıǵı, oqıw menen tárbiyanıń bekkem baylanısı, uqıplı, zeyinli jaslardı anıqlaw hám olarǵa irgeli, arnawlı bilim beriw ushın jaǵdaylar jaratıw.

4. Ilim-joqarı maǵlıwmatlı maman qániygeler tayarlaydı hám olardan paydalanadı, jańa pedagogikalıq, xabar, baylanıs texnologiyaların jaratadı, tábiyat hám jámiyet haqqında jańa irgeli hám ámeliy bilimlerdi toplaydı, xalıqaralıq kólemde qániygeler awmasıwdı turmısqa asıradı, ilim-izertlew jumısların júrgizedi, innovaciyalıq (jańalıq) joybarlardı qalıplestiredi hám turmısqa asıradı, jaslardıń dóretiwshiligin hár tárepleme qollap quwatlaydı.

5. Óndiris-qániygelerge bolǵan talaptı, olardıń sıpatı hám dárejesine qoyılatuǵın talaplardı belgilewshi tiykarǵı buyirtpashı, kadrlar tayarlaw sistemasın qarjılandırıw hám materiallıq-texnikalıq jaqtan támiyinlew procesiniń qatnasıwshısı.

Óndiris-qániygeler tayarlaw sistemasınıń baǵdarların, dárejesin hám kólemin qalıplestiredi, qániygelerdiń sıpatına hám básekilesiw uqıbına baha beredi, qániygeler tayarlawǵa járdem kórsetedi, qániygelerdi maqsetli tayarlawǵa, oqıw-tárbiya mákemelerin qarjılandırıwǵa qatnasadı, tálim-tárbiyanı kárxanadaǵı ónimli miynet penen baylanıstıradı, kárxanalardıń keń múmkinshiliklerinen paydalanadı, qániygelerdi tayarlaw, qániygeligin jetilistiriw hám qayta tayarlawda járdemlesedi, joqarı tálim hám ilim-izertlew mákemeleriniń jańalıqların óndiriste qollaydı, óndiris aldınıǵıların pedagogikalıq xızmetke qatnastıradı, ámeliyat ótiw ushın bilim alıwshılardıń jumıs orınların ajıratadı, bilimlendiriw mákemelerin jańa ásbap-úskeneler menen támiyinlewge kómeklesedi.

3. Jana zaman muǵallimine qoyılatuǵın talaplar

Muǵallimge salamat áwladtı tárbiyalap kamalǵa jetkeriwdey ádiwli wazıypa júklengen. Bul wazıypalardı inabatlı orınlaw muǵallimge qatar **talaplar** qoyadı. Ol **talaplarǵa** tómendegiler kiredi - óziniń pánin hám metodıkasın házirgi zaman ilimi dárejesinde ayırıqsha biliwi, xalıq pedagogikasın, milliy pedagogika, psixologiya hám basqa da pánlerdi jetik biliwi, oqıwshılardıń jas, jeke ayırmashılıqların, rawajlanıw, bilim hám tárbiyalanǵanlıǵı dárejesin qatań esapqa alıp tálim-tárbiyanı maqsetke ılayıqlıǵına qaray jámáát, topar, jeke hám ılayıqlastırıp alıp barıwdı óz ornında, zárúrli jerinde hám kerekli waqtında qollawı, ruwxıy ádep-ıkramlılıq, hár tárepleme bilimdanlıq, mádeniyatlılıq, principiallıq, hadallıq hám ádillikte, miynette jáne turmısta oqıwshı ushın haqıyqıy úlgi bolıwı, kóp nárseni biliwi, kóp nárese qolınan keliwi hám onı oqıwshılardıń sheber úyrete alıwı, xalıq húrmetine, oqıwshılar muxabbatına ılayıq muǵallim bolıwǵa umtılıwı, pedagogikalıq texnikanı sheber iyelewi, aldınıǵı tájiriybelerdi, jańa milliy pedagogikalıq texnologiyalardı háwes penen úyreniwi hám qollawı, dúnya júzi pedagogikasında qollanıp atırǵan pedagogikalıq texnologiyalar menen tanıs, ózbetinshe jańasha dóretiwshilik penen pikirleytuǵın hám isleytuǵın, talapshań, jańalıqqa janı qumar bolıwı, pedagogikalıq kásipti hám oqıwshılardı janınday jaqsı kóriwi, shákirtleriniń kelesheğine jan kúydiriwi hám olardı shın kewilden iseniwi, dóretiwshi shaxs bolıwı, milliy ǵárezsizlik ideyası menen suwǵarılǵan sana-sezimli, watanın, tuwǵan jerin súyip jasaytuǵın hám miynet etetuǵın,

ózigimizdi (tilimiz, dinimiz, bay tariyxımız. mádeniyatımız, ádebiyatımız, úrp-ádetlerimiz hám salt-dástúrlerimizdi) jalıqpay úyreniwshi hám ózigimizdi oqıwshılarga háwes penen úyretiwshi milliy tárbiya jan kúyeri bolıwı, Prezidentimizdiń júrgizip atırǵan ishki hám sırtqı siyaseti, Pármanları, miynetleri, sóylegen sózlerinen kelip shıǵatuǵın wazıypalardı, húkimet qararların, bilimlendiriw Nızamların, kadrlar tayarlawdıń milliy baǵdarlamasın xalıq arasında jedelli úgit-násiyatlawshı bolıwı hám jámiyetlik jumıslarga belsene qatnasıwı.

4. Pedagogikalq kásipti tanlaw hám oǵan tayarlanıw

Muǵallım bolıwdı hámme árman etedi, biraq árman etkenlerdiń barlıǵıda muǵallımshilik kásipke ılayıq bola bereme?

Pedagogikalq kásipten kamal tabıw, oqıwshını tabıstan tabıslarga umtıdırıp oqıtıw hám olarga ulıwma insanıy jáne milliy pazıyletlerdi jemisli sińdiriw ushın bolajaq pedagogikalq kásip iyesi pedagogikalq uqıplılıqtıń mına quramlı túrlerin meńgeriwi zárúr-bilimdi sheber túsindiriw, ilim-pándi ózlestiriw, sóylew, shólkemlestiriwshilik, baqlawshılıq, abıraylı bolıw, durıs qarım-qatnasıq ornatiw, keleshekti aldın kóre biliw hám dıqqattı bólistiriw uqıplıqları.

Ózbekstan Respublikasın jáne rawajlandırıw boyınsha 2017-2021 jıllarga mólsherlengen «Háreketler strategiyası»nda tálim-tárbiya máseleleri.

Mámleketimizde gárezsizlik jıllarında ámelge asırılǵan reformalar túrli tarawlarda bir qansha alǵa ilgerilewshilikke alıp keldi. Sonıń ishinde bilimlendiriw tarawında da kóplegen unamlı ózgerisler júz berdi.

Mámleketimizdi bunnan bılayda rawajlandırıw baǵdarında qabıl etilgen Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2017-jıl 7-fevraldaǵı PF-4947 sanlı «Ózbekstan Respublikasın jáne rawajlandırıw boyınsha Háreketler strategiyası haqqında» ǵı Pármanı 2017-2021-jıllarda mámleketimiz ekonomikasın, mádeniy-sociallıq potencialın bunnanda bılay rawajlandırıwdı názerde tutqan mámleketlik baǵdarlama esaplanadı.

Pármanda xalıqtı hám isbilermenlerdi oylandırıp kiyatırǵan aktual máselelerdi hár tárepleme úyreniw, hárekettegi nızamshılıq, huqıqtı qollaw ámeliyatı hám aldınǵı shet el tájiriybesin analizlew, sonday aq keń jámáátshilik dodalawı nátiyjesinde islep shıǵılǵan **2017-2021-jıllarda Ózbekstan Respublikasın rawajlandırıwdıń birinshi gezektegi bes baǵdarları boyınsha Háreketler strategiyası** tastıyıqlansın dep kórsetilgen. Bul bes baǵdar tómendegilerdi óz ishine aladı: Mámleket hám jámiyet qurılısın bunnanda bılay jetilistiriw; Nızam ústinligin támiyinlew hám sud-huqıq sistemasın jáne reformalaw; Ekonomikanı jáne rawajlandırıw hám liberallastırıw; Sociallıq tarawdı rawajlandırıw; Qáwipsizlik, milletler ara tatıwlıq hám diniy keńpeyillikti támiyinlew, tereń oylanılǵan, óz-ara paydalı hám ámeliy ruwıxtaǵı sırtqı siyaset júritiw.

Pármanda Háreketler strategiyası bes basqishta, elimizde jıllarğa beriletuǵın atamalardan kelip shıǵıp, hár bir jıl boyınsha mámleketlik baǵdarlamalar qabıl etiw názerde tutılǵan túrde ámelge asırılıwı belgilengen.

Bul Pármannıń orınlanıwın qadaǵalawshı Milliy Komissiya hám tarawlar boyınsha birinshi gezektegi wazıypalardı ámelge asırıw boyınsha komissiyalar quramları tastıyıqlanǵan. Sonday-aq Háreketler strategiyasın óz waqtında hám nátiyjeli ámelge asırıw barlıq mámleketlik hákimiyat hám basqarıw organları hámde olardıń basshı xızmetkerleriniń birinshi gezektegi wazıypası hám bas jónelisi esaplanadı dep kórsetilgen.

Háreketler strategiyası bes basqishta, elimizde jıllarğa beriletuǵın atamalardan kelip shıǵıp, hár bir jıl boyınsha mámleketlik baǵdarlamalar qabıl etiw názerde tutılǵan.

Pármanda kórsetiliwinshe tórtinshi taraw **«Sociallıq tarawdı rawajlandırıwdıń birinshi gezektegi wazıypaları»** dep atalıp, onda:

- xalıqtıń bántligi hám real tabıs dereklerin asırıp barıw;
- xalıqtı sociallıq qorǵaw hám den sawlıqtı saqlaw sistemasın bunnan bılayda jetilistiriw, hayal-qızlardıń sociallıq-siyasiy aktivligin asırıw;
- arzan úy-jaylar qurıw boyınsha maqsetli baǵdarlamalardı ámelge asırıw, xalıqtıń turmıs sharayatların jaqsılawdı támiyinlewshi jol-transport, injenerlik-kommunikaciya hám sociallıq infrastrukturalardı rawajlandırıw hám modernizaciyalaw;
- bilimlendiriw hám ilim tarawların rawajlandırıw;
- jaslarǵa baylanıslı mámleketlik siyasattı bunnanda bılay jetilistiriw kózde tutılǵan.

2017-2021-jıllarda Ózbekstan Respublikasın rawajlandırıwdıń birinshi gezektegi bes baǵdarları boyınsha Háreketler strategiyası haqqındaǵı Pármannıń **«Bilimlendiriw hám ilim tarawların rawajlandırıw»** dep atalǵan bóliminde úzliksiz bilimlendiriw sistemasın jánede jetilistiriw, sıpatlı tálim xızmetleri imkaniyatların asırıw, miynet bazarınıń zamanagóy talaplarına muwapıq joqarı qániygeli kadrlar tayarlaw siyasatın dawam ettiriw názerde tutılǵan.

Bilimlendiriw mekemelerin qurıw, rekonstrukciya etiw hám kapital remontlaw, olardı zamanagóy oqıw hám laboratoriya áspapları, kompyuter texnikası hám oqıw-metodikalıq qurılımlar menen támiyinlew arqalı olardıń materiallıq-texnikalıq bazasın bekkemlew boyınsha maqsetli is-ilájların kóriw belgilengen.

Sonday-aq mektepke shekemgi tálim mekemeleriniń tarmaǵın keńeytiw hám onda balalardıń hár tárepleme intellektual, estetikalıq hám fizikalıq jaqtan rawajlanıwı ushın shárt-sharayatlardı túpten jaqsılaw, balalardıń bul mekemeler menen tolıq támiyinleniwı, ondaǵı pedagog xızmetkerlerdiń qániygeligin úzliksiz asırıp barıw kózde tutılǵan.

Uliwma orta bilimlendiriwdiń sıpatın tıpkillikli jaqsılaw, shet tiller, informatika hám matematika, fızika, ximiya, biologiya hám t.b. áhmiyetli hám talap joqarı bolǵan pánlerdi tereńlestirilgen túrde oqıtıw, balalardı sport penen shuǵıllanıwǵa, olardı muzıka hám iskusstvoǵa qızıqtırıw maqsetinde balalar sport obyektlarin, balalar muzıka hám kórkem-óner mekteplerin qurıw, házirgi hárekettegilerin rekonstrukciya etiw názerde tutılǵan.

Kásip-óner kolledjleri oqıwshılarnı bazar ekonomikası hám jumıs beriwshilerdiń zárúrlikleri boyınsha qániygeler tayarlaw hám jumıs penen támiyinlew islerin jetilistiriw, tálim hám oqıtıw sıpatın bahalawdıń xalıqaralıq standartların engiziw tiykarında joqarǵı bilimlendiriw mekemeleri jumısınń sıpatın hám nátiyjeliligin asırıw, joqarı oqıw orınlarına qabıllaw kvotaların basqıshpa-basqısh asırıp barıw belgilengen.

Sonday-aq usı Párman menen ilimiy-izertlew hám innovaciyalıq jumıslardı xoshametlew, ilim hám innovaciya jetiskenliklerin ámeliyatqa engiziwdiń nátiyjeli mexanizmlerin jaratıw, joqarǵı oqıw orınları quramında qániygelestirilgen ilimiy-eksperimental laboratoriyalar, joqarı texnologiya orayları hám texnoparklerdi shólkemlestiriw kózde tutılǵan.

2017-2021-jıllarda Ózbekstan Respublikasın rawajlandırıwdıń birinshi gezektegi bes baǵdarları boyınsha Háreketler strategiyası haqqındaǵı Pármanı elimiz xalıq xojalıǵı, sociallıq-mádeniy tarmaqlarınıń eń áhmiyetli esaplangan baǵdarlarınıń, sonıń ishinde bilimlendiriw tarawlarınıń tez pátler menen rawajlanıwına tiykar boları sózsiz.

Bekkemlew ushın sorawlar

1. Jańa ásirde ne ushın muǵallimlerge talap kúsheymekte?
2. Pedagogikalıq kásipti tańlawǵa qanday talaplar qoyıladı?
3. Muǵallimlerdiń miyneti qanday mazmunda xoshametlenedi?
4. Siz qaysı pazıyetlerdi muǵallimniń ájayıp pazıyetlerine kiritesiz?
5. Muǵallimler qanday maqsette attestatsiyadan ótkeriledi?

2. Pedagogika shaxs tárbiyası hám rawajlanıwı haqqındaǵı pán, ilimiy pedagogikalıq izertlew metodologiyası hám metodları

2.1. Pedagogikanıń payda bolıwı hám rawajlanıwı

Adamzat jámiyetiniń payda bolıwı menen adamlardıń turmısı, miyneti hám óz-ara qarım-qatnası procesinde tárbiya payda boldı. Tárbiyanıń payda bolıwına adamzat jámiyetiniń obyektiv ámeliy zárúriyatları, insaniyattıń kúndelikli turmıs talapları hám hár túrli mútájlikleri sebep boldı.

Áyyemgi waqıtları jas áwladqa tárbiya beriw ulıwma túrde hámmege birdey turmıs hám miynet procesinde alıp barıldı.

Tárbiya haqqındağı ilimniń pedagogika dep atalıwı bunnan kóp ásir burın payda boldı hám onı bunday ataw dúnya júzinde dástúrge aylandı. «Pedagogika» sózi grek sózinen kelip shıqqan bolıp «paydo» bala hám «gogos»-jeteklewshi, yaǵnıy bizińshe bala jetelewshi degen mánisti bildiredi. Áyyemgi Gretsiyada dáslepki waqıtları qul iyeleriniń balalarına qaraytuǵın qullardı pedagoglar dep ataǵan. Al olardıń atqarǵan wazıypaların pedagogikalıq xızmet dep esaplaǵan. Onnan beri neshshe-neshshe ásirler ótti, «Pedagogika» sóziniń mánisi túpten ózgerdi, mazmunı bayıdı hám búgingi qollanıw dárejesine jetti.

Pedagogika jas áwladtı «nege tayarlaw kerek», **olardı** «qashan úyretiw lazım» hám «qalay úyretiw zárúr» degen sorawlarǵa juwap beretuǵın ilim sıpatında dúnya ilimleri ishinen belgili orın aldı. Adamzat jámiyetinde ósip kiyatırǵan jas áwladtı tárbiyalaw, oqıtıw, maǵlıwmatlı etiw hám onıń nızamlıqların úyreniw pedagogika iliminiń payına tiydi. Ol kóp waqıtlar **filosofiya** iliminiń quramında boldı.

Rus alımları Evropada pedagogikanıń rawajlanıw saǵasın Italiya pedagogı Vittorino da Feltre, Frantsiya alımı Fransua Rableniń miynetleri, al pedagogika iliminiń payda bolıwın ullı chex pedagogı Ya.A.Komenskiydiń atı menen baylanıstıradı.

Shıǵıs, Oraylıq Aziyada pedagogikanıń payda bolıw negizin dúnya ilim-pánine úlken úles qosıp Shıǵıstı, Oraylıq Aziyanı pútkil jáhange tanıtqan ullı alım pedagoglarımız Xorezmiy, Ferganiy, Buxariy, Farabiy, Beruniy, Ibn Sino, Uluǵbek hám basqalardıń atları hám olardıń biybaha miynetleri menen baylanıstırǵanımız durıs boladı.

Pedagogikalıq oylar eń dáslep biziń Eramızǵa shekem jasaǵan qul iyelewshilik jámiyetiniń ataqlı filosofları Platon (427-347), Sokrat (469-399), Aristotel (384-322) hám Demokrittiń (460-370) miynetlerinde ushırasadı.

Dúnya pedagogikası menen biziń milliy pedagogikamızdıń payda bolıwı, rawajlanıwı hám qalıplesiwinde pútkil jáhange tanılǵan Shıǵıstıń, Oraylıq Aziyanıń ullı pedagog alımları: Xorezmiy (780-850), Ferganiy (IX ásir), Buxariy (810-869), Farabiy (873-950), Beruniy (973-1046), Ibn Sino (980-1037), Uluǵbek (1394-1449) hám basqalardıń jazǵan miynetleri, pedagogikalıq xızmetleri kútá salmaqlı boldı.

Batısta Oyanıw dáwiriniń oyshılları Vittorino da Feltre (1378-1446), F.Rable (1494-1533), angliya filosofi Dj.Lokk (1632-1704), XVIII ásirdegi frantsuz aǵartıwshıları J.J.Russo (1712-1778), K.A.Gelvetsiy (1715-1771), D.Didro (1713-1784) hám basqalar ózleriniń bala tábiyatı, tálim-tárbiyanıń maqseti, jolları, quralları tuwralı bahalı pikirleri arqalı pedagogikanıń rawajlanıwına kúshli tásir jasadı.

Batıs Evropada pedagogikanıń payda bolıwı ullı chex pedagogı Ya.A.Komenskiydiń (1592-1670) atı menen baylanıslı. Onıń jazǵan «Ullı didaktika» (1632) atlı kitabı birinshi ilimiy pedagogikalıq miynet esaplanadı. Sonday-aq pedagogikalıq oylardıń rawajlanıwında, pedagogikanıń qalıplesiwinde Shveytsariya

pedagogı I.G.Pestalotsiy (1745-1827) hám nemec pedagogı A.Distervegtiń (1790-1866) jazǵan miynetleri, pedagogikalıq xızmeti úlken áhmiyetke iye boldı.

Rossiyada rus demokratiyalıq pedagogikasınıń irge tasın qalawda V.G.Belinskiy (1811-1848), A.I.Gertsen (1812-1870), N.G.Chernishevskiy (1828-1889) hám V.A.Dobrolyubovlardıń (1836-1861) miynetleri ayrıqsha. Rus pedagogikasınıń rawajlanıwında L.N.Tolstoy (1828-1910), N.I.Pirogov (1810-1881) hám basqalardıń shıǵarmaları hám pedagogikalıq xızmetleri belgili rol atqardı. Ásirese rus pedagogikasınıń atası K.D.Ushinskiy (1824-1871) pedagogikanıń qalıplesiwine kúshli tásir jasadı, úlken úles qostı. «Adam tárbiya predmeti sıpatında», «Ana tili», «Balalar dúnyası» hám basqa kitaplarındaqı bayan etilgen pedagogikalıq ideyalar, metodikalıq kórsetpeler pedagogika iliminiń mazmunın jáne de bayıttı.

XIX ásirdeń aqırı hám XX ásirdeń birinshi yarımında awqam pedagogikası dep atalǵan rus koloniyalıq pedagogikasınıń rawajlanıwında N.K.Krupskaya (1869-1939), M.I.Kalinin (1875-1946), A.V.Lunacharskiy (1875-1933), A.S.Makarenko (1888-1939) hám V.A.Suxomlinskiydeń (1918-1970) pedagogikalıq ideyaları menen islegen xızmetleri belgili orın iyeleydi.

XIX ásirdeń aqırı hám XX ásirde Ózbekstanda pedagogika iliminiń rawajlanıwında Abdulla Avloniy (1878-1943), Saidrasul Aziziy (1866-1933), Saidaxmad Siddikiy (1864-1927), Qori Niyaziy (1897-1970), X.X.Niyaziy (1889-1929) hám basqalardıń ashqan mektepleri, pedagogikalıq xızmetleri, jazǵan miynetleri, shıǵarǵan sabaqlıqları menen metodikalıq qollanbalarınıń áhmiyeti oǵada ullı boldı.

Qaraqalpaqstanda XIV—XV ásirde pedagogikalıq oylardıń rawajlanıw tariyxı shayırlar Soppaslı Sıpıra jırawdıń, Asan qayǵınıń, Jiyrenshe sheshenniń tálim-tárbiyalıq pikirleri menen baslanadı. Xalıq arasında shayır hám jıraw bolıp tanılǵan Dosmambet penen Jiyen Jırawdıń tálim-tárbiyalıq ideyaları XVI—XVIII ásirde Qaraqalpaqstanda pedagogikalıq oylardıń rawajlanıwına zor tásir jasadı. XIX ásir Qaraqalpaqstanda pedagogikalıq oylardıń kúshli rawajlanıw dáwiri bolıp tariyxqa kirdi. Sebebi bul dáwirde pedagogikalıq ideyalarǵa bay Kúnxoja, Ájiniyaz, Berdaq, Ótesh hám basqalardıń ádebiy dóretpeleri payda boldı. XIX ásirdeń aqırı XX ásirdeń basında shayırlar Omar Sugirimbet hám Abdiqadir Bekimbet ullarınıń ádebiy dóretpelerindegi ruwxıylıq-aǵartıwshılıq, tálim-tárbiyalıq kóz-qaraslar qaraqalpaqstandaqı pedagogikalıq oylardı jáne de bayıttı hám rawajlandırdı.

1917-1940-jıllardaqı S.Májitovtıń (1869-1938), A.Muwsaevtıń (1880-1936), X.Axmetovtıń (1908-1932), Q. Áwezovtıń (1897-1940) ádebiy-pedagogikalıq dóretpeleri, jazǵan sabaqlıqları hám oqıw-metodikalıq qollanbaları, islegen pedagogikalıq aǵartıwshılıq xızmetleri Qaraqalpaqstanda pedagogika ilimin joqarı basqıshqa kóterdi.

2.2. Tiykarǵı pedagogikalıq túsınıklar

Tárbiya túsiniǵı keń mániste qollanılǵanda jámiyet qubılıslarınıń, tábiyat qubılıslarınıń, qorshap alǵan sotsiallıq hám tábiyiy ortalıqtıń, tárbiyanıń hám adamnıń ózine-ózi kórsetetuǵın tásiiri arqalı shaxstıń qalıplesiwiniń pútin bir protsesi túsiniledi.

Tárbiya túsiniǵı tar mániste paydalanılǵanda adamlarda insanıy sıpatlardı sanalı túrde, aldın-ala bir maqsetti gózlep qalıplestiriwge qaratılıp, arnawlı shólkemlestirilgen xızmet hám shaxstıń rawajlanıwın basqarıw protsesi názerde tutıladı.

Oqıtıw degende muǵallimniń oqıwshılardı bilim, eplilik, kónlikpeler menen qurallandıırıw hám oqıwshılardıń olardı ózlestirip ámelde qollaw protsesi túsiniledi.

Maǵlıwmat sistemalaştırılǵan bilimlerdi, olar menen baylanıslı bolǵan biliw hám ámeliy jumıs usılların, kóz qarastı, insanıy sıpatlardı ózlestiriw procesiniń nátiyjesi bolıp esaplanadı.

2.3. Pedagogikalıq ilimler sisteması

Pedagogikalıq ilimler sistemasına pedagogikanıń tómendegi tarawları kiredi.

1. Mektepke shekemgi balalardı tárbiyalaw mashqalaların úyrenetuǵın **mektepke shekemgi pedagogika**. 2. Mektep jasındaǵı balalardı tárbiyalaw, oqıtıw hám maǵlıwmatlı etiw máselelerin úyrenetuǵın **mektep pedagogikası**. 3. Tárbiya, oqıtıw, maǵlıwmat beriwdiń ulıwma nızamlılıqların úyrenetuǵın **ulıwma pedagogika**. 4. **Arnawlı pedagogika (defektologiya)**: a) Qulaǵı esitpeytuǵın gereń hám saqaw balalardı tárbiyalaw, oqıtıw hám maǵlıwmatlı etiw máselelerin úyrenetuǵın **surdopedagogika**, b) Kózi kórmeytuǵın hám kózi ázzi balalardı tárbiyalaw, oqıtıw, maǵlıwmat beriw mashqalaların úyrenetuǵın **tiflopedagogika**, v) Aqlı kemis balalardı tárbiyalaw, oqıtıw, maǵlıwmat beriw máselelerin úyrenetuǵın **oligofrenopedagogika**, g) Sóylewi jaqsı rawajlanbaǵan balalardı tárbiyalaw, oqıtıw, maǵlıwmat beriw máselelerin úyrenetuǵın **logopediya**. 5. Mekteptegi ayırım pánlerdi (ana tili, matematika, fizika, tariyx, geografiya x.t.b) oqıtıw ózgeshelikleri menen nızamlılıqların úyrenetuǵın **jeke metodıkalar**. 6. Tárbiya hám pedagogika iliminiń payda bolıwı menen rawajlanıwın úyrenetuǵın **pedagogika tariyxı**.

7. Etnikalıq topardıń, xalıqtıń, millettiń basqalarǵa qaraǵanda bala tárbiyalawdaǵı ózine tán bolǵan ózgesheliklerin úyrenetuǵın **Etnopedagogika**.

2.4. Pedagogikanıń basqa ilimler menen baylanısı

Pedagogika-jámiyetlik ilimler, filosofiya, sociologiya, etika hám estetika, pedagogika tariyxı, psixologiya, biologiya, jas dáwirler anatomiyası hám fiziologiyası, medicina, mektep gigienası hám pediatriya, ekonomika, etnografiya, folklor, xalıq pedagogikası, kibernetika ilimleri menen baylanısadı.

2.5. Pedagogikanıń metodologiyalıq tiykarları hám rawajlanıw derekleri

Metodologiya grektiń «**Methodos**...»-izertlew, biliw jolı, «**Logos**» túsiniq, ilim sózinen kelip shıqqan. Bizinshe izertlew, biliw jolı haqqında ilim, ilimde qollanılatuǵın izertlew usılları hám metodlarınıń jıyındısı degen maǵnanı ańlatadı.

Pedagogikanın metodologiyalıq tiykarları—filosofiya, xalıq pedagogikası, ótmishtegi ullı pedagoglardın jaratqan miynetleri, islam táliymati, xalıq bilimlendiriwi haqqında Prezident Pármanları, tálim-tárbiya tuwralı miynetleri, salamat áwladtı tárbiyalap kamalğa jetkeriw haqqında shıǵıp sóylegen sózleri, oqıw-tárbiya haqqında húkimet qararları, bilimlendiriw Nizamı, qánigeler tayarlawdın milliy baǵdarlaması, tálim-tárbiya tuwralı kontseptsiyalar, nizamlar, kórsetpeler, buyırıqlar, teoriyalıq-metodikalıq ádebiyatlar hám basqa jol basshı hújjetler, aldınǵı qatardaǵı oqıw orınların, muǵallimlerdiń hám novator oqıtıwshılardıń tálim-tárbiyadaǵı tájiriybeleri, jańa milliy pedagogikalıq texnologiyalardı jaratıwdaǵı jańalıqlar;

2.6. Pedagogikanın ilim-izertlew metodları—ádebiyatlardı úyreniw, baqlaw, gúrrińlesiw, intervyu, eksperiment, mektep hújjetlerin úyreniw, oqıwshılar islerin úyreniw, reyting, test, anketalar, matematikalıq hám kibernetikalıq, aldınǵı pedagogikalıq tájiriybelerdi úyreniw hám ulıwmalastırıw.

Bekkemlew ushın sorawlar.

1. Tárbiya jámiyetlik qubılıs degendi Siz qanday túsinesiz?
2. Tárbiyanıń tariyxıy xarakteri degenimiz ne?
3. Pedagogikanın obykti hám páni haqqında ne aytasız?
4. Bir alımlar pedagogika dáslep Evropada payda boldı dese, ekinshi bir alımlar pedagogika dáslep Oraylıq Aziyada payda boldı deydi. Siziń pikiriniz qanday?
5. Shıǵıstıń, Oraylıq Aziyanıń ótmishtegi ullı oyshılarınıń dúnya pedagogikasınıń rawajlanıwına, milliy pedagogikamızdıń payda bolıwı, rawajlanıwı menen qalıplesiwine qosqan biybaha úlesleri nelerden ibarat boldı?

3. Shaxstıń rawajlanıwı, tárbiyası hám sotsiallasıwı.

Biz - **shaxs, adam, individ** hám **ayırıqshalıq** (individualnost) túsiniqleriniń mánisin bilip alıwımız kerek.

Shaxs delingende belgili bir sotsiallıq dúzimniń aǵzası bolǵan sanalı adam názerde tutiladı. Shaxs uǵımı adamnıń sociallıq ózgesheliklerin hám sıpatların; sóz, sana-sezim, aqıl-oy, eplilik, kónlikpe, ádet hám basqalardı óz ishine aladı, adamnıń sociallıq mánisin sıpatlaydı.

Óz ómirinde sociallıq ózgeshelikler menen sıpatlardıń belgili quramın iyelewin ańlatadı. Sonıń ushın da náresteni, esawandı shaxs dep aytıwǵa bolmaydı.

Adam túsiniǵi jerdegi tiri organizmler rawajlanıwınıń eń joqarǵı basqıshın quraytuǵın, jámiyetlik tariyxıy xizmettiń subyekti mánisin bildiredi.

Individ latınnıń **individuum** bólinbes, ayırıqsha jınıs degen sózinen kelip shıqqan, bizińshe ǵárezsiz organizm, tiri maqluq, adam degen maǵananı ańlatadı. Individ sıpatına qaramastan adam áwladınıń bir wákili esaplanadı. Bul mániste hár bir normal adam individ bolıp tabıladı.

Ayrıqshalıǵı (individualnı) bir adamnıń ekinshi adamǵa, olardıń bir-birinen ayırmashılıǵın hám ózine tán ózgesheligin sıpatlaydı. Ayrıqshalıq adamnıń xarakter qásiyetleri, erk sıpatları, temperamentı, uqıplıǵı hám dóretiwshilik xızmetinde júzege shıǵadı. Máselen muǵallımnnıń ereksheligi, pedagogikalıq oylawı kóz-qarasınıń keńligi, oqıwshılar menen qarım-qatnası, bilimlendiriw hám basqa sıpatlarında kórinedi. Shaxs pán onıń menen baylanıslı qollanılatuǵın uqsas túsiniklerdiń mánileri usılardan ibarat.

Rawajlanıw en dáslep shaxs ózgesheligi menen sıpatı san jaǵınan ózgeriwın anlatadı. Anatomiyalıq hám fiziologiyalıq sıpattaǵı ózgeris fizikalıq rawajlanıwǵa jatadı.

Anatomiyalıq hám fiziologiyalıq sıpattaǵı ózgeris belgileri-boyǵa ósiw, awırlıq, ókpeniń sıyımlıǵı, deneniń dúzilisi h.t.b.

Psixikalıq rawajlanıwdaǵı ózgeris belgileri-sóylew, sóz qorı, qabıl etiw, dıqqat, yadta saqlaw, oylawdıń ózgesheligi h.t.b. Bulardan basqa adamnıń minez-qulqı, is-xáreketindegi ózgeshelikler rawajlanıw belgileri bolıp tabıladı.

San hám sapa ózgerisleriniń nátiyjesi-qalıplesiw, rawajlanıw, ósiw, ózgeriw

Qalıplesiw-bir nársege qandayda bir túr beriw, onı turaqlı, tamamlanǵan, belgili bir mólsherge keltiriw degen mánisti bildiredi

3.1. Oraylıq Aziya oyshılları shaxstı qalıplestiriw faktorları haqqında

Dúnya ilimiy-aǵartıwshılıǵınıń ullı wákili Xorezmiy insannıń kamalǵa keliwinde ilim-pánniń, tárbiyalıq áhmiyetin ayrıqsha atap kórsetti. Farabiy bolsa orta ásirde birinshilerden bolıp jetik insandı kamalǵa keltiriw, jetik sociallıq jámaátti jaratıw máselesi menen baylanıslı ekenligin dálilledi. Farabiydiń pikirlerinde shaxstı rawajlandırıw menen qalıplestiriwdegi tiykarǵı faktorlardıń (násil, ortalıq, tárbiya, insan xızmeti hám adamlar menen qarım-qatnasıq) barlıǵı atap ótilgen. Ol tálim-tárbiyanı shaxstıń rawajlanıwı hám qalıplesiwinde tiykarǵı faktor dep kórsetti. Beruniy, Farabiy, Ibn Sino sıyaqlı insannıń kamalǵa jetiwinde násil, ortalıq hám tárbiyanı tán aldı, tárbiyanıń roline ayrıqsha baha berdi. Ibn Sino bala shaxsın rawajlandırıw ushın onı altı jastan baslap mektepke beriwdi másláhát etti. Óz zamanlasları sıyaqlı jetik insandı tárbiyalawda násil, ortalıq hám tárbiyanı tiykarǵı faktorlar dep esapladı. Ulúgbek bala tárbiyasında ortalıqtıń tárbiyalıq tásirine, jas áwladtıń jetik insan bolıp jetisiwinde dúnyalıq bilimlerdiń, tárbiyanıń atqaratuǵın xızmetine úlken dıqqat awdardı.

3.2. Oqıwshı shaxsın rawajlandırıw hám qalıplestiriw faktorları

Oqıwshı shaxsınıń rawajlanıwında **násil** ayrıqsha orındı iyeleydi. Ata-anadan balaǵa ótetuǵın biologiyalıq ózgeshelikler násil dep ataladı. Bala dúnyaǵa ósiw, ózgeriw hám rawajlanıw múmkinshilikleri menen keledi. Usı rawajlanıw derekleri onıń tábiyiy qorı menen támiyinlenedi. Tábiyiy qor eki quramlı bólimnen: ulıwma

adamzatliq tábiyyiyy dereklerden hám bala denesine jeke tán bolǵan ózgesheliklerden ibarat boladı.

Ulıwma adamzatliq tábiyyiyy derekler degende-bas miydiń, oraylıq nerv sistemasınıń, retseptor apparattıń (tásirdi qabıl etip alıwshı nerv ushları) dúzilisi túsiniledi. Uı tábiyyiyy derekler adam balasınıń basqa bir maqluq bolıp ketpesten insan bolıp jetisiwin támiyinleydi.

Balanıń denesine jeke tán bolǵan tábiyyiyy derekler - nerv xızmetiniń ulıwma túrleri, esitiw, kóriw, dám biliw, teri-seziw, iyis háreket analizatorlarınıń ózgesheliklerinde júzege shıǵadı. Bul jeke tábiyyiyy dereklerge baylanıslı adam balaları tuwılıwdan, tábiyatınan birdey bolmaydı. Bir ata-anadan tuwılǵan birneshe balalardan ekewi birdey eki balanı taba almaysań. Klassta otırǵan 30-35 oqıwshı bir-birinen ózgeshe boladı, birin-biri hasla tákirarlamaydı. Uı waqıtqa shekem barlıq tárepten bir-birine áyne uqsas eki adam dúnyaǵa kelmegen. Tuwılǵan balada tayın xarakter sıpatları, hár túrli xızmetke baylanıslı uqıplıq bolmaydı.

Ortalıq - Adamnıń sotsiallıq turmıs jaǵdayı hám onı qorshap alǵan tábiyatı. **Ortalıq degende** – sotsiallıq, tábiyyıy, shańaraq ortalıǵı kózde tutiladı.

Oqıwshı shaxsın qalıplestiriwde tárbiyanıń áhmiyeti. Pedagogika tariyxınan shaxstı rawajlandırıw hám qalıplestiriw faktorları haqqında túrli-túrli kóz-qaraslardıń bolǵanı málim. Máselen, Angliya pedagogı, filosofi **Djon Lokk** (1632-1704) adamnıń **jamı** tárbiya óziniń xatın jazatuǵın taza taxta dep esapladı. Frantsuz aǵartıwshısı, filosof materialisti **K.A.Gelvetsiy** (1713-1784) shaxstıń rawajlanıwında sheshiwshı faktor násil emes, al ortalıq hám tárbiya dep kórsetti. Amerikalı pedagog, psixolog **Torndayk** (1874-1949) adam balasınıń rawajlanıwında násilniń tutqan ornına joqarı baha berdi.

Tárbiya menen qolaysız ortalıqtıń tásiri nátiyjesinde payda bolǵan unamsız qásiyetlerdi saplastırıp unamlı sıpatlar qalıplestiriledi. **Ortalıq** oqıwshı shaxsınıń rawajlanıwına jobasız, maqsetsiz hám tosınnan tásir jasaydı. Tálim-tárbiya qolaylı ortalıq penen birge beyimlilik derekleriniń, uqıplıq urıqlarınıń kútá erte **oyanıwına** járdem beretuǵını kópten belgili. Ms; **V.Motsart** 3 jasında muzıka ásbabın shertken, 4 jasında óz betinshe muzıka tarawında miynet jarata baslaǵan. **I.E.Repin** hám **V.A.Serovta** jasında súwretlew óneri salasında dóretiwshilik uqıplıq júzege shıqqan. Poeziya tarawında gázzeller dúnyasınıń sultanı **Aliysher Nawayıda** dóretiwshilik uqıplıq nıshanları erte kóringen.

Oqıwshınıń jetik, erkin, dóretiwshı shaxs bolıp kamalǵa keliwi tek násil, ortalıq, tárbiyaǵa baylanıslı bolmastan onıń **jedelli xızmeti hám jedelli qarım-qatnasına** da baylanıslı boladı.

Psixologiya hám pedagogika ilimlerinde jaqın jıllarǵa shekem bala xızmetin – oyn, oqıw, miynet dep úsh túrge bólip keldi, al balanıń jedelliginiń áhmiyeti derlik inabatqa alına bermedi. Rus psixologı **B.G.Ananew** balanıń jedelligin-qarım-qatnasıq jedelligi, biliw jedelligi, miynet jedelligi úsh túrge bóliwdi usındı.

Oqıwshı ortalıq, tálim-tárbiya, miynet hám qarım-qatnas tásirine ya unamlı, ya unamsız, qarsılıqlı ya qarsılıqsız qatnasta boladı. Tásirde túrlishe hám hár túrli muǵdarda, kúshli yaki kúshsiz qabıl etedi. Eger oqıwshı óziniń xızmetin súyse, onıń bul tarawdaǵı beyimliligi, uqıplıǵı tez hám kúshli túrde júzege shıǵadı hám tez rawajlanadı. Talap, qızıǵıw, mápdarlıq, maqset hámmesi birge qosılıp oqıwshınıń barlıq kúsh-ǵayratın iske qosadı. Sonıń ushın olar oqıwshını xızmetke jollaytuǵın, uqıplıqların jetilistiretuǵın, talantın qalıplestiretuǵın kúsh bolıp xızmet qıladı.

Ózindegi uqıplıqtı rawajlandırıw ushın oqıwshınıń belgili xızmet túrine qızıǵıwı, kásipti háwes etiwı ele jetkiliksiz. Onıń óz ústinde qunt penen islewi úlken áhmiyetke iye boladı. Ms; **Isaak Nyuton** oqıwshılıq dáwirinde oqıwǵa uqıpsız (Alma túsken menen aqmaq gellege Ashıla bermeydi Nyutonniń zańı. I.Yusupov), **K.S.Stanislavskiy** kishkeneliginde saqaw, **A.V.Suvorov** tuwılǵanda nárenjan, awırıwlı bala bolǵan. Olar óz aldına anıq hám belgili bir maqset qoyıp, tınbay sistemalı miynet etiwı nátiyjesinde **Nyuton** dúnyanıń belgili fizik alımı, **Stanislavskiy** rus teatr óneriniń atası, **Suvorov** ullı sárkarda dárejesine jetken. Demek, **Tárbiya menen rawajlanıw óz-ara baylanıslı.**

3.3. Jas hám jeke ózgeshelikler haqqında túsinik

Biziń ullı pedagog, alım babalarımız tálim-tárbiya jumıslarında balalardıń jas hám jeke ózgesheliklerin esapqa alıwdıń zárúrligin dúnyada birinshiler qatarında usınıs etken. Máselen, **Farabiy** bilimdi jaslarǵa kishkeneliginen úyretiwge keńes berdi. Tálim-tárbiyanı baslamastan aldın olardıń jas hám jeke ózgesheliklerin biliwdıń zárúrligin kórsetti. Onı anıqlamay turıp alıp barılǵan tálim-tárbiyanıń pútkil nátiyjesiz bolatuǵınlıǵın qayta-qayta eskertti. **Beruniy** hár xalıqtıń ózine say oqıtıw usılları, jolları, metodları barlıǵın kórsetip oqıtıw sistemasın álipbeden baslawdı abzal esapladı. Adamdı tábiyattıń bir bólegi sıpatında qarap tálim-tárbiya bala tábiyatına muwapıq bolıwın qatar miynetlerinde bayan etti. **Ibn Sino** balanıń jas ózgesheliklerin esapqa alıp onı altı jastan baslap mektepke beriwdi másláhát etti. Ibn Sino, Farabiy hám Beruniy sıyaqlı tálim-tárbiyanı baslawdan aldın balanıń jas hám jeke ózgesheliklerin úyreniw zárúr dep esapladı. **Uluǵbek** sabaqlıqlardı dúzgende balalardıń jas ózgesheliklerine kútá dıqqat awdardı.

Hár bir jas dáwirinde balanıń anatomiyalıq-fiziyalogiyalıq, psixologiyalıq hám minez-qulqınıń rawajlanıwı ózgeshe boladı. Keyingi jılları pedagogikalıq psixologiyada, biziń milliy pedagogikamızda balalar menen oqıwshılardıń jas dáwirlerin tómendegishe bóliw dástúrge aylanbaqta.

Mektepke shekemgi jas; Kishi mektep jası-6(7)- 10-(11); Orta mektep jası – 10(11)-15(16); Orta arnawlı, kásiplik kolledj jası 15(16)-18(19).

Bekkemlew ushın sorawlar.

1. Shaxs dep nege aytamız?
2. Rawajlanıw degenimiz ne?
3. Siz qalıplesiw degendi qanday túsinesiz?
4. Oraylıq Aziya oyshılları shaxstı qalıplestiriw faktorları haqqında qanday pikirler bildirgen?
5. Oqıwshı shaxsınıń rawajlanıwına qanday faktorlar tásir jasaydı?
6. Násil dep nege aytamız?

4.Ulıwma pedagogikalıq process

4.1.Pedagogikalıq process hám onıń dúzilisi.

Pedagoglıq kásibiniń payda bolıwına itibar qaratılsa, sol nársе kózge taslanadı, daslep onıń sheńberinde differentsiallasıw hám integraciyalasıw procesi shegaralanğan bolsa, keyinirek tálim hám tárbiya bir-birine keri qóyıla basladı: oqıtıwshı oqıtadı, tárbiyashi bolsa tárbiyalaydı. Biraq XIX ásirge kelip, bilimdan pedagoglardıń jumıslarında faktler tiykarında obyektiv kózqarastan tálim hám tárbiyaǵa bir pútkil, pútin hádiyse retinde qarala basladı.

L.F. Gerbarttıń pikrine qaraǵanda, tárbiyasız tálimde qural bar, biraq maqset joq, tálimsiz bolsa maqset bar, qural jetispeydi.

Nemec pedagogı A. Disterveg, tálimdi tárbiyanıń bir bólegi retinde qaraydı: «Oqıtıw principleri bar eken, báháma tárbiya principleri de boladı, yamasa kerisinshe».

Pedagogikalıq processtıń ulıwmalıq máselesi K. D. Ushinskiy ideyalarında tereń kórsetilgen. Ol pedagogikalıq processti mektep iskerliginiń administrativlik, oqıw hám tárbiya elementlerin bir pútin sistema retinde tushundi. K. D. Ushinskiydiń motivatsion ideyaları onıń isin dawamshıları: N. F. Bunakov, P. F. Lesgaft, K. B. Yelniskiy, V. P. Baxıterov hám basqalardıń jumıslarında sawlelengen.

Pedagogikalıq process mashqalası menen P. F. Kapterev ayrıqsha shuǵıllandı. Ol pedagogikalıq processlerdiń hár tárepleme ishki hámde sırtqı ózgesheliklerin analiz etedi hám tómendegi juwmaqlarǵa keldi: «Tálim, oqıtıw, úyretiw, tárbiya, násiyat hám basqa bir qatar sózler túrli ózgeshelik, tárepler, qural hám jaǵdaylardı ańlatadı, biraq olardıń hámmesi pútin pedagogikalıq process».

Pedagogikalıq process-pedagogikalıq pánlerdiń eń zárúrli, tiykarǵı túsiniyelerinen biri. Pedagogikalıq process úlkenlerdiń pedagogikalıq iskerligi hám tárbiyashılardıń basqarıwshılıq roli sebepli turmıslıq iskerlik nátiyjesinde balanıń ózin-ózi ózgartiriwiniń maqsetke baǵdarlanğan mazmunı bolip, shólkemlestirilgen háreketi bolıp tabıladı. Ol haqıyqatlıqtan ilimiy tiykarlanğan, rawajlandıratuǵın hám rawajlanıp baratuǵın sistema retinde ámeldegi hám de tárbiya nizamlılıqları, pedagogtıń

dóretiwshiligi hám tálim alıwshılardıń jası menen baylanıslı ózgerisleriniń dinamikasına tiykarlanadı.

Pedagogikalıq process basqa barlıq social processler (ekonomikalıq, siyasiy, etikalıq, mádeniy hám basqalar) menen bekkem baylanısqa. Onıń mánisi, mazmunı hám jónelgenligi social processlerdiń jaǵdayı, islep shıǵarıw kúshleri hám islep shıǵarıw qatnaslarınıń real ózara háreketine baylanıslı boladı. Oqıw-tárbiya procesiniń tiykarǵı ózgesheligi-ulıwmalıq, ondaǵı barlıq zárúrli strukturalıq bólimlerdi saqlap qalıw zárúrligi.

Ulıwmalıq process tiykarına tálim, tárbiya hám rawajlanıw birligin támiyinlew pedagogikalıq processtiń mánisin quraydı.

Pedagogikalıq process - kóplegen processlerdiń ishki baylanıslılıǵınıń jıyındısı bolıp tabıladı. Ondaı jaǵdayda oqıtıw, tálim, tárbiya, shaxstıń qalıplesiwi hám rawajlanıwı processlerdi birlesedi. Pedagogikalıq processtiń ulıwmalıǵı hám birligi onı quraytuǵın barlıq processlerdi birden-bir maqsetke boysındıradı. Pedagogikalıq processtiń quramalı ishki qatnasları:

- onı quraytuǵın processlerdiń birligi hám gárezsizligi;
- ondaǵı processlerdiń ulıwmalıǵı hám teń huqıqlıǵı;
- ulıwma ámelde barlıq hám ayırıqshalıqtı saqlawda kórinetuǵın boladı.

Pedagogikalıq processke onıń strukturalıq bólimleriniń óz-ara baylanıslılıqta nızamlı orın iyelewi birligin ózinde ańlatıwshı birden-bir sistema retinde qaraw múmkin. **Dúzılıw** (stuktura) – bul strukturalıq bólim (element) lerdiń sistemadaǵı jaylasıwı bolıp tabıladı. Sistemalardıń dúzilisi strukturalıq bólimlerdi qabıllaw kriteriyalarında belgileniwi boyınsha, bunnan tısqarı olar arasındaǵı baylanıslılıqta quraydı. Pedagogikalıq processtiń ózi maqset, wazıypa, mazmun, metodlar, pedagog hám tárbiyalanıwshılardıń óz-ara háreketi formaları, usınıń menen birge erisilgen nátiyjeler menen xarakterlenedi.

Pedagogikalıq processte qatnasatuǵın sistema strukturalıq bólimlerine tómendegiler kiredi: pedagoglar; tárbiyalanıwshılar; tárbiyalıq shárt-shárayatlar.

Processtiń anıq maqsetli strukturalıq bólimi pedagogikalıq iskerliginiń barlıq kóp obrazlı maqset hám wazıypaların: bas maqset - hár tárepleme hám barkedamal shaxstı tárbiyalawdan – óz aldına sapalardı qalıplestiriwiniń anıq wazıypasın óz ishine aladı.

Mazmunlı strukturalıq bólim-ulıwma maqset penen birge, tap sonday anıq wazıypanı qoyatuǵın mánisti sáwlelendiredi.

Iskerlikli strukturalıq bólim-processti shólkemlestiriw hám basqarıwda belgilengen nátiyjelerge erisiwge tiyisli pedagoglar hám tárbiyalanıwshılardıń ózara háreketi hám olardıń birge islesiwi.

Usı strukturalıq bólim pedagogikalıq ádebiyatlarda shólkemlestirilgen yamasa shólkemlestirilgen-basqarıwǵa tiyisli bólim dep te ataladı.

Processtín juwmaqlawshı strukturalıq bólimi onı ámelge asıwınıń natiyjeliligin sáwlelendiredi, qoyılǵan maqset penen baylanısta nátiyjeli ózgerislerge alıp keliw menen xarakterlenedi.

Professor I. P. Rachenko tálim sistemasındaǵı strukturalıq bólim (komponent) lerdi tómendegishe strukturalastıradı:

- sistema iskerligin anıqlastırıwshı maqset hám wazıypalar;
- tálim hám tárbiya mazmunı maqset hám wazıypalarınıń ámelge asırılıwın támiyinleytuǵın pedagogikalıq kadrlar;
- sistemanıń ilimiy tiykarda islewin quraytuǵın ilimiy kadrlar;
- tálim alıwshılar;
- materiallıq-texnikalıq támiynat;
- sistema jáne onıń natiyjeliliginiń kórsetkishleriniń finanslıq támiynatı;
- shárt-sharayat (psixofiziologikalıq, sanitar-gigiyenikalıq, estetikalıq hám social);
- shólkemlestiriw hám basqarıw.

Amerikalıq pedagog F.G.Kumbs tómendegilerdi tálim sistemasınıń tiykarǵı strukturalıq bólimleri dep esaplaydı:

- sistemanıń iskerligin anıqlastırıp beretuǵın maqset hám tiykarǵı wazıypalar;
- Tálim alıwshılar hám de sistemanıń tiykarǵı wazıypası esaplanıwshı oqıtıw;
- sistema iskerligin muwapıqlastırıw, basshılıq hám bahalawdı ámelge asırıwshdı basqarıw;
 - túrli wazıypalar menen baylanıslılıqta oqıw múddeti hám de tálim alıwshılar toparınıń dúzilisi hám bólistiriliwi;
 - mazmun - eń tiykarǵısı, tálim alıwshılar maǵlıwmatqa iye bolıwları shárt;
 - oqıtıwshılar;
 - oqıw qollanbalar: kitaplar, doskalar, kartalar, filmler, laboratoriyalar hám basqalar;
 - oqıw procesi ushın zárúrli bolǵan imarat;
 - texnologiya - tálimde paydalanılatuǵın barlıq metod hám usıllar;
 - bilimlerdi bahalaw hám baqlaw: qabıllaw, bahalaw, imtixanlar, tayarlıq sapası qaǵıydaları;
 - bilimlerdi asırıw hám sistemanı rawajlanıwı ushın izertlew jumısları;
 - tálim natiyjeliligi kórsetkishleri.

Pedagogikalıq process nızamlılıqları - bul obyektiv ámeldegi bolǵan, tákirarlanatuǵın, turaqlı hádiyseler arasındaǵı belgili baylanıslılıq, usı processtín bólek tárepi.

Pedagogikalıq process nızamlılıqları-bul obyektiv ámeldegi bolǵan, tákirarlanatuǵın, turaqlı hádiyseler arasındaǵı belgili baylanıslılıqlar jıyındısı.

Pedagogikalıq rawajlanıw sıpatındaǵı bir qansha quramalı, úlken hám dinamikalıq sistemada kóplegen túrli xarakteristikalıq baylanıslar payda boladı.

Zamanagóy pedagogikada pedagogikalıq process nızamlıqlarınıń birden-bir klassifikaciyası joq. Sonıń sebebinen tómende ámeldegi klassifikaciyalardan ayırımların kórip shıǵamız.

I. P. Podlasiy klassifikaciyası boyınsha:

Tárbiya jáne social sistemalardıń baylanıslılıǵı: anıq tariyxıy sharayatlardaǵı tárbiya xarakteri jámiyettiń mútajlikleri, ekonomikalıq, miiliy-mádeniy ayırıqshalıqları menen anıqlanadı.

Tálim hám tárbiya arasındaqı: bul processlerdiń ózara baylanıslılıǵı, olardıń hár tárepleme ózara tásiiri, birligin belgilep beretuǵın baylanıslılıq.

Tárbiya hám iskerliginiń baylanıslılıǵı: tárbiyalaw–iskerliginiń túrli túrlerine tárbiyalanıwshılardı qosıw bolıp esaplanadı.

Tárbiya hám shaxs aktivliginiń baylanıslılıǵı: eger onıń obyektı (shaxs) bir waqıttıń ózinde subyektı retinde payda etse, tárbiya nátiyjeli ámelge asadı, yaǵnıy shaxs óziniń aktiv minez-qulıqtı, jeke erkinligin, ǵárezsizligin, iskerliktegi zárúrliginde kórinetuǵın boladı.

Tárbiya hám baylanıstıń baylanıslılıǵı: tárbiya procesi mudamı adamlar- oqıtıwshılar hám tálim alıwshılardıń ózara háreketinde kórinedi.

Bala tárbiyası nátiyjesi tuwrıdan-tuwrı shaxslar arasında baylanıslardıń intensivligi hám baylıǵına baylanıslı boladı.

Pedagogikalıq processtıń dinamikalıq nızamlılıǵı-tálim alıwshınıń keyingi barlıq nátiyjesi qımbatı onıń dáslepki basqıshlardaǵı nátiyjesine baylanıslı boladı. Pedagogikalıq processda shaxstıń rawajlanıwı nızamlılıǵı - shaxs rawajlanıw dárejesi hám jaǵdayı: genetika; tárbiya hám tálim ortalılıǵı; pedagogikalıq tásir etiw usıl hám qurallarınıń qollanıwı baylanıslı boladı.

Oqıw-tárbiya procesin basqarıw nızamlılıǵı—pedagogikalıq tásiriniń natiyjeliligi: tálim alıwshılar hám pedagoglar arasındaqı qayta baylanıslardıń intensivligi; tálim alıwshılarga kórsetiletuǵın korrektsiyalı tásirlerdiń tiykarlanǵanlıǵı hám de xarakteri, qunına baylanıslı boladı.

Pedagogikalıq processte sezim, logikalıq hám ámeliyattıń birligi nızamlılıǵı - oqıw-tárbiya procesiniń natiyjeliligi: sezimi aqıldıń sapası hám intensivligi; sanalıǵı logikalıq ańlanıwı; ańlanıwıdın ámeliy qollanıwı baylanıslı boladı.

Sırtqı (pedagogikalıq) hám ishki (biliw) iskerliginiń birligi nızamlılıǵı-pedagogikalıq processtıń natiyjeliligi: pedagogikalıq iskerliginiń sapası; tárbiyalanıwshılardıń jeke oqıw-tárbiyalıq iskerliginiń sapasın shárt etip qóyadı.

Ulıwma pedagogikalıq process prinsipleri. Ulıwma pedagogikalıq process nızamlıqları sıyaqlı prinsipleri máselesinde de túrli qaraslar bar. Hátte ayırım pedagoglar olardı nızamlıq retinde belgilewge beyimli. Biraq joqarıda atap ótilgenindey, nızamlıqlar obyektiv, eń zárúrli, turaqlı, ózgerisdegi, sonıń menen birge,

anıq sharayatlardaǵı háreketti bildiredi. Pedagogikalıq process nızamlıqlarınan onı nátiyjeli shólkemlestiriwge salıstırǵanda arnawlı bir zárúrli talaplar kelip shıǵadı, bunı principler (principles) dep ataymız.

Bekkemlew ushın sorawlar

1. Ulıwma pedagogikalıq process túsinigine túsindirme berin.
2. Ulıwma pedagogikalıq processtın komponentlerine neler kiredi?
3. Ulıwma pedagogikalıq processtın nızamlıqları dep nege ayıladı?
4. Ulıwma pedagogikalıq processtın nızamlıqlarına xarakteristika berin.
5. Ulıwma pedagogikalıq processtın principleri túsinigine táriyip berin.

II BAP. DIDAKTIKA-OQÍTÍW TEORİYASI

5.Didaktika-pedagogikalıq oqıtıw teoriyası. Oqıtıw processı ulıwma sistema sıpatında

Didaktika túsiniǵı batista pedagogikalıq ádebiyatta XVII ásirde nemec pedagogı V.Ratke (1571-1635) hám ullı chex pedagogı Y.A.Komenskiy (1592-1670) tárepinen birinshi ret qollanıladı. Olar didaktikanı «oqıtıw óneri» (iskusstvosı) dep esapladı. Biraq didaktikanıń mazmunına hár túrli máni berdi. Máselen V.Ratke didaktikanıń mazmunın ilimge, iskusstovaǵa hám tilge úyretiw óneri dep táriyipleđi. Al Y.A.Komenskiy óziniń «Ullı didaktika» (1632) degen kitabında «Hámmeni barlıq nársenge úyretiwdiń ulıwma óneri» dep sıpatladı. Oqıtıw protsesi hám oqıtıw mazmunı—didaktikanıń úyreniw obyektine aynaldı. Sabaq beriw menen oqıwdıń baylanısı, birliǵı hám óz-ara háreketi - didaktika páni bolıp qalıplesti.

Y.A.Komenskiy (1592-1670) ulıwma hám baslawısh tálim teoriyasın rawajlandırıwda ayrıqsha xızmet isledi. «Ullı didaktika» atlı miynetinde Oqıtıw mazmunın, principlerin, quralların, metodların hám oqıtıwdı shólkemlestiriwdiń klass-sabaq sistemasın islep shıqtı. **J.J.Russo (1712-1778)** «Emil yamasa tárbiya haqqında» degen kórnekli shıǵarmasında (1762) oqıwshı shaxsın rawajlandırıw procesin, qorshap alǵan tábiyiy hám miynet ortalıǵında balanı tabıslı oqıtıwdıń shart-sharayatların ashıp berdi. Ol avtoritarlıq oqıtıw sistemasına pútkilley qarsı boldı, oqıtıwdıń insanıyılıq hám demokratiyalıq sıpatta bolıwın jaqladı. Bunnan bir neshe ásir ilgeri mashqalalı oqıtıwdı usındı, onıń artıqmashlıqların dálilledi. **I.G.Pestalotsti (1746-1827)** Óziniń kútá bay tálim-tárbiya tájiriyesin «Lingard hám Gertruda», «Gertruda óziniń balaların qalay oqıtadı» hám basqa miynetlerinde bayan etti. Elementar bilim teoriyasın jarattı. Oqıtıwdıń rawajlandırıwshı sıpatın dálillep, didaktikanıń rawajlanıwına ayrıqsha úles qostı. **K.D.Ushinskiy (1824-1870)** rus pedagogikasınıń atası. Ol tálim-tárbiyanıń teoriyalıq hám ámeliy máselelerin islep shıqtı. Rus pedagogikasında baslawısh mektep didaktikasınıń tiykarın salǵan ájayıp pedagog. Neshe áwladlar onıń «Ana tili», «Balalar dúnyası» sabaqlıqların oqıp sawat ashtı. «Adam tárbiya predmeti sıpatında» atlı miynetinde oqıtıwdıń psixologiyalıq-pedagogikalıq tiykarların ashıp berdi.

Tiykargı didaktikalıq túsınıklar - oqıtıw, sabaq beriw, oqıw, maǵlıwmat, oqıtıw nızamlıqları, oqıtıw principi, oqıtıw protsesi. Oqıtıw - muǵallım menen oqıwshınıń bir maqsetke qaratılǵan birgeliktegi xızmeti bolıp onda oqıwshı bilim menen qurallandırıladı, tárbiyalanadı hám rawajlanadı. **Oqıtıw procesi** sabaq beriw hám oqıw jumıslarınıń birliginen quraladı. Oqıtıw barısındaǵı muǵallımniń xızmeti sabaq beriw dep ataladı, oqıwshınıń xızmeti oqıw dep júrgiziledi. Oqıw ózbetinshe bilim alıw hám aralıqtan oqıw procesinde de iske asadı. **Maǵlıwmat** delingende oqıwshınıń aldın-ala, maqsetli túrde ilimiy bilimler sistemasın ózlestiriwi, bilim, eplilik hám kónlikpelerdi iyelewi, onıń dúnyaǵa kóz-qarasınıń, ulıwma insanıy hám milliy pazıyetleriniń qalıplesiwi kózde tutiladı. **Oqıtıw nızamlılıqları.** Oqıtıw belgili nızamlılıqlarǵa tiykarlanadı. Oqıtıw procesi menen keń mánistegi sociallıq procesler arasındǵı sırtqı, oqıtıw procesiniń ayırım bólimleri (maqset, mazmun, túr, qural, metod t.b.) arasındǵı ishki qatnasıqlarda júzege shıǵatuǵın ulıwma, baslı, zárúriy hám turaqlı tákirarlanatuǵın baylanıslarǵa oqıtıw nızamlılıqları dep ataladı. **Oqıtıw principi.** Didaktika tárepinen ashılǵan oqıtıw nızamlılıqlarınan oqıtıw jumıslarınıń eń baslı talapları kelip shıǵadı. Ol talaplardı pedagogikada oqıtıw principi dep ataydı.

Oqıtıw procesi. Muǵallımniń bilim beriwdegi, oqıwshılardıń bilim iyelewdegi, bir maqsetke qaratılǵan birgeliktegi xızmetine oqıtıw procesi delinedi.

Házirgi zaman didaktikasınıń bashı máseleleri - dúnya bilimlendiriw standartı negizinde mámleketlik bilimlendiriw standartın, tálim mazmunınıń pedagogikalıq tiykarların islep shıǵıw; oqıtıw procesiniń nızamlılıqların, qarama-qarsılıqların texnologiyanı jaratıw, qollaw, jetilistiriw mashqalalarınıń teoriyalıq hám ámeliy máselelerin úyreniw, nátiyjelerin mektep turmısına en jaydırıw; oqıtıw procesin shólkemlestiriwdiń dástúriy túrlerin jetilistiriw, dástúriy emes túrlerin jaratıw hám rawajlandırıw; oqıtıw procesin insaniylastırıw hám demokratiyalastırıwdiń jolların izertlew, nátiyjelerin oqıw-tárbiya orınlarına en jaydırıw; oqıwshılardı óz betinshe erkin dóretiwshilik penen pikirlewge, jedellikke, intalılıqqa, bilimge hám jańalıqqa qumarlılıqqa úyretiwdiń, ilim kúshleri menen biliw uqıplılıqların rawajlandırıwdiń metodların jaratıw; xabar, baylanıs texnologiyası, kompyuter, internet, aralıqtan oqıw, oqıtıwdiń jańa texnikalıq qurallarınan paydalanıwdiń ilimiy-ámeliy tiykarların islep shıǵıw; tálimniń oqıw-metodikalıq hám oqıw-materiallıq bazasınıń pedagogikalıq mashqalaların islep shıǵıw; oqıw jobaların, oqıw baǵdarlamaların, sabaqlıqlardı hám oqıw qollanbaların mámleketlik bilimlendiriw standartı negizinde jańasha dúziwdiń ilimiy-ámeliy tiykarın jaratıw; dúnya bilimlendiriw talaplarına ilaylıq milliy pedagogikalıq kadrlardı tayarlaw, olarǵa dóretiwshilik ushın shárt-sharayatlar jaratıw, jańa oqıtıw texnologiyaları menen qurallandıırıw máseleleriniń ilimiy-metodikalıq tiykarların islep shıǵıw.

Bekkemlew ushın sorawlar.

1. Didaktika degenimiz ne?
2. Ózbekstandı pedagogikanıń, didaktikanıń dáslepki watanı dep aytıwǵa bolama?
3. Ótmishtegi danışpan pedagog alımlarımızdın didaktikanıń rawajlanıwına qosqan úlesleri haqqında ne aytasız?
4. Biziń pedagog-alımlarımızdın pedagogikalıq ideyaların dúnya júzinde hám Evropada kimler jánede rawajlandırǵan?
5. Didaktikanıń tiykarǵı túsiniqlerine (kategoriyalarına) neler kiredi?

6. Oqıtıw mazmunı.

1997-jıl 29-avgustta Ózbekstan Respublikasınıń «Bilimlendiriw haqqında»ǵı Nızamı hám Kadrlar tayarlawdın milliy baǵdarlaması qabıl etildi. Bul Nızamlarda tálim sistemasın túpten reformalaw, mámleketlik hám mámleketlik emes bilimlendiriw mekemeleri, tálim hám kadrlar tayarlaw tarawındaǵı báseki ortalıǵın payda etiw názerde tutılǵan.

Tálim sistemasın birden-bir oqıw-ilimiy islep shıǵarıw kompleksi sıpatında izshil rawajlandırıwdı támiyinlew hámde puqaralarǵa tálim-tárbiya beriw, kásip-óner úyretiwdiń huqıqıy tiykarların belgilew hám hár bir shaxstın hámme menen teń bilim alıwdan ibarat konstitutsiyalıq huquqı támiyinlengen.

Tálimniń tiykarǵı mazmunı onıń aldına qoyǵan wazıypalarında kórinedi. Tiykarǵı wazıypalarǵa tárbiya menen, ásirese aqıl tárbiyası menen baylanıslı wazıypalar kiredi. Bul wazıypalardıń ishinde ilimiy hám texnikalıq bilimler hámde olar menen baylanıslı bolǵan tájiriybe hám kónlikpeler menen qurallandırıp, ata-babalarımız qaldırǵan tariyxıy hám mádeniy qádiriyatlarda ómir súriwdiń mazmunı, jámiyette insannıń tutqan ornı, tálim-tárbiyası, ádep-ikramı haqqındaǵı qimbatlı pikirler búgingi xalıq bilimlendiriwiniń rawajlanıwı ushın hám milliy mektep jaratıp baǵdarında jaslarımızda adamgershilik, miynet súygishlik, milletler ara tatıwlıq múnásibetler, qaharmanlıq, mártlik sıyaqlı sezimlerdi tárbiyalaydı.

Jańa demokratiyalıq jámiyet qurıwda tálimniń mazmunı usı jámiyet talaplarınan kelip shıǵıp tómendegilerge ámel qılınǵan túrde belgilenedi:

- ilimiy bilimlerdiń jetekshilik roli haqqındaǵı principke;
- insaniyattın mádeniy-aǵartıwshılıq miyrasların, ulıwma insaiylıq qádiriyatlardı biliw haqqındaǵı «Milliy baǵdarlama»nıń kórsetpelerin;
- tárbiyalanıwshı shaxstı barkamal áwlad etip rawajlandırıw, olarda iymán-insaptı, ilimiy dúnya qarastı payda etiw;
- ilimiy turmıs penen jańa demokratiyalıq jámiyet qurılısı tájiriybesiniń bir-biri menen baylanıslı ekenligi principke;

-tálimniń bir maqsetke qaratılǵanlıǵı (ulıwma yaki kásiplik tálim);

-tálim tarawındaǵı mámleket siyasattıń tiykarǵı principlerine hámde didaktikalıq principlerge muwapıqlılıǵına ámel qılınadı.

Jańa demokratiyalıq jámiyet qurıp atırǵan biziń mámleketimizde tálimniń mazmunın tómendegi jollar menen jetilistiriw kózde tutiladı:

-ilim hám tájiriybedegi eń jaqsı jetiskenliklerdi názerge alıw;

-ekinshi dárejeli hám artıqsha quramallastırılǵan materiallardan qutılıw;

-úyrenilip atırǵan pánler dizimin hám materiallar kólemin anıqlaw, oqıwshı-jaslardıń ózlestirip alıwı kerek bolǵan tájiriybe hám kónlikpelerdiń kólemin belgilew;

-oqıw pánlerine tiyisli tiykarǵı túsiniqlerdi hám jetekshi ideyalardı júdá anıq etip bayan etiw;

-oqıwshılardıń pedagogikalıq texnologiyalar kompyuter, kserks, elektronlı pochta hám t.b. boyınsha bilimler menen qurallandıırıw hám olardı bul texnologiyalardan paydalanıwǵa úyretiw.

Ulıwma bilimlendiriw – bul oqıwshılardıń hár tárepleme ulıwma tayarlıǵın hám rawajlanıwın támiyinlewshi ilim tiykarların iyelewi.

Kásiplik bilimlendiriw – insandı ózi tańlaǵan kásipke tiyisli salıstırılmalı túrde tar jónelistegi miynet etiwine, islewine xızmet etiwshi tálim.

Politexnikalıq tálim – Oqıwshılardı házirgi zaman óndirisi tiykarları, onıń energetikası haqqındaǵı bilimler sisteması menen qurallandıradı hámde insan turmısınıń hámme tarawlarındaǵı jumıs operatsiyaların ózlestirip alıwı ushın bazalıq (tiykar) áhmiyetke iye bolǵan bir qatar miynet kónlikpelerin hám uqıplılıqlardı iyelewdi názerde tutatuǵın tálim.

Bilimlendiriwdiń mazmunı tómendegi mámleketlik hújjetlerde óz kórinislerin tapqan:

1. Oqıw jobası

2. Oqıw baǵdarlaması

3. Sabaqlıq

Oqıw jobası - mámleketlik hújjet bolıp esaplanadı. Oǵan barlıq ulıwma bilim beriwshi mektepler, orta-arnawlı hám joqarǵı oqıw orınları tiykarlanıp jumıs isleydi.

Bul hújjetti klasslar (kurslar) boyınsha úyreniliwi lazım bolǵan oqıw predmetleri hám usı predmetler boyınsha ajratılǵan saatlar kórsetiledi. Sonday-aq bul hújjette oqıw jılınıń dawamlılıǵı (háptelerde), dem alıs, mámleketlik attestatsiya waqıtları kórsetiledi. Basqasha etip aytqanda oqıw rejesi oqıw jılı dawamında klasstıń (kurstıń) alıp baratuǵın barlıq oqıw jumıslarınıń rejesi bolıp esaplanadı. Bul hújjet tiyisli ministrlik tárepinen tastıyıqlanıp tiyislisinshe barlıq mektepler (kollej, akademiyalıq liceyler) basshılıqqa aladı hám orınlanıwın támiyinleydi.

Oqıw rejegin dúziwde tómendegi faktorlar esapqa alınadı:

1. Mámleketlik tálim standartlarına sáykes oqıw-tárbiya jumıslarınıń maqseti oqıwshılardıǵa anıq ilimiy bilimler beriw, alǵan bilimlerin konlikpege aylandıradı olardı óz ómirinde qollana alıwǵa úyretiw.

2. Oqıw predmetleri oqıwshılardıń jasına qaray sistemaǵa salınadı.

3. Akademiyalıq licey hám kásip-óner kolledjlerinde olardıń maqseti hám wazıypalarına qaray tiyisli pánler úyretiledi.

«Bilimlendiriw haqqında» ǵı Nızamǵa akademiyalıq licey hám kásip-óner kolledjleriniń statusı teńlestirilgen, yaǵnıy ekewiniń pitkeriwshilerinde joqarǵı oqıw ornına kiriwge teń huqıqlarǵa iye.

Akademiyalıq liceyler – oqıwshılardıń qızıǵıwları hám qábiletlerin, olardıń jedel intellektual rawajlanıwın tereńlestirilgen, qániygelestirilgen túrde oqıtıwdı támiyinleydi. Akademiyalıq liceylerde oqıwshılar ózleriniń tańlaǵan baǵdarları boyınsha bilimlerin asırıw hám tiyisli pánler boyınsha tereń bilim alıw múmkinshiligine iye boladı. Akademiyalıq liceyler tiykarınan joqarǵı oqıw orınları qasınan shólkemlestiriledi.

Kásip óner kolledji- oqıwshılardıń kásip-ónerge bolǵan qızıǵıwshılıǵın, uqıbın, bilim hám kónlikpelerin tereń rawajlandırıw olardıń tańlaǵan baǵdarları boyınsha bir yaki bir neshshe kásipti iyelewine múmkinshilik beredi. Akademiyalıq licey hám kásip-óner kolledjlerinde oqıw baǵdarlaması aldınǵı ulıwma bilim beriw mektebi hám joqarǵı oqıw orınlarınń oqıw baǵdarlamaları menen óz-ara baylanıslı dúzilgen bolıp, oqıtıwdıń úzliksizligi hám izbe-izligi principine tiykarlanıp dúziledi.

Oqıw baǵdarlaması - Hár bir pán ushın óz aldına dúzilip oqıw jobasında kórsetilgen saatlar muǵdarına sáykes islep shıǵıladı. Oqıw baǵdarlaması pánniń maqsetinen kelip shıǵıp oqıw jobasında ajratılǵan saat hám bilim kólemin óz ishine alǵan jámiyettiń idealıq – siyasiy talapların ózinde jamlegen mámleketlik hújjet esaplanadı.

Oqıw baǵdarlamasında hár bir klassta (kursta) óz aldına pánler boyınsha oqıwshılardıǵa beriletuǵın ilimiy bilim, kónlikpe hám tájiriybe kólemi hám temaları belgilep beriledi. Baǵdarlamada pánniń mazmunı, temalardıń izbe-izligi, ekinshi temanıń birinshi temanı tolıqtırıp barıw kerekligi izbe-izlik penen kórsetiledi.

Oqıw baǵdarlamaların dúziwde tómendegi principlerge tiykarlanadı.

1. Baǵdarlamanıń anıq bir ideaǵa tiykarlanǵanlıǵı

2. Baǵdarlamanıń ilimiylik principine tiykarlanǵanlıǵı

3. Oqıw baǵdarlaması anıq mazmun hám juwmaqlanǵan pikirlerdi óz ishine alǵan bolıwı lazım.

4. Teoriya, ámeliyat penen baylanıslıǵı principine tiykarlanǵan bolıwı

5. Baǵdarlamanı dúziwde pánniń tariyxıy sabaqları esapqa alıw kerek.

6. Baǵdarlamalar mámleketlik tálim standartlarına hám oqıw jobalarına sáykes bakalavr, magistr, akademiyalıq liceyler, kolledjler, mektepler ushın óz aldına dúziledi.

Sabaqlıq—Oqıw processiniń tiykarı bolıp esaplanadı. Ol oqıwshınıń úydegi muǵallımı. Sabaqlıqta hár bir pánniń mazmunı, maqseti hám wazıypası tastıyıqlanǵan oqıw jobasına sáykes dúzilgen. Sabaqlıqtaǵı bilimler sisteması baǵdarlamaǵa sáykes óz-ara mazmun jaǵınan baylanıslı bolıp, didaktikalıq talaplarǵa juwap beriwi lazım. Sabaqlıqlar tómendegi talaplarǵa sáykes jaratıladı:

1. Sabaqlıqtaǵı ilimiy bilimler oqıwshılardıń jas ózgesheliklerine sáykes bolıwı kerek.
2. Sabaqlıqtaǵı ilimiy bilimlerdiń teoriyalıq tiykarları, ideyalar belgili bir sistemaǵa salınǵan bolıp, izbe-iz bayanlanıwı zárúr.
3. Bilimler turmıstan alınǵan bolıp, isenimli, túsinikli bolıwı zárúr.
4. Teoriyalıq bilimler ámeliyat penen baylanıstırılǵan bolıwı kerek.
5. Sabaqlıqta tema ápiwayı, ádebiy tilde jazılǵan bolıwı, tiyisli qaǵıydalar, súwretler, bezetiliwi oqıwshılardıń jasına sáykes bolıwı zárúr.
6. Temalardaǵı pikirler anıq hám qısqa bolıwı, ilimiylilikke tiykarlanǵan bolıwı kerek.

Bilimlendiriwdiń (tálimniń) maqseti - ǵárezsiz jámiyetimizdiń rawajlanıwına óz úlesin qosa alatuǵın «Bárkamal áwlad»tı tárbiyalaw.

Bilimlendiriwdiń (tálimniń) wazıypası – jas áwladtı ilimiy-bilimler, uqıplılıq hám kónlikpeler menen qurallandırıw.

Sabaqtıń maqseti – oqıtıwshınıń rejelestirilgen anıq bir temasın oqıwshılardıǵa jetkizip, oqıwshılardıń ózlestirgen bilimin, uqıplılıǵın ham kónlikpesin tekserip kóriw hám jańa temanı ótiwge sharayat jaratıw.

Sabaqtıń mazmunı— oqıtıwshı tárepinen rejelestirilgen, juwmaqlanǵan mániske iye bolǵan tekst quraydı. Onı oqıwshılardıń túsinigine sińdiriwde túp nusqalardan (istochniklerden) juwmaq hám gúrrińlerden paydalanıladı.

Sabaq – bul anıq maqset hám mazmunǵa iye bolǵan ózinen aldınǵı hám keyingi sabaqlar menen ideyalıq óz-ara baylanısqa, oqıtıwshı hám oqıwshı arasındǵı ámeliy hám teoriyalıq qarım-qatnastan ibarat bolǵan pedagogikalıq process.

Sabaq túrleri:

Birinshi sabaq túri – jańa temanı bayan etiw sabaǵı dep atalıp, onıń maqseti baǵdarlamaǵa sáykes jana sabaq materiyalın ótiw hám oqıwshılarda usı tema boyınsha tereń bilim, uqıplılıq hám kónlikpeni payda etiw. Ótilgen tema boyınsha shınıǵıwlar isletiw olar menen sawal-juwap ótkeriw.

Ekinshi sabaq turi – aralas sabaq dep ataladı. Onıń maqseti aldınǵı sabaqta ótilgen temanıń mazmunın oqıwshılardıń qalay túsingenligin anıqlaw, bahalaw, keyin jańa tema ótiliw. Keyin jáne sawal-juwap formasında oqıwshılardıń túsinigin tekserip, úyge wazıypa beriledi.

Úshinshi sabaq túri - ámeliy shınıǵıwlar ótkeriw sabaǵı dep ataladı. Bul sabaq ádette teoriyalıq jaqtan úlken bir tema yaki baptı ótip bolıngannan soń ótiledi. Misalı:

Matematikadan máseleler sheshiledi, fizika, biologiya, ximiya hám t.b. pánlerden bayan yaki shıǵarma jazıladı, laboratoriyalıq shınıǵıwlar ótkeriledi.

Tájiriybeden málim bolıwınsha sabaqtıń maqseti menen mazmunı arasında baylanıslılıq bolıp, tiykarınan sabaqtıń dúzilisi hám onı ótiw metodların belgileydi. Sonlıqtanda sabaqtı túrlerge ajıratqanda sabaqtıń maqset ham wazıypaların tiykar etip alıw zárúr.

Mámleketlik bilimlendiriw standartları ulıwma orta, orta-arnawlı, kásip-oner hám joqarı tálimniń mazmunına hám sıpatına qoyılatuǵın tiykarǵı talaplardı belgileydi. Ol oqıw jobaların, oqıw baǵdarlamaların dúziwde, sabaqlıqlar hám oqıw qollanbaların jazıwda, sonday-aq bilim mazmunın, oqıtıwdı shólkemlestiriw túrlerin, quralların, metodın hám texnologiyaların bahalawda birden-bir tiykarǵı mámleketlik hújjet bolıp esaplanadı.

Mámleketlik bilimlendiriw standartların ámelge asırıw. Ózbekstan aymaǵındagı mámleketlik hám mámleketlik emes barlıq oqıw orınları ushın májbúriy esaplanadı. Mámleketlik bilimlendiriw standartları ulıwma bilim beriw mekteplerinde hár bir klassta akademiyalıq licey, kásip-óner kolledjleri hám joqarǵı oqıw ornında oqıw dáwirinde iyelewi lazım bolǵan bilimniń, eplilik hám konlikpelerdiń hár bir pán boyınsha májbúriy minimumın belgileydi. Mámleketlik bilimlendiriw standartları Ózbekstan Respublikası Ministrler kabineti tárepinen tastıyqlanadı hám oqıw-tárbiya jumısların sholkemlestiriw boyınsha barlıq huqıqiy-normativ hújjetlerdi islep shıǵıwǵa tiykar bolıp esaplanadı.

Bekkemlew ushın sorawlar:

1. Bilimlendiriwdiń mazmunı degen neni túsinesiz?
2. Oqıw rejesi qanday hújjet esaplanadı hám nelerdi óz ishine aladı?
3. Baǵdarlama hám sabaqlıqlardı dúziwge qanday talaplar qoyıladı?
4. Mámleketlik bilimlendiriw standartları nelerdi belgileydi?
5. Sabaq túrlerin sanap berin?

7.Oqıtıw metodları hám quralları.

Muǵallimniń bilim beriwdegi hám oqıwshılardıń bilim, eplilik, kónlikpelerdi iyelewdegi, olardıń kóz-qarasların qalıplestiriwge, uqıplılıqların rawajlandırıwǵa qaratılǵan birgeliktegi xızmetleriniń, usıllarınıń jıyındısına **oqıtıw metodı** dep ayıladı. Oqıtıw metodınan basqa **oqıtıw usılı, ádisi** degen túsiniкте qollanıladı. Oqıtıw metodı keń túsiniк, oqıtıw usılı, ádisi tar túsiniк. Hár bir oqıtıw metodı bir neshe Elementlerden quraladı. Oqıtıw metodınıń usı Elementlerin oqıtıw usılları, ádisleri dep ataydı. Mısalı oqıwshılardı sabaqlıq hám kitap penen islewge úyretiw metodı bir neshe

usıllardan turadı: oqıǵan materialdıń jobasın dúziw, mazmunın qaytarıp aytıp beriw, konspekt alıw h.t.b.

Oqıtıw metodınıń qurılısına kiretuǵın hám oqıw materialın ózlestiriwge járdem beretuǵın, muǵallım menen oqıwshınıń is-háreketine **oqıtıw usılı** dep aytıladı.

Oqıtıw metodı, usılı menen bir qatarda oqıtıw procesinde hár túrli oqıtıw quralları da qollanıladı. Qural, ásbap, miynet hám háreket quralı degen mánisti bildiredi. Qurallar járdeminde hár túrli jumıslar orınlanadı, háreketler islenedi. Muǵallımniń bilim beriwinde hám oqıwshılardıń bilimlerdi iyelewinde járdem beretuǵın ásbaplar menen dereklerge oqıtıw quralı delinedi.

Ferganiy matematika, astronomiya, geografiya, fizika ilimleriniń izertlew metodların jarattı. Oqıtıw metodların qollanıp Damashq hám Baǵdad ilimiy oraylarında, medreselerinde sabaq berdi. Observatoriya ushın arnawlı ásbaplar soqtı, quyash saatın hám Nil dáryasınıń betin ólsheytuǵın qural isledi. **Xorezmiy** geodeziya, matematika, geografiya, astronomiya hám basqa ilim tarawlarında izertlew metodların qollanıp ilimiy-ámeliy jumıslar alıp bardı. Birinshilerden bolıp induktsiya hám deduktsiya metodların qolladı, qosıw, alıw, kóbeytiw, bóliw qaǵıydaların jarattı. Sekundtı minutqa aylandırıw, qaldıq, korennen shıǵarıw ámellerin oylap taptı. Kórgizbeli oqıtıw, soraw-juwap, logikalıq bayan etiw, tájiriybe, baqlaw, sınap kóriw metodlarına tiykar saldı. Bul oqıtıw metodların, usılların hám quralların medreselerde, Baǵdadtaǵı ilim sarayında (Danışpanlar úyinde) balalardı oqıtıwda qolladı. **Farabiy** oqıtıw metodların, tálim-tárbiyanıń psixologiyalıq tiykarların, Estetikalıq tárbiya metodları menen quralların islep shıǵıwda biybaha xızmet etti. Tálim-tárbiyanıń eki; ıqtıyarlı hám májbúriy metodın kórsetti. Ol matematika, logika, medicina, muzıka, tábiyat, huqıq, til ilimleri menen shuǵıllandı hám bul ilimlerdiń izertlew metodların rawajlandırdı. Bul metodına zor áhmiyet berdi, túsindiriw metodın joqarı bahaladı. **Beruniydin** oqıtıw metodları, usılları hám qurallarınan paydalanıwdıń ilimiy-ámeliy negizlerin islep shıǵıwı hám olardı turmısta qollawı onıń Úrgenishtegi Mámun akademiyasın ashıwı, basshı hám pedagog bolıp islew dáwirine tuwra keledi. Ol kórsetpeli oqıtıw metodlarınıń múmkinshiligine joqarı baha berdi, úlgi kórsetip, qızıqtırıp oqıtıwdıń tárepdarı boldı. «Mineralogiya» atlı miynetinde kásipke tayarlaw ustalarınń óner úyretiw metodları jóninde pikirlerin bayan etti. Sol waqıtları keń tarqalǵan, bilimniń mánisine túsınbey yadlap alıwǵa tiykarlangan oqıtıw metodına qarsı boldı, túsindirip, kórsetip oqıtıw metodlarınıń abzallıǵın dáliyllep berdi. «Túsiniw-yadlawdan jaqsı hám artıqmashdur», -dep jazdı alım. Beruniy oqıtıw metodların teoriyalıq jaqtan islep shıǵıw hám tálim-tárbiyada qollaw menen didiaktikada ózine tán mektep jarattı.

Ibn Sino ilimiy isler menen shuǵıllanıwdı tálim-tárbiyanıń ilimiy-metodikalıq tiykarların islep shıǵıw menen baylanıstırıp alıp bardı. Logikalıq oylaw, jeke baqlaw, tájiriybe, túsindiriw, ángime hám gúrriń metodların qollanıp oqıtıwǵa kewil bóldi.

Oqıtıwda oqıwshılardı ózbetinshelikke úyretiwdi oqıtıwdıń negizgi usıllarınan biri dep esapladı.

Házirgi dáwirde oqıtıw metodlarına tómendegishe talaplar qoyıladı:

Oqıtıw metodları-milliy tárbiya maqsetine muwapıq bilimli, joqarı adamgershilikli, óz watanınıń haqıyqıy pıdayısı, salamat áwladti kamalğa jetkeriwge jańa zaman talabı dárejesinde úles qosıwı tiyis; Mámleketlik bilimlendiriw standartı hám oqıw baǵdarlamaları talapları tiykarında oqıwshılardıń bilim, eplilik, kónlikpeler jıyındısıń ózlestiriwin támiyinlewı kerek; Sabaq beriw, oqıw hám bilim mazmunı arasındagı baylanıstı, muǵallım menen oqıwshılardıń birgeliktegi teń huqıqlı, erkin hám dóretiwshilik qarim-qatnasın bekkemlewı lazım; Oqıwshılardı oqıtıwǵa úyreniwge, bilim beriwge emes bilimdi ózbetinshe tabıwǵa hám iyelewge úyretiwge, orınlawshı emes dóretiwshi shahxstı tárbiyalawǵa qaratılǵan bolıwı zárúr; Oqıwshılardıń oqıtıw protsesiniń bas subyekti hám obyektı bolıwın támiyinlew dárkar; Oqıwshılarda ózbetinshelikti, jedellikti, ózbetinshe erkin pikirlewdi, dóretiwshilik oylawdı, dóretiwshilik penen miynet islewdi, intalılıqtı, isbilermenlikti rawajlandırıwı tiyis; Jańa pedagogikalıq texnologiyalardı qollawdıń, pedagogikalıq jańalıqlardı oylap tabıwdıń, novatorlıq tájiriybelerdi jaratıwdıń pedagogikalıq «júregi» bolıwı kerek; Xabar hám baylanıs texnologiyaları, internet hám kompyuter tarmaqları, aralıqtan oqıtıw arqalı bilim beriwge hám bilim alıwǵa járdemlesiwı lazım; Xabar beriw jolı menen oqıtıwdan dóretiwshilik penen oqıwǵa, este saqlawǵa tiykarlangan, bilim beriwden oylawǵa, sezimge hám ámeliy xızmetke negizlengen bilim beriwdi támiyinlewı kerek; pánniń, temaniń, oqıwshılardıń jas, jeke ózgesheliklerine ılayıq, sabaqtıń qay jerde ótkeriletuǵının esapqa alǵan halda tańlanıwı hám qollanıwı tiyis.

Milliy mekteplerimizde qalıplesken tájiriybelerge negizlenip **oqıtıw metodların** - awız-eki, kórsetpeli, ámeliy, mashqalalı, induktiv, deduktiv, interaktiv oqıtıw metodlarına bóliwge boladı.

Awız eki oqıtıw metodları: ángime, gúrriń, túsindiriw, sabaqlıq hám kitap penen islew, mektep lektsiyası. **Ángime.** Oqıw materialın qısqa, obrazlı, janlı hám tásirli bayan etiwge ángime metodı delinedi. Ol ángime-kirisiw, ángime-bayan etiw hám ángime-juwmaqlaw túrlerinde qollanıladı. Ángime I-IV klasslarda 6-10 minut, V-IX klasslarda 10-20 minut dawam etiwı múmkin. **Gúrriń.** Gúrriń metodı awız-eki oqıtıw metodınıń negizgi túrlerinen biri bolıp, muǵallımler tájiriybelerinde kóp qollanıladı hám jaqsı nátiyjeler beredi. Onı soraw-juwap metodı depte ataydı. Sebebi oqıw materialın úyretiw soraw beriw hám juwap alıw túrinde alıp barıladı. Gúrriń metodı menen ótiletuǵın materiyyallar oqıwshılarga málim dárejede tanıs bolıwı kerek, óytkeni tanıs emes materiyyallardı gúrriń metodı menen úyretip bolmaydı, berilgen sorawlarǵa oqıwshılar juwap qaytara almaydı. Gúrriń metodı barlıq klasslarda hám hámme pánlerdi oqıtıwda qollanıladı. Oǵan I-IV klasslarda 8-12 minut, V-IX- klasslarda 10-25 minut ajratılıwı múmkin. **Túsindiriw.** Ángime, gúrriń metodı menen úyretiliwi

qıyın materiýalları túsindiriw metodı menen úyretiledi. Túsindiriwde qaǵıydalar, rejeler, nızamlar, principler hám teoremlardı úyretiw dálillew xarakterinde júrgiziledi. Túsindiriw oqıwshılardıń baqlawı, muǵallımńıń oqıwshılardıǵa, oqıwshılardıń muǵallımge sorawı hám juwabı taqıletinde shólkemlestiriledi. **Sabaqlıq hám kitaplar menen islesiw.** Ol barlıq klasslarda shólkemlestiredi, ásirese ol baslawısh klasslarda úlken orın iyeleydi hám birinshi ret úyretile baslaydı, keyin ol joqarǵı klasslarda dawam etiledi. Sabaqlıq hám kitap penen islewge úyretiw sabaq procesinde hám sabaqtan tısta alıp barıladı. Bul metod qollanılganda materiýal bólinip oqıtıladı, tallanadı. qıyın sózler túsindiriledi, sózlik dúzdiriledi, kórsetpeli qurallar kórsetiledi, oqıwshılar materiýaldı óz sózleri menen aytıp beredi. **Mektep lektsiyası.** Lektsiya metodı joqarǵı klasslarda, akademik licey hám kásiplik kolledjlerde qollanıladı. Keń kólemli hám quramalı, dálillew menen ulıwmalasıtırwı talap etetuǵın oqıw materiýalları lektsiya metodı menen úyretiledi. Lektsiyada bilimdi bayan etiw, dıqqattı kóbirek uslap turıw, pikirdi jedellestiriw, logikalıq yadlaw usılları, isendiriw, dáliller keltiriw, túrlerge ajıratıw, sistemalasıtırw, ulıwmalasıtırw keń qollanıladı.

Kórsetpeli oqıtıw metodları – baqlaw, demonstraciya, illyustraciya bolıp úsh túrge bólinedi. **Baqlaw.** Mektep ámeliyatında baqlaw metodınıń eki túri; zat hám qubılıslardı tábiyiy hám jasalma jaǵdayında baqlaw; tájiriyebe jaǵdayında baqlaw túri qollanıladı. **Baqlaw** – qısqqa, uzaq múddetli boladı. **Demonstraciya.** Demonstratsiya sózi latinsha «demonstratio» degen sózden kelip shıqqan, bizińshe kórsetiw degen mánisti ańlatadı. Didaktikada zat, qubılıs, processti kórsetiw arqalı bilim beriwge demonstratsiya metodı delinedi. **Illyustraciya.** Latınnıń «Illustratio» sózinen kelip shıqqan bolıp teksti túsindiriwshi, talqılawshı, tolıqtırwshı, kórsetiwshi mánisinde qollanıladı. Kórsetiwshi, súwretlewshi qurallar túrlerine plakat, karta, súwret, sxema, diagramma, keste, sızılma hám basqalar kiredi. Olardan paydalanıp sabaq ótiwge illyustraciya metodı dep júrgiziledi.

Ámeliy oqıtıw metodı. Ámeliy oqıtıw metodları oqıwshılarda jańa eplilik, kónlikpelerdi payda etiw, burınǵıların bekkemlew, teoriyalıq bilimlerdi ámelde qollaw ushın xızmet etedi. Bilimlerdi hár tárepleme tereń, tıyanaqlı hám sanalı ózlestiriwge járdem beredi. Ámeliy oqıtıw metodları tórt túrge bólinedi: shınıǵıw, laboratoriyalıq, ámeliy, grafikalıq jumıs.

Shınıǵıw. Shınıǵıw metodı barlıq pánlerdi oqıtıwda, bilimlerdi bekkemlew hám ámelde qollaw, eplilik hám kónlikpelerdi qalıplestiriw maqsetinde qollanıladı. **Laboratoriyalıq jumıs.** Ámeliy oqıtıw metodınıń bul túri fizika, ximiya, biologiya sabaqlarında kóp qollanıladı. Oqıwshılar oqıw ásbapları (pribor, reaktiv, t.b.) járdeminde óz betinshe baqlaw hám tájiriyebe jumısların alıp baradı, bilim, eplilik hám kónlikpelerdi puxta ózlestirip aladı, ápiwayı ilimiy Eksperiment metodı menen tanısadı. Laboratoriyalıq jumıs barısında túsindiriw, baqlaw, demonstraciya, shınıǵıw, illyustraciya hám basqa metodlardan keń paydalanıladı. **Ámeliy jumıs.** Ámeliy jumıs

óziníń mazmunı boyınsha laboratoriyalıq jumısqa kútá jaqın. Lekin ámeliy jumıs óndiriske baǵdarlangan boladı. Oqıtıw procesinde oqıwshılardıń ámeliy jumısları hám olar hár túrli boladı. **Ámeliy oqıtıw metodları**-jol-joba, kiris, aǵındaǵı, juwmaqlawshı bolıp úshke bólinedi. **Grafikalıq jumıs.** Muǵallım basshılıǵında hám muǵallımniń tapsırması boyınsha oqıwshılardıń ózbetinshe orınlaytuǵın súwretlew mazmunındaǵı jumıslarına grafikalıq jumıslar delinedi. Grafikalıq jumıslar barlıq klasslarda hám hámme pánlerdi oqıtıwda qollanıladı.

Mashqalalı oqıtıw metodları - mashqalalı bayan etiw, bilimdi izlep taptırıw, izertlew metodları bolıp bólinedi. **Mashqalalı bayan etiw.** Muǵallım dástúriy monologiyalıq (ángime, túsindiriw, lektsiya) hám dialogiyalıq (gúrriń, sáwbetlesiw) oqıtıw metodların qollap materiyaldı mashqalalı bayan etedi. Bayan etiw barısında oqıwshılar aldına mashqalalı soraw, másele, wazıypa qoyadı, boljawdı anıqlaydı, pikirde hám ámelde tájiriybe ótkeredi, juwmaqlar shıǵaradı, oqıwshılardı áste-aqırın mashqalanı sheshiwge alıp baradı hám sheship kórsetedi. Mashqalaǵa oqıwshılardı qızıqtıradı, mashqalanıń mazmunı menen tańlandıradı, jedelli pikirlewge hám mashqalanıń sırn hár tárepleme oylap kóriwge úyretedi. Oqıwshılar bolsa mashqalanı sheshiwdiń jolların qatań túrde baqlap, boljaw, dálillew hám juwmaqtıń durıslıǵın izbe-iz tekserip baradı. **Bilimdi izlep taptırıw.** Muǵallım basshılıǵında mashqalanıń ayırım táreplerin, oqıwshılardıń izlep tabıwǵa qatnasın bilimdi izlep taptırıw metodı dep ataymız. Geypara pedagog alımlar onı Evristikalıq metod depte ataydı. **Izertlew.** Eski mekteplerde qollanılǵan qurı yadlap alıw metodınıń ornına 1920-1930-jılları izertlew metodı keń qollanıla basladı. Sol dáwirlerde ayırım pedagoglar izertlew metodın oqıtıwdıń bas, hátte universal metodı dep esapladı. Didaktikanıń rawajlanıwı, tájiriybeniń toplanıwı menen hesh bir oqıtıw metodı óz ornında, zárúrli waqtında, kerek jerinde qollanılǵanda ǵana jaqsı nátiyje beriwi, bir oqıtıw metodı ekinshi oqıtıw metodınıń ornın basa almaytuǵınlıǵı, xızmetin atqara almawı tán alındı.

Induktiv hám deduktiv oqıtıw metodları. Oqıwshılardıǵa temanı, oqıw materiyallarınıń logikalıq mazmunın jekeden ulıwmaǵa, ulıwmadan jekege qaray ashıp, juwmaq shıǵarıp úyretiwde induktiv hám deduktiv oqıtıw metodları qollanıladı. **Induktiv** oqıtıw metodı menen oqıw materiyalın ótkende mısallardı, faktlerdi tallaw, tájiriybelerdi kórsetiw, shınıǵıwları orınlaw, mashqalalı sorawlarǵa juwap tabıw arqalı oqıwshılar qaǵıydanı oylap tabıwǵa, túsiniq, teorema, nızamniń mánisin ashıwǵa hám juwmaq shıǵarıwǵa alıp barıladı. **Deduktiv** metodın qollap oqıw materiyalın ótkende ulıwma qaǵıyda, reje, formula, teorema hám nızamdı túsindiriw arqalı oqıwshılar jeke jaǵdaylarǵa, anıq máselelerge alıp barıladı. Oqıwshılar ulıwma qaǵıydalardı, formulalardı, nızamlardı úyrenip, olardan kelip shıǵatuǵın juwmaqlardı ózlestirip aladı. Deduktiv oqıtıw metodı oqıwshılarda abstrakt oylawdı rawajlandırıwǵa, oqıw materiyalın tezirek ótiwge hám waqıttı únemlewge járdem beredi.

Interaktiv oqıw metodu. «Interaktiv» sózi anglichan tilinen kelip shıqqan «Interast», «Inter» birgelikte, «ast» háreket etiw degen mánisti ańlatadı. Interaktiv–birgelikte háreket etiw metodu maǵanalarında qollanıladı. **Interaktiv oqıw** dialogiyalıq xarakterde alıp barıladı, muǵallım oqıwshı, oqıwshı-muǵallım, oqıwshı-kompyuter menen qarım-qatnasıqqa túsedi. Interaktiv oqıtıw-biliw xızmetin shólkemlestiriwdiń ayrıqsha túri. Ol **bes elementten** turadı; Óz-ara paydalı gárezlilik, jeke juwapkershilik, óz-ara hárekette járdem beriw, birgelikte jumıs islew kónlikpesi, toparda islew. Oqıtıwdıń interaktiv metodların qollawǵa mına **talaplar** qoyıladı; Sabaqqa barlıq oqıwshılardı jedelli qatnastırıw; Oqıwshılardı sabaqqa psixologiyalıq jaqtan tayarlawǵa, ózligin hár tárepleme júzege shıǵarıwǵa eń qolaylı sharayat jaratıw; Interaktiv texnologiyasına úyreniwshilerdi 25-30 oqıwshıdan asırmaw; Klasstıń hámme tárepten talapqa juwap beretuǵın dárejede tayarlanıwı, hámmeniń sabaqtı alıp barıwshını kóriwge múmkinshiliginiń bolıwı; Sabaqtı ótkeriw tártibine hám waqtına ayrıqsha áhmiyet beriw; Sabaq qatnasıwshılarını toparlarǵa bóliwge úlken kewil bóliw.

7.1. Oqıtıw protsesinde metodikalıq qurallardan paydalanıw

Oqıtıwdıń hár bir texnikalıq quralı ózine tán ózgesheliklerge hám múmkinshiliklerge iye. MS; **Diafilm, Kino, Televidenie, Videomagnitofon, Kompyuter, Internet**

7.2. Oqıwshılardıń óz betinshe jumısları

Óz betinshe jumıslar oqıwshılar jámaáti, topar, jeke túrde shólkemlestirilip sabaqta, sabaqtan hám mektepten tısta, úy wazıypaların orınlawda alıp barıladı. Ol awızsha hám jazba, ámeliy hám dóreتيwshilik sıpattaǵı jumıs túrlerine bólinedi. Máselen, grafikler dúziw, sxema hám diagramma, sızıw, kesteler dúziw, pishiw hám tigiw, baqlaw júrgiziw, tájiriybe ótkeriw, úy tapsırmasın orınlaw, t.b. óz betinshe jumıslar jańa materiýallardı tanıstırıw, bilimlerde bekkemlew, tekseriw hám bahalawda da qollanıladı.

Oqıwshılardıń óz betinshe jumıs túrлерinen sabaqlıq hám kitap penen islegende, laboratoriyalıq, ámeliy, grafikalıq jumıslar ótkergende, baqlaw hám Eksperiment júrgizgende, mısal hám máseleler sheshkende, gápler dúzgende, shınıǵıwları orınlaǵanda, bayan hám shıǵarmalar jazǵanda, referat tayarlaǵanda, zat hám buyımlardı islegende hám basqa jumıslardı orınlawda keń paydalanıw múmkin.

7.3 Jana pedagogikalıq texnologiyanı qollanıw

«**Texnologiya**» sózi basqa tillerge grek tilinen kirgen bolıp bizińshe iskusstvo, sheberlik, kásip-óner haqqında ilim degen maǵananı ańlatadı. «Texnologiya» túsiniǵı jaqın jıllarǵa shekem tek óndiriske baylanıslı «Óndiris texnologiyası» dep qollanıw kelindi. Óndiris protsesslerin ótkeriwdiń ádisleri menen quralları haqqındaǵı bilimler jıyındısı óndiris texnologiyası dep ataladı.

Pedagogikağa «**pedagogikalq texnika**» hám «**pedagogikalq texnologiya**» túsiniqleriniń kirgenine bári 25-30 jılday ǵana waqıt boldı. Áwelgi waqıtları «pedagogikalq texnika»nı oqıwshılarǵa pedagogikalq tásir jasaytuǵın metodlar sistemasın tabıslı qollawda zárúr bolǵan eplilik hám kónlikpeler jıyındısı, al «Pedagogikalq texnologiya»nı tálim-tárbiya islerin ótkeriwde qollanılatuǵın usıllar, metodlar hám qurallar jıyındısı dep túsiniqlı. Sonnan beri «pedagogikalq texnologiya» túsiniqleriniń mánisi keńeydi, mazmunı bayıdı hám qatar quramlı bólimleri qalıplesti.

Házirgi waqıtta oqıwshını, qánigeni adamzat jámiyeti tárepinen toplanılǵan bilim, tájiriye menen qurallandırw hám olardı óziniń keleshektegi xızmetinde qollawǵa úyretiwdi maqset etetuǵın **kognitivlik pedagogikalq texnologiya**. Lektsiya, seminar, laboratoriyalıq hám ámeliy sabaqlardı mashqalalı xarakterde, mashqalalı bayan etiw, izlep taptırıw hám izertlew metodların qollanıw arqalı oqıtıwdı kózde tutatuǵın **Evristikalıq pedagogikalq texnologiya**, dóretiwshilik oylaw menen dóretiwshilik uqıplılıq, óz betinshe erkin pikirlewdi rawajlandırw hám qalıplestiriwge qaratılǵan **kreativlik pedagogikalq texnologiya**. Oqıw-biliw hám oqıw-dóretiwshilik xızmet negizinde qurılǵan **integrallıq pedagogikalq texnologiya**.

Usı joqarıda ayılǵanlarǵa negizlenip, dúnya bilimlendiriw standartı talaplarına muwapıq dúzilgen, mámleketlik bilimlendiriw standartına sayma-say bilim beriwdi hám bilim alıwdı, ulıwma insanıy hám milliy pazıyetler ruwxında tárbiyalawdı hám tárbiyalanıwdı támiyinleytuǵın, bir-biri menen baylanıslı, birgelikte háreket etetuǵın sistemalar jıyındısı **pedagogikalq texnologiya** dep ataymız.

Muǵallimniń oqıwshılar menen birgelikte oqıtıw jumıslarınıń aldın-ala jobalastırılǵan maqsetin iske asırıw ushın oqıtıw processin shólkemlestiriw túrlerin, usılların, quralların, metodların qollap hám sabaq barısın bir qalıpte izbe-iz basqarıp aqırǵı nátiyege erisiw sistemasın **oqıtıw texnologiyası** dep ataymız. Ol bir-biri menen tıǵız baylanısqa tórt quramlı bólimnen turadı: 1. Sabaqtı jobalastırıw. 2. Jobanı tolıǵı menen orınlap kútilgen aqırǵı nátiyege erisiw. 3. Oqıwshınıń bilimin, eplilik, kónlikpelerin reyting tekseriw hám bahalaw. 4. Sabaqtı juwmaqlaw, zárúrligine qaray oqıwshılarǵa úy tapsırmasın beriw.

Bekkemlew ushın sorawlar.

1. Oqıtıw metodı dep nege aytamız? Mısallar menen túsindir
2. Oqıtıw usılı degenimiz ne? Oqıtıw metodı menen oqıtıw usılınıń bir-biri menen baylanısın hám ózgesheligin túsindir.
3. Oqıtıw quralı degenimiz ne hám ol qanday túrlerge bólinedi?
4. Oraylıq Aziyanıń ullı pedagog alımları oqıtıw metodları haqqında qanday pikirler bayan qılǵan?
5. Házirgi waqıtta oqıtıw metodlarına qanday talaplar qoyıladı?

8.Oqıwdı shólkemlestiriw formaları hám túrleri

8.1. Oqıwdı shólkemlestiriw túrleriniń payda bolıwı hám rawajlanıwı.

Oqıwdı shólkemlestiriwdiń klass-sabaq sistemasında oqıw jumısları oqıwshılardıń belgili bir jastaǵı turaqlı quramı menen, belgili waqıtta, sabaq kestesı tiykarında, muǵallimniń tikkeley basshılıǵında klassta ótkeriledi.

Oqıwdı shólkemlestiriwdiń Bell'-Langaster usılı. XVIII ásirdeń aqırı XIX ásirdeń basında Óndiriste mashınanıń keń qollanıwı kóp sanlı jumısshılardı talap etti. Usı dáwirde Angliyada oqıwdıń klass-sabaq sistemasınan bas tartıp oqıwshılardıń birin-biri oqıtatuǵın Bell'-Langaster túrine ótildi. Oqıwdı shólkemlestiriwdiń bul túrin ruhanıy A.Bell hám muǵallım D.Lankaster oylap taptı. Bul oqıtıw sistemasında muǵallım tiykarınan úlken jastaǵı oqıwshılardı oqıttı. Al úlken jastaǵı jaqsı oqıytuǵın oqıwshılar kishi jastaǵı oqıwshılarga sabaq berdi. Bell'-Lankaster mekteplerindegi oqıw sapasınıń tómengi rawajlanıp baratırǵan. Óndiris, sanaat talapların qanaatlandıra almaǵanlıqtan áste-aqırın qollanıwdan shıǵıp qaldı.

Oqıwdı shólkemlestiriwdiń Mangeym sisteması. Sanaattıń tez pát penen rawajlanıwı arnawlı tayarlıqqa iye qánigelerdi talap etti. Hákim klass wákilleri jumısshı hám diyxan ortalıǵınan shıqqan jaslarǵa tolıq bilim bermew, olardı basshı lawazımlarǵa kótermew, ózleriniń balalarına hár tárepleme tereń bilim beriw, basshı xızmetlerge qoyıw maqsetinde Mangeym qalasında birinshi ret oqıwdı shólkemlestiriwdiń Mangeym sistemasın qolladı. Klass-sabaq sistemasındaǵı oqıwshılardıń uqıplıqlarına qaray dúzildi. Oqıwshılardıń uqıplıqların arnawlı túrde dúzilgen testler menen anıqlay almay, tek ǵana rawajlanıw dárejesin anıqlawǵa eristi.

Dalton-plan. XX ásirdeń basında Amerikalı pedagog hayal Elena Parkherst Dalton qalasında oqıwdı shólkemlestiriwdiń jańa laboratoriyalıq túrin qolladı. Sabaqtan bas tartıldı, muǵallimniń túsindiriwi jazba tapsırmalar menen almasırdı, ádebiyatlar kórsetildi, wazıypalar belgilendi. Oqıwshılar tapsırmalardı ózbetinshe jeke orınlap, orınlanganı tuwralı muǵallımge esap berdi.

Oqıwdı shólkemlestiriwdiń Brigada-laboratoriyalıq usılı. pedagog Dalton-plannıń ideyasın paydalanıp oqıwdı shólkemlestiriwdiń brigada-laboratoriyalıq túrin oylap taptı. Muǵallım tapsırmanı 6-7 oqıwshıdan ibarat brigadaǵa berdi. Brigadanı oqıwshı brigadir basqardı. Bir oqıwshı isledi, basqa oqıwshılar islemey jumıssız júrdi, biraq baha hámmege teńdey qoyıldı. Muǵallimniń roli páseydi, oqıwshılardıń jeke oqıw jumıslarına áhmiyet berilmedi. Sonda da dáslep tájiriyyede sıalmastan oqıwdı shólkemlestiriwdiń bul túri keń qollanıldı. 1932-jılı zaman talabına juwap bermegen oqıwdı shólkemlestiriwdiń túri sıpatında arnawlı qarar menen sovet mektebi oqıtıw sistemasınan alıp taslandı.

Tramp plani. Amerikada oqıtıwdı shólkemlestiriwdıń jańa túri Tramp-planı payda boldı. Onı professor Lloyd Tramp islep shıqtı. Oqıtıw jumısları úlken sabaq xanalarında, kishkene toparlarda hám jeke alıp barıldı.

Úlken klass jaylarında joqarı qánigeli muǵallimler texnikalıq qurallardan paydalanıp yamasa onnan da kóp parallel klasslarda lektsiya oqıdı. Onnan keyin oqıwshılar 15-20 dan kishkene toparlarǵa bólinip, lektsiya materiyyaların dodaladı, tartıslar uyımlastırdı, lektsiyaǵa qosımsha materiyyalar taptı. Kishkene toparlardaǵı oqıw islerine muǵallimnen basqa tema boyınsha bilimli oqıwshılar da basshılıq etti. Jeke oqıw jumısları, muǵallimniń minnetli tapsırması, ayırım jaǵdayda oqıwshınıń qálewı boyınsha ótkerildi. Úlken klass xanalarındaǵı oqıw jumıslarına waqıttıń 40%, kishkene toparaǵı oqıw jumıslarına waqıttıń 20 % ti, jeke jumısqa waqıttıń 40% ti berildi. Tramp-planı Amerikada eń kóp qollanılatuǵın oqıtıw jumısların shólkemlestiriwdıń negizgi túrine aylandı. Eksperimental mekteplerde usı plan boyınsha isledi. Kópshilik mektepler Tramp-plannıń ayırım jerlerin qollap, oqıtıw jumısların alıp bardı.

Eger biz klasstıń sorawlarına belgili dárejede juwap bermesek oqıwshılardı basqa úlken topar hám shólkemler ózlerine qabıl etip aladı.

8.2. Oqıtıw túrleri

Sholastikalıq-dogmatikalıq oqıtıw: Grekshe «schole» mektep degen maǵanani bildiredi. Dogma, dogmat tek isenimge tiykarlangan diniy táliymat mánisinde qollanıladı. Orta ásirlerde mektep shirkew tárepinen ashıldı hám qarjılandırıldı. Oqıtıw isleri sholastikalıq-dogmatikalıq oqıtıw metodları menen alıp barıldı. Oqıwshılardıń oqıw jumısları diniy tekstlerdi mánisine túsınbesten qurı yadlap alıwdan, tákirarlap aytıp beriwden ibarat boldı. Pedagogikalıq oylar, tálim-tárbiya isleri diniy ideologiya tiykarında qurıldı. Ózbekstan hám Qaraqalpaqstandaǵı buringı diniy mektep hám diniy medreselerdegi tálim-tárbiyada oqıtıwdıń sholastikalıq-dogmatikalıq túri menen júrgizildi.

Túsindirip-kórsetip oqıtıw túri sholastikalıq-dogmatikalıq oqıtıw túrinen keyin payda boldı. Onıń payda bolıwında Shıǵıstıń hám Batıstıń progressiv pedagogları úlken xızmet isledi. Túsindirip-kórsetip oqıtıw túri muǵallim menen oqıwshınıń birgeliktegi oqıw xızmetinen ibarat. Muǵallim bilimlerdi oqıwshılardıǵa hár túrli metodlar, usıllar, kórsetpeli hám texnikalıq qurallar járdeminde bayan etedi. Awızsha hám jazba sózden paydalanıp jumıs ádislerin ámelde kórsetedi, óz betinshe islerdi shólkemlestiredi, oqıwshılardıń oqıw jumısların tekseredi, bahalaydı t.b. Al oqıwshılar bolsa tıńlaydı, kóredi, uslaydı, oqıydı, baqlaydı, salıstıradı, tallaydı, qurastıradı, ulıwmalastıradı, juwmaq shıǵaradı, este qaldıradı. Hár túrli óz betinshe jumıslardı, tapsırmalardı orınlaydı t.b.

Mashqalalı oqıtıw túrinde muǵallım oqıwshılardı tayar bilimlerdi túsindirmeydi, al sheshiw ushın oqıwshılar aldına mashqalalar qoyadı. Oqıwshılardı mashqalaǵa qızıqtıradı, mashqala menen tańlandıradı, onı sheshiwge jollaydı. Oqıwshılar mashqalanı sheshiwdiń jolların hám quralların tabaman dep júrip jańa bilim, eplilik, kónlikpelerdi ózlestirip aladı. **Mashqalalı oqıtıw túriniń 1-basqışında** oqıwshılardı mashqalalı oqıtıw túriniń texnologiyasın úyretiw maqsetinde bir neshe sabaqlar ótkeriledi, ondaǵı mashqalalardı ózi tabadı hám ózi sheship kórsetedi; 2-basqışında ótkerilgen qatar sabaqlarda da mashqalalardı muǵallım ózi tawıp qoyadı, lekin olardı muǵallım oqıwshılardıń jedelli qatnasıwında birgelikte sheshedi; 3-basqışında sabaqlarında muǵallım mashqalanı oqıwshılardıń ózlerine taptıradı hám onı sheshiwge basshılıq etedi; 4-tórtinshi basqışında mashqalanı oqıwshılardıń ózleri tawıp qoyadı hám muǵallımınıń ulıwma basshılıǵında ózleri sheshedi.

ılayıqlastırılǵan oqıtıw túri. Oqıwshılardıń birdey jeke ózgesheliklerin bilim hám rawajlanıw dárejesin esapqa alıp, tálim-tárbiya protsesin shólkemlestiriwge ılayıqlastırılǵan oqıtıw túri delinedi. Ol oqıwshılardıń uqıbına, qızıǵıwına hám olardıń tańlaǵan kásibine ılayıqlastırıw arqalı ámelge asırıladı.

Uqıplı, talantlı jaslardı oqıtıw hám tárbiyalaw. Respublikamızda olar ushın arnawlı mektepler, mektep-internatlar, liceyler hám basqa oqıw orınları ashılǵan. Prezidentimizdiń baslaması menen «Umid», «Kamolot», «Ustaz», «Uluǵbek» fondları shólkemlestirildi. Bul fondlar asa uqıplı, talantlı jaslardı hám jas muǵallımlardı tańlap alıp olardıń aldınǵı qatardaǵı demokratiyalıq mámleketlerdiń ataqlı oqıw orınlarında bilim alıwına, tájiriybe toplawına hám qánigeligin jetilistiriwge ǵamqorlıq jasaydı. Joqarǵı oqıw orınlarında uqıptı, talantlı studentlerge jeke joba tiykarında tálim-tárbiya beriw tájiriybesi baslandı.

Baǵdarlamalastırılǵan oqıtıw. Bul oqıtıw túri 1957-jılı Amerikada baǵdarlamalastırılǵan oqıtıw túri degen at penen dúnyaǵa málim boldı. Amerikanıń eki pedagogı, psihologı B.F.Skinner hám I.Krauder baǵdarlamalastırılǵan oqıtıw túrin oylap taptı, onıń pedagogikalıq-psixologiyalıq negizin islep shıqtı. Baǵdarlamalastırılǵan oqıtıw túri eki sistemada júrgiziledi. **Oqıtıwdıń liniyalı sistemasında** oqıw materialı kishkene bólekshelerge bólinip úyreniledi. **Tuwra baǵdarlamalastırılǵan** oqıtıw túri arnawlı sabaqlıqlar hám oqıw qollanbaları negizinde shólkemlestiriledi.

Aralıqtan oqıtıw oqıtıwdıń jańa hám ózgeshe bir túri bolıp, qálegen bir oqıwshınıń, belgili waqıtta, keńislikte yamasa málim orın menen texnikalıq qurallardıń (televizor, kino, radiopriemnik, kompyuter, internet, t.b.) járdeminde aralıqtan qatnas jasaw arqalı da oqıwı yamasa bilim alıwı múmkin. Aralıqtan oqıtıwda respublikamızda jańadan shólkemlestirilip atırǵan Elektron kitapxana, Elektron pochta, balalar hám jaslardıń kompyuter tarmaqları jáne internetten keń paydalanıwǵa boladı. Sonday-aq Xabar hám baylanıs texnologiyaları qollanıladı.

8.3. Sabaq – Respublikamız mekteplerinde oqıtıw jumısların shólkemlestiriwdiń tiykarǵı túri.

Oqıtıw jumısların shólkemlestiriwdiń sabaq hám basqa túrlerinde oqıw isleri – jámáát, topar, jeke túrde alıp barıladı. Sabaqtıń sapalı hám nátiyjeli bolıwı mına talaplardı saqlawǵa baylanıslı boladı; sabaq mámleketlik bilimlendiriw standartı hám oqıw baǵdarlamasına muwapıq ótkerilip oqıwshılardı olarda kórsetilgen bilim, eplilik, kónlikpeler sisteması menen qurallandırǵanda; sabaqtıń maqseti menen wazıypaları, ondaǵı baslı hám ekinshi dárejeli máseleler anıq belgilengende; oqıtıwdıń maǵlıwmatlıq, tárbiyalıq hám rawajlandırıwshılıq maqsetiniń birligin saqlaǵanda; oqıwshılardı ulıwma insanıy hám milliy qádiriyatlar ruwxında tárbiyalawǵa, olarǵa milliy ideya menen milliy ǵárezsizlik ideologiyasın sińdiriwge qaratılǵan da; respublikamız turmısı, xalqımızdın dańqlı ótmishi, baxıtlı búgingi kúni menen baylanıstırılıp, ózligimizdi hár tárepleme tereń úyretip oqıwshılarda óz watanı, xalqı ushın maqtanış sezimin qalıplestirgeninde; sabaqta xalıq pedagogikasınıń altın ǵáziynesinen, dúnya pedagogikasındaǵı jańalıqlardan, aldınǵı hám novatorlıq tájiriybelerden dóretiwshilik penen paydalanǵanda; sabaqta qollanılatuǵın metodlar, usıllar, kórsetpe hám texnikalıq qurallar, jańa pedagogikalıq texnologiyalar durıs tańlanıp hám sheber qollanılǵanda; hár bir oqıwshıǵa jeke qatnasıqta bolıwdı, uqıplı, talantlı hám tómen úlgeretuǵın oqıwshılar menen ayırım islesiwdi támiyinlegende; oqıwshılardı bilimdi ózbetinshe izlep tabıwǵa, bilimdi ózbetinshe iyelew ónerin úyreniwge ádetlendirende; oqıwshılarda ózbetinshe erkin pikirlewdi, jedellikti, dóretiwshilik oylaw menen dóretiwshilik uqıpıqtı rawajlandırǵanda;

8.4. Sabaq túrleriniń úlgili dúzilisi

Oqıwshılardı jańa bilimler menen qurallandıruw sabaǵınıń úlgili dúzilisi; 1. Sabaqtıń baslanıwın shólkemlestiriw (1-2 min); 2. Sabaqtıń maqsetin hám wazıypaların anıqlaw (2-3 min); 3. Jańa materiyaldı úyreniwge tiykar bolatuǵın burınǵı bilimlerdi eske túsiriw. (3-5 min); 4. Jańa bilimlerdi túsindiriw (12-25 min); 5. Úyrenilgen materiyyallar boyınsha soraw-juwap ótkeriw, hár túrli óz betinshe jumıslardı shólkemlestiriw (10-15 min); 6. Sabaqtı juwmaqlaw, úyge tapsırma beriw (2-3 min).

Aralas sabaqtıń úlgili dúzilisi; 1. Sabaqtıń baslanıwın uyımlastırıw (1-2 min); 2. Úyge tapsırmanı tekseriw, burınǵı materiyyallardı eske túsiriw (8-10 min); 3. Sabaqtıń maqsetin hám wazıypaların belgilew (1-2 min); 4. Jańa materiyyallardı úyretiw (8-12 min); 5. Ótilgen materiyyallardı bekkemlew (15-20 min); 6. Sabaqtı juwmaqlaw, úyge tapsırma beriw.

Birlesken sabaqtıń úlgili dúzilisi; 1. Kirisiw bólimi (2-3 min); 2. Tiykarǵı bólim (8-15 min); 3. Oqıwshılardıń óz betinshe jumısların shólkemlestiriw (16-25 min); 4. Sabaqtı juwmaqlaw, úyge tapsırma beriw (2-4 min).

Bilim, eplilik, kónlikpelerdi bekkemlew sabaǵınıń úlgili dúzilisi; 1. Sabaqtıń baslanıwın shólkemlestiriw (1-2 min); 2. Sabaqtıń maqsetin hám wazıypaların anıqlaw (2-3 min); 3. Jazba tapsırmanı tekseriw (eger berilse) (8-10 min); 4. Soraw-juwap ótkeriw, óz betinshe jumislardı orınlaw (25-30 min); 5. Sabaqtı juwmaqlaw, úyge tapsırma beriw.

Bilim, eplilik, kónlikpelerdi reyting tekseriw hám bahalaw sabaǵınıń úlgili dúzilisi; 1. Oqıwshılarga reyting tekseriw hám bahalawdıń maqseti, túrleri, ólshemlerin túsindiriw, jumıstı shólkemlestiriw haqqında másláhát beriw, tapsırmanı orınlawǵa tayarlıǵın kózden ótkeriw (2-3 min); 2. Tekseriw jumısı, tapsırmanıń mazmunı hám onı orınlawdıń usılları menen tanıstırıw (2-3 min); 3. Oqıwshılardıń tapsırmanı orınlawı (30-35 min); 4. Orınlangan tapsırmalardı jıynap alıw (ayırımlarınıń orınlanıwın tekseriw) (2-3 min); 5. Sabaqtı juwmaqlaw (1-2 min)

Tákirarlaw sabaǵınıń úlgili dúzilisi; 1. Oqıwshılardı, oqıw xanasın, oqıw quralların sabaqtı baslawǵa tayarlaw (1-2 min); 2. Sabaqtıń maqsetin hám wazıypaların túsindiriw (2-3 min); 3. Soraw-juwap arqalı sabaqta qollanılatuǵın bilimlerdi eske túsiriw (8-10 min); 4. Awız-eki, jazba, ámeliy hám dóretiwshilik baǵdardaǵı jumislardı orınlaw (25-30 min); 5. Sabaqtı juwmaqlaw, úyge tapsırma beriw (2-3 min).

Kirisiw sabaǵınıń úlgili dúzilisi; 1. Oqıwshılardı, oqıw xanasın, oqıw quralların sabaqtı baslawǵa tayarlaw (1-2 min); 2. Sabaqtıń maqsetin hám wazıypaların túsindiriw (2-3 min); 3. Pánler (bólimler) arasında baylanıs jasaw (3-4 min); 4. Muǵallimniń pánge (bólimge) baylanıslı kiris túsindiriwi (10-20 min); 5. Oqıwshılardıń hár túrli óz betinshe jumısların uyımlastırıw (15-20 min); 6. Sabaqtı juwmaqlaw, úyge tapsırma beriw (2-3 min).

Juwmaqlaw sabaǵınıń úlgili dúzilisi; 1. Oqıwshılar, oqıw xanası, oqıw qurallarınıń sabaqtı baslawǵa tayarlıǵın kózden ótkeriw. (1-2 min); 2. Muǵallimniń sabaqtıń teması, maqseti hám wazıypaları haqqında kiris sózi (2-5 min); 3. Aldınnan berilgen sorawlar boyınsha sáwbetlesiw hám hár túrli ámeliy, óz betinshe, dóretiwshilik jumislardı orınlatıw arqalı burınǵı bilimlerdi sistemalastırıw hám ulıwmalastırıw (30-40 min); 4. Muǵallimniń sabaqtı juwmaqlawı, úyge tapsırma beriw (eger zárúr bolsa) (2-3 min)

Mashqalalı sabaqtın úlgili dúzilisi; 1. Oqıwshılar, oqıw xanasın hám oqıw quralların sabaqtı baslawǵa tayarlaw (1-2 min); 2. Sabaqtıń temasın, maqsetin, wazıypaların túsindiriw (2-3 min); 3. Mashqala qoyıw, mashqalalı jaǵday dúziw (3-6 min); 4. Mashqalanı teoriyalıq hám ámeliy jaqtan sheshiw (20-30 min); 5. Mashqalanıń sheshimlerin dodalaw (6-10 min); 6. Muǵallimniń sabaqtı juwmaqlawı (2-3 min); 7. Úyge tapsırma.

8.5. Oqıtıwdı shólkemlestiriwdiń sabaqtan basqa túrleri

Oqıw sayaxatı. Oqıw sayaxat kerekli zatlardı hám qubılıslardı úyreniwge, ilimiy kóz-qarastı, insaniy sıpatlardı qalıplestiriwge, oqıwshılardı miynetke úyretiwge hám

kásipke baǵdarlawǵa úlken járdem beredi. Sayaxattı ótkeriw **sayaxatqa tayarlıq, sayaxattı ótkeriw hám sayaxattı juwmaqlaw** basqışlarınan turadı. Bunnan basqa oqıtıwdı shólkemlestiriwdiń–seminar; ámeliyat; fakultativlik sabaq; qosımsha sabaq, konsultatsiya, sáwbetlesiw; klasstan tıs oqıw jumısları; pán dógerekleri; oqıw konferentsiyası; oqıwshılardıń úydegi oqıw jumısları; miynetke úyretiw túrleride ushırasadı.

8.6.Dástúriy emes sabaqlar

Dástúriy emes bekkemlew–oyın sabaǵınıń úlgili dúzilisi; 1.Sabaqtıń baslanıwın shólkemlestiriw (1-2 min); 2.Úyge tapsırmanı óz-ara tekseriw (8-10 min); 3.Oqıwshılardıǵa dástúriy emes bekkemlew oyın sabaǵınıń maqsetin hám wazıypaların túsindiriw (2-3 min); 4.Burıńǵı alǵan bilim, eplilik, kónlikpelerin hár túrli oyınlardı ótkeriw arqalı bekkemlew (25-30); 5.Sabaqtı juwmaqlaw, oqıwshılardıǵa sabaq boyınsha reyting ball qoyıw (2-3 min); 6. Úyge tapsırma (1-2 min).

Dástúriy emes tákirarlaw–oyın sabaǵınıń úlgili dúzilisi; 1.Sabaqtıń baslanıwın shólkemlestiriw (1-2 min); 2.Burıńǵı alǵan bilim, eplilik, kónlikpelerdi eske túsiriw (6-8 min); 3.Oqıwshılardıǵa dástúriy emes tákirarlaw oyın sabaǵınıń maqsetin hám wazıypaların túsindiriw (2-3 min); 4.Oqıwshılardı hámme tárepten teńdey etip toparlardıǵa bólip arnawlı orınlarǵa otırǵızıw. Topar sárdarların hám tóreshiler quramın saylaw (3-5); 5.Oyın jarıstı ótkeriw (30-35 min); 6. Bas tóreshiniń oyın-jarısta toparlardıń jıynaǵan balların hám alǵan orınların esittiriw, sıylıqlaw (2-3 min); 7. Muǵallimniń sabaqtı juwmaqlawı, kúndelik bahalawdı esittiriw (2-3 min); 8. Úyge tapsırma beriw (zárúrligine qaray) (1-2 min)

Modulli sabaqtıń úlgili dúzilisi; 1. Modulli sabaqtı shólkemlestiriw (1-2 min); 2.Oqıwshılardı modulli sabaqtıń maǵlıwmatlıq, tárbiyalıq, rawajlandırıwshılıq maqsetleri menen tanıstırıw (2-3 min); 3.Oqıwshılardı úyreniletuǵın tema boyınsha dúzilgen modul baǵdarlaması hám ádebiyatlar menen támiyinlew (2-3 min); 4.Oqıwshılardıń modul baǵdarlamasındaǵı sorawlarǵa, tapsırmalarǵa óz betinshe juwap tabıwı, kompyuterde test sheshiw (20-25); 5.Oqıwshılardıń sorawlarǵa, tapsırmalarǵa, kompyuterdegi testlerge bergen juwapların dodalaw (10-15 min); 6.Modulli sabaqtı juwmaqlaw, kúndelik bahalawdı esittiriw (2-3 min); 7.Úyge tapsırma beriw (zárúrligine qaray) (1-2 min)

Bekkemlew ushın sorawlar

- 1.Oqıtıw jumısların shólkemlestiriw túri dep nege aytamız?
- 2.Ótmishtegi mekteplerde oqıtıw jumısları qanday túrlerde shólkemlestirildi hám olar ne ushın zamanlar sınaǵınan óte almadı?
3. Klass-sabaq sistemasınıń artıq mashlıǵı hám kemshiligi neden ibarat?
4. Respublikamız mekteplerinde oqıtıwdıń qanday túrleri qollanıladı?
- 5.Oqıtıw jumısların shólkemlestiriwdiń sabaq, sabaqtan basqa túrlerinde hám dástúriy emes sabaqlarda oqıtıw jumısları qanday túrlerde alıp barıladı?

9. STEAM tálím (STEAM education)

Tábiiy pánler, texnologiya, injenerlik, kórkem óner hám matematika. Bul jónelisler házirgi dáwirde eń ataqlı tálím sisteması retinde tán alıńan. Sol sebepli búgingi kúnde STEAM sisteması tiykarǵı tendentsiyalardan biri retinde rawajlanıp atır. STEAM tálimi baǵdarı hám ámeliy jantasıwdı qóllaw, sonıń menen birge, barlıq bes tarawdı birden-bir tálím sistemasına integraciyalasıwǵa tiykarlangan.

STEAM tálím. STEAM tálím texnologiyası mektep oqıwshıların jańasha oqıtıw metodikası bolıp, dástúriy oqıtıw metodikasınan ayrıqsha metodika esaplanadı. Ol oqıwshılardı bir waqtınıń ózinde tórt - pán (Science), texnologiya (Technology), injenerlik, (Engineering), suwretleytuǵın kórkem óner (Art), matematika (Math) boyınsha oqıtıwǵa arnalǵan. STEAM pán boyınsha emes, bálki temalar boyınsha integraciyalasqan oqıtıw sisteması bolıp tabıladı.

STEAM jantasıwına tiyisli sabaqlıq hám oqıw qóllanbaları Cambridge University Press sonday-aq Oxford University Press hám Collins sıyaqlı abıraylı baspalar tárepinen baspadan shıǵarılǵan. Cambridge usınıs etip atırǵan oqıw baǵdarlamasınıń tiykarǵı abzallıǵı jáhán miynet bazarındaǵı principlerden kelip shıǵıp, oqıwshılarda tiyisli zamanagóy bilim hám kónlikpelerdi qalıplestiriwge jol joba beriw bolıp tabıladı.

STEAM jantasıwınıń eń ataqlı úlgesi - Massachusetts Texnologiya Institutı (MIT). Bul dúnya universitetiniń uranı “Mens et Manus” (Aql hám qol). Massachusetts Texnologiya Institutı balalarǵa STEAM túsiniń aldınan úyreniw hám tanısıw múmkinshiligin beriw ushın STEAM kursların islep shıqtı hám hátte ayırım tálím mákemelerinde STEAM oqıw orayların jarattı. Statistikaǵa kóre, 2011-jıldan berli STEAM-kásiplerge bolǵan talap dárejesi 17% ke ósti, ápiwayı kásiplerge bolǵan talap bolsa tek 9, 8% ke óstii, bul bolsa dúnya boylap bul tálím sistemasına úlken talaptı kórsetedi.

Bul tálím sisteması hám pánlerdi oqıtıwdıń dástúriy usılı arasındǵı parq: STEAM-tálimi oqıwshılar ilimiy usıllardı ámelde qanday qóllawdı túsiniwge kirisetuǵın aralas ortalıqtı názerde tutadı. Bul baǵdarlama boyınsha oqıwshılar, matematika hám fizika menen bir qatarda, ózleri ilimiy jantasqan halda robotlar islep shıǵıwdı hám oylap tabıwǵa imkaniyat beredi. Sabaqlarda arnawlı texnologiyalıq úskeneler qollanıladı.

Juwmaq etip aytqanda, sonı atap ótiw mumkin dástúriy oqıtıw usılları menen salıstırıwlaganda, orta mektepdegi STEAM jantasıwı balalardı tájiriybeler ótkeriwge, modeller dúziwge, erkin túrde muzıka hám filmler jaratılıwma, óz ideyaların haqıyqatqa aylandırıwǵa hám nátiyjede ónimdi jaratılıwma imkaniyat jaratadı. Bul

tálim jantasıwı balalarǵa teoriya hám ámeliy kónlikpelerdi nátiyjeli tárzde birlestiriwge múmkinshilik beredi.

Kóplegen mámleketlerde STEAM tálimi to'mendegi sebeplerge ko're ústin turatuǵın bolıp esaplanadı:

- Jaqın keleshekte dúnyada ayırım kásipler keskin jetispey atır: IT qánigeleri, dástúrshiler, injenerler, joqarı texnologiyalı sanaat qánigeleri hám basqalar.
- Uzaq keleshekte endi oyda sawlelendiriw qıyın bolǵan kásipler payda boladı, olardıń barlıǵı tábiyyıy pánler menen birleskende texnologiyalar hám joqarı texnologiyalar islep shıǵarıw menen baylanıslı baladı. Bio- hám nanotexnologiyalar boyınsha qánigelerge ásirese talap úlken baladı.
- Keleshek qánigeleri tábiyattanıw, texnika hám texnologiyalardıń hár qıylı tálim baǵdarlarınan hár tárepleme tayarlıq hám bilimlerdi talap etedi.

STEM Educationning abzallıqları :

- temalar boyınsha emes, bálki temalar boyınsha integral úyreniw.
- ilimiy hám texnikalıq bilimlerdi turmısqı qóllaw.
- Sın pikirlew hám mashqalalardı sheshiw kónlikpelerin rawajlandırıw.
- ózine bolǵan isenimdi qalıplestiriw.
- Aktiv baylanıs hám toparlıq jumıs.
- texnikalıq pánlerge qızıǵıwshılıqtı rawajlandırıw.
- joybarlarǵa dóretiwshilik hám innovaciyalıq jumıslar alıp barıw.
- hár bir balanıń jası hám individual qásiyetlerin esapqa alǵan halda balalar iskerligi arqalı texnikalıq dóretiwshilik motivatsiyasın rawajlandırıw.
- dáslepki kásip-ónerge baǵdarlaw.
- balalardı turmıstıń texnologiyalıq jańalıqlarına tayarlaw.

2014-jılǵa Quddusda bolıp ótken «STEAM forward» xalıq aralıq konferensiyasında tómendegi bayanatlar bildirildi:

Balalardı STEAM ǵa tartıw. Bul tálim mektepge shekemgi jastan baslap baslanıwı kerek, sol sebepli baǵdarlamalardı balalar baqshalarına engiziw kerek.

Pán tili anglichan tili bolıp tabıladı. Eger ilim-pándi úyreniw hám bilimli bolıwdı qáleseńiz, bul tildi biliwińiz kerek.

BEKKEMLEW USHIN SORAWLAR

1. STEAM sisteması tiykarǵı tendentsiyaların aytıp berin
2. STEAM mánisin aytıp berin
3. STEAM texnologiyalarınń áhmiyetin túsindirip berin
4. STEM Educationning abzallıqları haqqında toqtap ótin
5. STEAM táliminiń ústinligin aytıp berin.

10. Intalı oqıwshılardı oqıtıw

Intalıq - bul iskerliktiń tabıslı orınlanıwın támiyinleytuǵın qábiletlerdiń sapa tárepinen ózine tán kombinaciyası bolıp esaplanadı. Arnawlı bir strukturanı ańlatıwshı qábiletlerdiń birgeliktegi háreketi basqalardıń ústin rawajlanıwı sebepli individual qábiletlerdiń jetispewshiligin qaplap alıw imkanıyatın beredi.

Insannıń múmkinshilikleriniń keńligin, onıń iskerligi dárejesi hám ayırıqshalıǵın belgileytuǵın ulıwma qábiletler yamasa qábiletlerdiń ulıwma momentleri;

Uqıplıqlardıń ulıwmalıǵı, tábiyiy maǵlıwmatlar, qábiletlerdiń tábiyiy shártleriniń saldımlılıǵı hám ózine tán dárejesiniń xarakteristikası;

Uqıp, iskerliktegi ájayıp tabıslar ushın ishki sharayatlar bar ekenligi

1.Intalı bala - iskerlik túrinde ayqın, anıq, geyde ájayıp jetiskenlikleri (yamasa bunday tabıslar ushın ishki shártlerge iye) menen ajralıp turatuǵın bala.

Búgingi kúnde kópshilik psixologlar talanttıń rawajlanıw dárejesi, sapa tárepinen ózine tánligi hám tábiyaatı hár dayım quramalıqtıń óz-ara tásirdiń nátiyjesi ekenligin tán aladı, genetika (tábiyiy uqıplar) jáne social ortalıq, balanıń iskerligi (oyın, tálim, miynet) ortalıǵında ámelge asadı. Sonıń menen birge, roli psixologiyalıq mexanizmler individual uqıptı qalıplestiriw hám ámelge asırıw tiykarında shaxstıń ózin ózi rawajlandırıw bolıp tabıladı. Kóbinese psixologlar shaxstıń dóretiwshiligin (dóretiwshiligin) uqıplıqtıń eń zárúrli hám belgili dárejede erkin faktorlarınan biri dep biledi. Amerikalıq psixolog P.Torrens dóretiwshilikti insannıń uǵımsızlıq hám informaciya jetispewshiligi sharayatında júzege keletuǵın keskinlikti saplastırıwǵa bolǵan kúshli mútájligi sebepli júzege keletuǵın process dep tariyplengen. Bul process mashqalanı izlew hám anıqlaw, onı sheshiw jolları haqqındaǵı boljawlardı aldırǵa qoyiw hám sinap kóriw, sheshimlerdi izlew hám anıqlıqlardı óz ishine aladı. Konvergent, izbe-iz pikirlewden ayırıqshalıraq bolıp, kútilmegen juwmaqlarǵa alıp keletuǵın hár qıylı (túrli jónelislerde) pikirlew tiykarǵı rol oynaydı hám dóretiwshilik, álbette, ortasha dárejeden joqarı bolǵan shaxstıń intellektuallıq rawajlanıwın názerde tutadı, sebebi tek sonday dáreje dóretiwshilik ónimdarlıqqa tiykar bola aladı. Bunnan tısqarı, kóplegen izertlewler intalı balalardıń potencialın ámelge asırıwda motivatsion hám jeke qásiyetleri jáne social ortalıq sharayatlarınń zárúrli rolin kórsetdi. J. Renzulli kontseptsiyasına kóre, intanı rawajlandırıw ushın ush konstruksiyanıń óz-ara baylanıslılıǵına tiykarlanadı: ortasha dárejeden joqarı bolǵan aqıl, dóretiwshilik hám 3-tapsırmaǵa sadıqlıq.

Intalı balalar mashqalası menen baylanıslı eń tartıslı máselelerden biri balalar *uqıplılıǵın payda ete alıw chastotası máselesi*. Eki ekstremal kózqaras ámeldegi: "barlıq balalar intalı" - " intalı balalar júdá kem ushraydı". Bul alternativa tómendegi pozitsiya sheńberinde alıp taslanadı: hár túrli iskerlik túrlerine salıstırǵanda potencial talant kóp balalarǵa tán bolıp tabıladı, balalardıń áhmiyetsiz bólegi bolsa haqıyqıy

talanttı kórsetip beredi. Bul balada júdá keń sheńberdegi iskerlikte óz aldına tabıs alıp keliwi múmkin. Bunnan tısqarı, birdey túrdegi iskerlikte de túrli balalar ózleriniń uqıplarınıń ayırıqshalıǵın onıń hár táreplerine salıstırǵanda jańalıq ashıwları múmkin. Talanttıń kóplegen túrleri hám formaları bar, sebebi balanıń intellektual qábiletleri onıń jası rawajlanıwınıń túrli basqıshlarında júdá plastik bolıp tabıladı. Balanıń intalılıǵı kóbinese óz-ózinen, háwesker xarakterge iye bolǵan iskerliginiń tabısında kórinetuǵın boladı. Mısal ushın, texnologiyaǵa qızıǵıwshılıqlı bala óz modellerin úyde isleydi, biraq onıń shınıǵıwı mektep yamasa social ortalıqta islengen sabaqtan tısqarı shınıǵıwlarǵa (dógerek, bólim, studiyada) hesh qanday baylanısı joq. Basqa bir bala qızıǵıwshılıq menen qosıqlar yamasa gúrrińler jazadı, biraq olardı oqıtıwshıǵa kórsetiwdi qálemeydi. Balanıń intalılıǵın tek ǵana onıń mektep iskerligi, bálki sabaqtan tısqarı iskerligi, sonıń menen birge, ol baslaǵan iskerlik formaları menen de bahalaw kerek. Talanttıń ol yamasa bul túriniń rawajlanıwınıń sebeplerinen biri retinde tiyisli bilim, kónlikpe hám ilimiy tájriybelerdıń jetispewshiligi (turmıs sharayatları sebepli) bolıwı múmkin. Bunday bala olardı úyreniwı menen aq, onıń talantı oqıtıwshıǵa anıq hám ayqın boladı. Ayırım jaǵdaylarda uqıplıqtıń kórkeyiwiniń sebebi balanıń rawajlanıwındaǵı arnawlı bir qıynshılıqlar bolıp tabıladı. Mısalı, tutlıqpalanıw, uwayımnıń kusheytiwi, baylanıstıń qarama-qarsılıqlı tábiyaatı hám basqalar. Balanıń tabıs dárejesiniń tómenlewine alıp keliwi múmkin (onıń qábiletiniń potencial joqarı dárejesine qaramastan). Solay etip, túrli balalardaǵı talant kóbirek yamasa kemrek anıq tárizde ańlatılıwı múmkin. Balanıń turpayı qásiyetlerin analiz etip, oqıtıwshı, psixolog hám ata-analar balanıń haqıyqıy múmkinshilikleri haqqında jeterli maǵlıwmatqa iye bolmaǵanlıǵı ushın ayırıqsha "qabıllaw" kerek, usınıń menen birge intalı balalar bar ekenin túsiniwleri kerek. Basqa tárepten, talanttı hár dayım da úyreniwden (yamasa keńlew aytqanda, socializaciya dárejesinen) ajratıp bolmaydı, bul belgili bir bala ushın qolaylıq jasaw sharayatları nátiyjesi bolıp tabıladı. Joqarı sociallıq-ekonomikalıq mártebege iye bolǵan shańaraqtan bolǵan bala, qábiletleri teń bolǵan halda, bunday sharayat jaratılmaǵan balaǵa salıstırǵanda arnawlı bir iskerlik túrlerinde joqarı jetiskenliklerge jetiwi anıq. Balalıqtaǵı talant insannıń turmıs jolınıń keyingi basqıshlarına salıstırǵanda intellektual rawajlanıw potencialı retinde qaralıwı múmkinligi sebepli, " intalı bala" mashqalasınıń quramalılıǵın esapqa alıw kerek. Bul hár tárepleme balalar talantınıń ayırıqsha qásiyetleri menen baylanıslı. Arnawlı bir balanıń intalılıǵı tiykarlanıp shártli ózgeshelik bolıp tabıladı. Balanıń eń ájayıp qábiletleri onıń keleshektegi jetiskenlikleriniń tikkeley hám jeterli dárejesi emes. Balalıqta payda bolatuǵın talant belgileri, hátte eń qolaylı bolǵan sharayatlarda da, az-azdan yamasa júdá tez joǵalıp ketiwi múmkinligine kózimizdi juma almaymız. Intalı balalar menen ámeliy islerdi shólkemlestiriwde bul jaǵdaydı esapqa alıw ásirese zárúrli bolıp tabıladı. Siz "intalı bala" sóz dizbegin bul balanıń jaǵdayın kórsetiw (qattı ońlaw) názerinen isletpewimiz kerek. Sebebi óziniń "intalı" ekenligine úyrenip qalǵan bala

rawajlanıwdıń keyingi basqıshlarında kútpegende obyektiv túrde óziniń uqıplılıq belgilerin joǵaltǵanda, jaǵdaydıń psixologiyalıq dramasi anıq boladı. Qánigelesken tálim shólkeminde oqıwdı baslaǵan, biraq keyinirek intalı dep esaplanıwdı toqtatqan bala menen keyin ala ne qılıw kerekligi haqqında soraw tuwılıwı múmkin. Intalılarǵa tán ayırıqshalıqlar turmısımızdı hár tárepleme bayıtadı hám oǵan óz úlesin qosadı

2. Birinshiden, intalılar hár bir nársede joqarı bayqaw menen ajralıp turadı, kópshilikte ádalat sezimi joqarı dárejede rawajlanǵan; olar social qatnaslardaǵı ózgerislerdi, pán, mádeniyat, texnikadaǵı zamannıń jańa tendenciýaların bayqalıw tárizde qamtıp alıwǵa, jámiyettegi bul tendenciýalardıń mánisin tez hám adekvat bahalawǵa ılayıq.

Ekinshi ózgeshelik - úzliksiz kognitiv iskerlik hám joqarı rawajlanǵan intellekt átirapımızdaǵı dúnya haqqında jańa bilimlerdi alıw imkaniyatın beredi. Dóretiwshilik olardı jańa túsiniqler, teoriýalar, jantasıwlar jaratılıwma tartadı. Intalı balalarda intuitiv hám diskursiv pikirlewdiń maqul túsetuǵın kombinatsiyası (kóbinese birinshisiniń ekinshisinen ústinligi menen) jańa bilimlerdi alıw procesin júdá nátiyjeli hám áhmiyetli boladı.

Úshinshiden, intalılardıń kópshiligi úlken kúsh, maqsetlilik hám qatańlıq penen ajralıp turadı, bul bolsa úlken bilim hám dóretiwshilik qábiletler menen birgelikte kóplegen qızıqlı hám zárúrli joybarlardı ámelge asırıw imkaniyatın beredi. Bunnan kelip shıǵıp, intalı balalar menen ámeliy jumıslarda “intalı bala” túsiniǵı ornına “intalı bala belgileri” (yamasa “intalı bala” túsiniǵı) túsiniǵınen paydalanıw kerek.

Noosfera (grekshe: noos - aqıl -aqıl hám sphaira - shar) - biosferanng insan aqıl - aqılı húkimranlıq etetuǵın jańa qásiyetleri. Noosferada insan biosfera rawajlanıwdı belgilep beretuǵın tiykarǵı faktor esaplanadı. Noosfera túsiniǵın 1927-jılda fransuz ilimpazları E. Lerun hám P. Teyetyar de Sharden pánge kiritken bolıp, olar Noosferani biosfera ústinen húkimranlıq etiwshi, jerdi qorshap alǵan aqıl qabatı dep qaralǵan. V.I. Vernandskiy 20-ásirdiń 30-90-jıllarında Noosfera haqqındaǵı materialistik túsiniqti ilgeri surdı. Onıń pikirine qaraǵanda, jámiyettiń óz-ara qatnasıqları nátiyjesinde payda bolǵan biosferanıń sapa tárepinen jańa, insan mápi jolında qayta islengen evolyusion tárepleri bolıp tabıladı. Medicina nızamlıqlarınıń oylaw hám jámiyettiń sociallıq-ekonomikalıq nızamlıqları menen uyqas bolıwı. Noosfera ushın tán ózgeshelik esaplanadı. Noosferaning ayırım strukturalıq-funksional elementleri jámiyet rawajlanıwınıń házirgi dáwiride aq júzege kelip atır. Rawajlanıwdıń ulıwma dúniyalıq mashqalalardı sheshiw maqsetinde insanlar kúsh-qudıreti birlesip bargan sayın biosferanıń Noosferaga aylanıwı da kúsheyip baradı.

Hár bir saw bala ájayıp qábilet penen tuwıladı - onıń átirapındaǵı dúnyanı biliw qabileti oyanadı. Biraq, ókinish penen aytamız, bul qábilet kóbinese kerekli járdem hám kewildegidey bolmaydı. Bala óz uqıplıǵına kóre rawajlanıwdı toqtatadı jáne onıń dóretiwshilik potencialı ashılmaǵan bolıp qaladı.

Pedagogikada Ya.A.Komenskiy tálım tábiyaatqa uyqas bolıwı, balanıń tábiyatına sáykes keliwi jáne onıń rawajlanıw nızamlıqlarına sáykes keliwi kerek.

Bilgenimizdey, oqıtıw insan ámeliyatınıń túrлерinen biri bolıp, hár qanday ámeliyat tábiyaat hám jámiyettiń obyektiv nızamlıqlarına juwap bergende ǵana tabısqa erisiwi múmkin. Tábiyaat oǵan baǵınıw menen ǵana jeńiliske ushıraǵan boladı. Hesh bir ámeliyat tabıslı bolıwı múmkin emes, eger ol bolmıstıń obyektiv nızamlarına uqsas bolmasa, unamlı nátiyjelerge alıp kelmeydi hám onnan da kóbirek olarǵa qarsı bolsa da pedagogikalıq ámeliyat bul jerde esaptan tısqarı bolıwı múmkin emes.

Bir waqıtları Ya.A.Komenskiy balanıń intellektual rawajlanıwınıń nızamlıqların izlewge óz pikirini bildirip ótti, onıń pikirine qaraǵanda, úyreniwdi ámelde qollanıw kerek.

Solay eken, Ya.A.Komenskiy dáwirinen baslap tálım-tárbiya tábiyiy tús aldı, balalardı, mısalı, oqıw kónlikpelerin, matematika hám tábiyattanıw pánлерin ózlestiriw házirde az waqıt hám kúsh talap etedi. Kóplegen balalar orta hám joqarı tálimde keń kólemli bilimlerdi tabıslı ózlestiredi, bul aldınları tek ǵana social hám social sebeplerge kóre, bálki pedagogikalıq sebeplerge qaraǵanda múmkinshiliksiz edi.

Bul balalarda tábiyiy qızıǵıwshılıq, bilimge bolǵan mıtajlik, qızıǵıwshılıqlardıń keńligi, intellektuallıq sheriklik qábiletini rawajlandırıwdıń ornına, kóbinese olardaǵı sol pazıyletlerdi óltiretuǵın zamanagóy ǵalabalıq mektep ámeliyatına dus kelgen hár bir insańǵa belgili, olardı úyreniwden hám intellektual háreketlerden qaytaradı.

Bul mashqala mektepte, intellektuallıq hám dóretiwshilik qábiletleri joqarı bolǵan balalarǵa salıstırǵanda eń keskin kórinetuǵın boladı, sebebi olardıń mıtajlikleri hám múmkinshilikleri dástúriy tálım baǵdarlanǵanınan parıqlanadı.

E.I.Shcheblanova shet el hám jergilikli dereklerge tayanǵan halda aytıp ótkeni sıyaqlı, dástúriy tálım bunday balalardıń rawajlanıwına tosqınlıq etedi hám olardıń potencialın júzege keltiredi, olardıń psixologiyalıq qásiyetlerine, túri hám qásiyetlerine qaray baǵdarlamalar hám oqıtıw usıllarına arnawlı ózgeriwler kirgiziw talap etiledi. Talant dárejesi, qızıǵıwshılıqlar, motivatsion hám jeke ayrıqshalıqlar)" Biz qanday da tárzde, potencial talant kontsepciyasına tiykarlanǵan hám tiykarınan pragmatik-gumanistik jóneliske sáykes keletuǵın talanttı túsiniwge jantasamız- bular ámelde. Kóplegen talantlı balalar ózleriniń individual qásiyetlerin ashıp bere almaydı, olar ushın dástúriy tálım sharayatında arnawlı bir iskerlik túrinde joqarı nátiyjelerge erisedi.

Intalı bala - bul anıq ayqın, geyde ájayıp jetiskenlikleri menen ajralıp turatuǵın bala. Bunday jetiskenliklerge erisiw ushın ishki shárt-shárayatlar ámeldegi ol yamasa bul iskerlik túrinde Intalılıqtı tek ǵana haqıyqıy, bálki jaqsı nátiyjelerge erisiw potencialın da ańlatıwshı bul túsinikten, tiykarınan, intalı balalardı dástúriy baǵdarlamalardan ayrıqsha bolıp esaplanıw, óz qábiletlerin jarıyalawdı támiyinleytuǵın dástúrlerge muwapıq basqasha úyretiw kerekligi kelip shıǵadı.

Misalı, Barbara Klarkning pikirine qaraǵanda, intalı balalar iskerliginiń qálegen salasında joqarı dárejedeǵı islewdi kórsetetuǵın yamasa kórsetiwi múmkin bolǵan hám aldınǵı hám jedel rawajlanıwı sebepli mekteptegi burınǵısınań parıq etetuǵın tálim baǵdarlamaları kerek. Ilim salasındaǵı qızlar, olardıń tártipliligi sebepli, ul balalar isley almaytuǵın zatlardı islewlari múmkin.

Ilim kewilli bolıwı kerek, ol oqıwshılar ushın qızıqlı hám ózine tartıwshı bolıwı kerek.

Juwmaqlap aytqanda, sonı atap ótiwdi qáler edik, dástúriy oqıtıw usılları menen salıstırılǵanda, orta mektepdeǵı STEAM jantasıwı balalardı tájiriybeler ótkeriwge, modeller dúziwge, erkin túrde muzıka hám filmler jaratılıwma, óz ideyaların haqıyqatqa aylandırılǵa hám juwmaqlawshı ónimdi jaratılıwma múmkinshilik jaratadı. Bul tálim jantasıwı balalarǵa teoriya hám ámeliy kónlikpelerdi nátiyjeli tárzde birlestiriwge múmkinshilik beredi.

Bekkemlew ushin sorawlar.

- 1.Intalı bala qaysi ózgeshelikleri menen ajralıp turadı
- 2.Noosfera qaysı tilden alınǵan hám qanday mánisti bildiredi
- 3.V.I.Vernandskiy qashannan baslap Noosfera haqqındaǵı materialistik túsinikti ilgeri surdı
4. Barbara Klarkning intalı balalar haqqında qanday pikrin bildirgen
5. Amerikalıq psixolog P.Torrens dóretiwshilikti qanday táriyiplegen

11.Oqıwshılardıń bilim, eplilik kónlikpelerin analiz etiw.

1. Oqıwshılardıń bilimin reyting sistemada tekseriw menen bahalawdıń maqseti wazıypaları hám áhmiyeti

Segiz mın jıllıq tariyxqa iye milliy pedagogikamızda oqıwshılardıń bilimin bahalaw túrleri qollanıladı. Misalı, **awızsha bahalaw**; «bárekella», «ayırıqsha», «kútá jaqsı» hám «jáne azıraq islew kerek». **1935-jıldan** baslap «ayırıqsha», «jaqsı», «orta», «jaman», «kútá jaman» dep jazba bahalaw engizildi. **1944-jıldan** 1 den 5 ke deyin san menen jazba qoyılatuǵın bes ballı bahalaw sisteması qollanıldı. **1952-jılı** imtixan, **1959-jılı** joqarı klasslarǵa sınaq (zачет) kiritildi.

Bes ballı bahalaw sisteması óz dáwirinde belgili dárejede unamlı nátiyjeler berdi, kemshiligide bolmadı, sonıń ushın ol qattı sıńada alındı. Bes ballı bahalawda oqıwshılardıń bilimin tekseriw hám bahalaw sisteması alıp barılmadı. 2-4 bahadan shereklik baha shıǵarıldı. Kópshilik temalardıń oqıwshılar tárepinen qanday dárejede ózlestirilgenligi belgisiz qaldı, bahalawda ádillik buzıldı.

Reyting sózi anglican tilinen kelip shıqqan bolıp «rating» bizińshe baha, tártip degen mánisti bildiredi. Dúnyanıń qatar mámleketlerinde oqıwshılardıń bilim, eplilik, kónlikpelerin tekseriw hám bahalawda reyting sisteması qollanıladı.

Jaña zaman oqıwshılardıń bilimin tekseriw hám bahalawǵa jaña talaplar qoya basladı. Usıǵan baylanıslı respublikamızda test sorawın qollaw **1994-jıldan** baslandı. **1996-jılı** joqarı oqıw orınlarında studentlerdiń bilimin reyting sistemada tekseriw hám bahalawǵa ótildi. **1996-jıldan** baslap oqıwshılardıń bilimin reyting sistemada tekseriw hám bahalaw respublikamızdıń ayırım mekteplerinde tájiriybe sınavdan ótkerildi. Olardıń juwmaǵı sıpatında **1999-jılı** «Ulıwma orta bilim beriw mekteplerinde oqıwshılardıń bilim dárejesin qadaǵalawdıń reyting sisteması haqqında Nızam» hám «Ulıwma bilim beretuǵın mekteplerdiń I-IV klass oqıwshılarınıń bilim dárejesin bahalawdıń reyting usılı tuwralı Ustav» islenip shıǵıldı. Bul mámleketlik hújjetler tiykarında ulıwma orta bilim beretuǵın mektepler hám orta arnawlı oqıw orınlarında **1999-jıldan** bilimdi tekseriw menen bahalawdıń reyting sistemasına óte basladı. Joqarıda atı atalǵan mámleketlik hújjetlerdi hám oqıwshılardıń bilimin tekseriw menen bahalawdıń reyting sistemasın jetilistiriw maqsetinde 2000-jılı «Ulıwma orta bilim mákeme (mektep)lerindegi oqıwshılardıń bilimin reyting tekseriw sisteması haqqında waqıtsha reje» hám **2001-jılı** «Ulıwma orta bilim beretuǵın mekteplerde oqıwshılar tayarlıǵı dárejesiniń reytingi haqqında reje» qabıl etildi. Reyting sistemasın qollawdaǵı tájiriybeler Ózbekstan Respublikası xalıq bilimlendiriw ministrliginiń **2005-jıl, 25-maydaǵı 130-sanlı buyrığı** menen tastıyqlanǵan «Ulıwma orta bilim beriw mektepleri oqıwshılarınıń bilim tayarlıǵı dárejesin anıqlawdıń kóp ballıq reyting sisteması tuwralı» Rejede jáne de jetilistirildi. Reyting sistema haqqındaǵı mámleketlik hújjetlerdi hám olardı qollawdaǵı tájiriybelerdi mekteplerde jetilistiriw dawam etpekte.

Oqıwshılardıń bilimin reyting sistemada tekseriw hám bahalaw oqıtıw procesiniń ajıralmas bólimi, juwmaqlawshı basqıshı hám jaña pedagogikalıq texnologıyanıń bir túri bolıp esaplanadı. Onıń tiykarǵı maqseti hár qiyli tekseriw túrlerin qollanıp ulıwma orta bilimniń mámleketlik bilimlendiriw standartı, oqıw baǵdarlaması talapların orınlawdan hám oqıwshılardıń ózbetinsheligin, dóretiwshilik oylawın, dóretiwshilik uqıplıǵın, miynet iskerligin rawajlandırıwdan ibarat.

Reyting sistema oqıwshılardıń oqıwdaǵı juwapkershiligin asıradı, bilimdi sanalı ózlestiriwge, sistemalastırıwǵa, ulıwmalastırıwǵa, juwmaq shıǵarıwǵa, iyelegen bilimdi ámelde qollawǵa, ózin-ózi hám óz-ara tekseriwge úyretedi. Bilim, eplilik hám kónlikpelerdi ózlestiriwdegi kemshiliklerdi saplastırıwǵa, úlgermewshiliktiń aldın alıwǵa járdem beredi.

Mámleketlik bilimlendiriw standartı talabına say muǵallimlerdiń bilim beriwine, oqıwshılardıń bilim alıwına zárúriy jaǵdaylar tuwdıradı. Oqıwshılardıń biliminiń sapasın tekseriw hám bahalawda ádillik principin iske asırıwdı, sarras hám járiyalılıq penen júrgiziwdi támiyinleydi. Respublikanıń hár túrli ayaqlarındaǵı mekteplerde oqıtıw nátiyjelerin tallaw, salıstırıw hám juwmaq shıǵarıwǵa, oqıwshılardıń jas, jeke ózgesheliklerin, zıyrekligin, uqıplıǵın anıqlawǵa kómeklesedi. Bilimdi iyelewge

qumarlıqtı oyatadı, oqıwshılar arasında básekeli ortalıqtı payda etedi, óz betinshe sistemalı túrde sapalı jumıs islewge hám óz betinshe bilim alıwǵa jollaydı.

Reyting texnologıyanı bes ballı bahalaw sitseması menen salıstırǵanda úlken artıqmashlıqlarǵa iye. Reyting sistemada oqıwshılardıń bilim, eplilik, kónlikpe hám dóretiwshilik islerin tekseriw jáne bahalaw tema, bilim, pán boyınsha turaqlı túrde, sistemalı ráwishte tolıq hám ádil shólkemlestiriledi.

2. Reyting tekseriw hám bahalaw sistemasınıń atqaratuǵın xızmeti

Reyting sisteması tórt túrli xızmet atqaradı: **tekseriwshi, bilim beriwshi, tárbıyalawshi hám rawajlandırıwshi**. **Tekseriwshi** xızmet reyting sistemasınıń atqaratuǵın barlıq xızmetleriniń ishinde eń baslı xızmet bolıp tabıladı. **Bilim beriwshi, tárbıyalawshi hám rawajlandırıwshi** xızmetler reyting sistemasınıń janapay xızmeti esaplınsada olar qatar mashqalalardı sheshiwge oǵada zor járdem beredi.

Tekseriw hám bahalawdıń atqaratuǵın bul tórt xızmeti milliy tálim-tárbıyanıń maqsetine, oqıwshılardıń bilimdi iyelew basqıshlarına AB, KB, JB, sırtqı hám ishki tekseriw túrlerine baylanıslı hár túrli júzege shıǵadı, geypara jaǵdaylarda ayrımınıń xızmeti basımda keledi.

Reyting sistemasınıń **tekseriwshi** xızmeti hár bir oqıwshınıń hám klass jámaátiniń mámleketlik bilimlendiriw standartı talapların orınlawınıń hám onıń tiykarında dúzilgen oqıw baǵdarlaması materialların ózlestiriwiniń sapasın, aldaǵı waqıtta bilim, eplilik, kónlikpelerdi iyelewdegi múmkinshiliklerdi anıqlawdan ibarat. Al, **bilim beriwshi** xızmeti bilim, eplilik, kónlikpelerdi tekseriw hám bahalawdıń barlıq oqıwshılar ushın paydalı bolıwın talap etedi. **Tárbıyalawshi** xızmeti oqıwshılarda joqarı insaniylıq paziyletlerdi qalıplestiriwdi maqset etedi. **Rawajlandırıwshi** xızmeti bilim beriwshi hám tárbıyalawshi xızmetleri menen tıǵız baylanısta oqıwshılardıń psixikalıq sıpatların, biliw kúshleri menen biliw uqıplıqların, óz betinshe erkin pikirlewin, dóretiwshilik aqıl-oyın, xarakter qásiyetleri menen erk sıpatların jetilistiriwdi kózde tutadı.

3. Reyting tekseriw hám bahalaw sistemasına qoylatuǵın tiykarǵı pedagogikalıq talaplar

Oqıwshılardıń bilimin tekseriw hám bahalawdıń reyting sisteması ilimiy dálillengen hám tájiriybede sınılǵan **pedagogikalıq talaplar** negizinde alıp barıladı. Ol talaplarǵa mınalar kiredi: Oqıwshılardıń bilimin tekseriw hám bahalawdıń ádilligi, beriletuǵın sorawlar menen tapsırmalardıń anıqlıǵı, sistemalılıǵı hám izbe-izligi; Bilimdi tekseriw hám bahalawdıń hár tárepligi hám qolaylıǵı, haqıyqatlıǵı, jetkilikligi hám járiyalıǵı, oqıwshılarda bilim alıwǵa, óz betinshe pikirlewge, dóretiwshilik oylaw hám dóretiwshilik xızmetke jigerlendiriwi, maǵlıwmatlıq, tárbıyalıq hám rawajlandırıwshılıq xarakteri; Oqıwshılardıń jas, jeke ózgeshelikleri menen rawajlanıw dárejesiniń esapqa alınıwı; Oqıwshılardıń oqıw pánleri boyınsha

mámleketlik bilimlendiriw standartın iyelewge unamlı tásiri; Bilimdi tekseriw hám bahalawda bilimlendiriwdiń búgingi hám keleshekтеgi rawajlanıw dárejesiniń kózde tutılıwı;

Bul talaplardı basshılıqqa alıp oqıwshılardıń bilimin tekseriw hám bahalaw jumısların shólkemlestiriw haqıyqatlıqtıń ornawına, sabaqtıń tárbiyalıq áhmiyetiniń artıwına unamlı tásir jasaydı. Muǵallimler, oqıwshılar tekseriw hám bahalaw ólshemlerin, sorawlardı, misal, másele jáne testlerdi, tallanatuǵın gáplerdi, orınlanatuǵın jazba, bejeriletuǵın ámeliy hám dóretiwshilik jumıslardı, úy tapsırmaların hár tárepleme puxta oylap kóriwge ádetlenedi.

Reyting texnologiyasında bes ballı bahalaw sistemasında sheshilmegen mashqalalar óz sheshimin tabadı, qáte-kemshilikler saplastırıladı hám olardıń nátiyjesinde milliy tálim-tárbiyada joqarı tabıslarǵa erisiledi.

4. Reyting baqlaw túrleri

Mámleketlik bilimlendiriw standartı tiykarında dúzilgen oqıw-jobasına kirgen hár bir oqıw pání boyınsha oqıwshılardıń bilim, eplilik, kónlikpeleriniń sapasın reyting sistemada tekseriw hám bahalawda tórt baqlaw túri qollanıladı; aralıqtan baqlaw (AB), Kúndelikli baqlaw (KB), dóretiwshilik iskerligin baqlaw (DIB) hám juwmaqlawshı baqlaw (JB).

Aralıqtan baqlaw (AB) hár bir oqıw pání boyınsha mámleketlik bilimlendiriw standartında (MBS) kózde tutılǵan, oqıwshılardıń ózlestiriwi lazım bolǵan tiykarǵı bilim, eplilik, kónlikpeler (BEK) Elementleri sanı anıq belgilengen májbúriy standartlı baqlaw jumısları(MSBJ) arqalı ámelge asırıladı. Hár bir májbúriy standartlı baqlaw jumısı (MSBJ) oqıwshılar biliminiń sapasın, pániniń bólimi yaki temalarınıń ózlestiriliwi dárejesin bahalawdı maqset etedi. Májbúriy standart baqlaw jumıslarınıń sanı hám túrleri hár bir oqıw pániniń ózine tán ayırmashılıǵına, oqıwshılardıń jas hám psixologiyalıq ózgesheligine qaray belgilenedi. MSJB sanı oqıw baǵdarlaması talabına, pániniń mazmunına baylanıslı boladı hám ol respublika bilimlendiriw orayı janında shólkemlestirilgen dóretiwshilik toparları tárepinen tayarlanadı.

Kúndelik baqlaw (KB) aralıq baqlawlar arasında ótkeriletuǵın kúndelikli soraw bolıp, ol oqıwshılardıń bilimlerindegi boslıqlardıń payda bolıwınıń aldın alıw, oqıwǵa iskerligin arttırıw maqsetinde qollanıladı. Oqıwshılardaǵı bilim, eplilik, kónlikpelerdi (BEK) durıslaw, bekkemlew, sóylew, yadlaw hám erkin pikirlewdi rawajlandırıw, ózligin júzege shıǵarıw kúndelikli baqlaw procesinde ámelge asırıladı. Muǵallım hár bir oqıwshınıń kúndelik baqlawdan ótiwin támiyinlewi lazım.

Dóretiwshilik iskerligin baqlaw (DIB) Dóretiwshilik jumısları oqıwshılardıń tilegi hám qálewine qaray shólkemlestiriledi. Dóretiwshilik jumıslar hám tapsırmalar muǵallım tárepinen belgilenedi. Ol dástúriy túrde (olimpiada, kórik-tańlaw, sport jarısları, referat jaqlaw, model hám maket jasaw, tematikalıq basqatırmalar dúziw, dóretiwshilik ádebiy jumıslar, kórkem hám texnikalıq dóretiwshilik, t.b.) hám dástúriy

emes túrde (bir tema boyınsha ilimiy jumis, kórgizbeli qurallar, ásbap-úskeneler, oqıw-video-filmler jaratiw t.b.) uyımlastırıp hár sherekte bir márte ótkeriledi.

Juwmaqlawshı baqlaw (JB) pán boyınsha oqıwdıń tolıq kursı ótip bolıngannan keyin mámleketlik attestatsiya túrinde ámelge asırıladı. Bul baqlaw túri oqıwshılardıń pútkil oqıw kursı dawamında iyelegen bilimi reytinginiń haqıyqatlıgın hám onıń mámleketlik bilimlendiriw standartına muwapıqlıgın anıqlaw maqsetinde ótkeriledi. Juwmaqlawshı baqlawdıń mazmunı hám onı ótkeriw tártibi Ministrler Kabinetiniń normativ hújjetleri, Ózbekstan Respublikası Xalıq bilimlendiriw Ministrliginiń qarar hám buyırıqları tiykarında belgilenedi.

5. Reyting sistemasında oqıwshılar bilimin bahalaw

Májbúriy standartlı baqlaw jumısı (MSBJ) bahalawda tekseriletuǵın bilim, eplilik, kónlikpe (BEK) Elementleriniń hár biri olardıń sanına qaramastan 5 ball menen bahalanadı. Orınlangan BEK Elementleriniń ballar qosındısı MSBJ daǵı Elementler sanına bólinip, ortasha mánisi shıǵarıladı hám dóńgeleklenedi. Usı dóńgeleklengen ball baqlaw jumısınıń haqıyqıy balı esaplanadı. Hár bir oqıw páni boyınsha shereklik standart reyting balı (ShSRB) sherekte (yarım jıllıqta) ótkeriledi. Ol barlıq MSBJ qosındısı sıpatında anıqlanadı. Orınlanbaǵan BEKlerdi toltırıw maqsetinde tolıqtırıwshı soraw ótkeriledi hám oqıwshıǵa tolıqtırıwshı ball (TB) qoyıladı. Sherek juwmaǵında oqıwshılardıń alǵan barlıq tolıqtırıwshı balları (TB) esaplanadı hám ol oqıwshınıń shereklik reyting balınıń ekinshi tiykarǵı komponenti bolıp tabıladı. Kúndelikli baqlaw barısında hár túrli tapsırmalardı orınlaw arqalı toplanǵan ballarda shereklik reyting balınıń quramına kiredi. Tolıq orınlangan dóretiwshilik jumıs 5 ball, kemshilikleri bolsa 4 ball menen bahalanadı.

Oqıwshınıń shereklik haqıyqıy reyting balı (ShHRB) tómendegi tártipte shıǵarıladı. Shereklik haqıyqıy reyting balı (ShHRB) májbúriy standart baqlaw jumısların (MSBJ) da hám tolıqtırıwshı ball (TB) da oqıwshınıń alǵan haqıyqıy balları qosındısına hám kúndelikli ballarınıń ortasha dóńgeleklengen mánisi hám dóretiwshı jumıs balı qosılıp ótkerilgen baqlawlar sanına bólinedi. (Baqlawlar sanı MSBJ sanı, bir KB hám bir DIB qosındısınan ibarat).

Oqıwshınıń jıllıq haqıyqıy reyting balı (JHRB) oqıw páni boyınsha shereklik (yarım jıllıq) reyting ballarınıń orta mánisine teń boladı.

Oqıwshılardı klasstan-klassqa ótkeriwde jıllıq reytingi anıqlanadı hám oqıwshını klasstan-klassqa ótkeriw haqqında mektep pedagogikalıq keńesiniń qararı shıǵarıladı. Mámleketlik attestatsiya juwmaqlarına qaray mektep pitkeriwshilerine juwmaqlawshı attestatsiyanıń nátiyjelerine hám hár bir oqıtılǵan oqıw páni boyınsha jıllıq haqıyqıy reyting balınan (JHRB) shıǵarılǵan ortasha ball dóńgeleklengen halda Mámleketlik úlgedegi guwalıqqa qoyıladı. Pitkeriwshige guwalıq penen birge bilim alıwdı

akademiyalıq licey yaki kásip-óner kolledjinde dawam ettiriwi haqqında usınısnama tapsırıladı.

Bekkemlew ushın sorawlar.

1. Ótmishte oqıwshılardıń bilimi qanday bahalangán?
2. Bes ballı bahalaw sisteması jańa zamanda turmıs sınaǵınan ne ushın óte almadı?
3. Oqıwshılardıń bilimin, eplilik, kónlikpelerin reyting tekseriw hám bahalawdıń maqseti hám wazıypaları nelerden ibarat?
4. Reyting sistemasınıń áhmiyeti nede dep oylaysız, mısallar keltiriń.
5. Reyting sistemasına qanday pedagogikalıq talaplar qoyıladı?

III BAP. TÁRBIYA TEORIYASÍ

12. Tárbiya processi mańızı hám mazmunı. Tárbiya nızamlıqları hám principleri

Tárbiya ǵalaba xalıqlıq, jámiyetlik xızmet. Ol áwladtan-áwladqa óte beredi. Bul tarawda jetiskenliklerde, kemshiliklerde bir-biri menen qarsılasıp, tárbiya procesiniń rawajlanıwına ózleriniń tásirin tiygizip otıradı. Tárbiyanıń nátiyjelerinen alıńan, áwladtan-áwladqa ótip kelgen, ata-babalarımızdıń bay tájiriybeleri ǵárezsizlik jıllarınan baslap óziniń aǵla kórinislerine iye bola basladı.

Tárbiyaǵa baylanıslı tárbiya beriw yamasa tárbiyalaw túsiniqleri bar. Bul oqıwshılardı arnawlı bólmegе qamap qoyıp oqıtıw, tárbiyalaw degendi ańatpaydı. Al, tábiyalawshı hám tárbiyalanıwshı xızmetlerin keltirip shıǵaradı. Tárbiyashı menen tárbiyalanıwshı xızmetleri jámiyetlik ortalıqtı meńgeriwge baǵdarlanadı.

Tárbiya procesiniń dialektikası hám mánisi boyınsha onda ishki hám sırtqı qarama-qarsılıqlar bar. Bul qarama-qarsılıqlar balanıń jeke basın qalıplestiriwde sheshiwshi rol oynaydı.

Sırtqı qarsılıq obyektiv túrde burınnan bar minez-qulıq normaları menen dógerek átiraptaǵı adamlardıń minez-qulıqlarınıń sáykes kelmewinde kórinedi. Sonday-aq sırtqı talaplar menen oqıwshı minez-qulqı arasındaqı qarsılıqlarda sırtqı qarsılıq túrine kiredi. Ishki qarama-qarsılıqlar qatarına oqıwshınıń talapları menen imkaniyatları ortasındaǵı yamasa adamnıń jeke basın qalıplestiriwdiń tiykargı belgilerinen biri bolǵan talap penen onı qanaatlandıırıw arasındaqı qarsılıqlardı esaplawımız múmkin.

Tárbiya hám ózin-ózi tárbiyalaw shaxstı qalıplestiriw sıyaqlı putin bir protsesstiń eki tárepi. Tárbiya- jeke adamnıń sanasın, minez-qulıq kónligiw hám ádetlerin belgili bir jámiyettiń maqset hám wazıypalarına ılayıq túrde rawajlandırıw jáne qalıplestiriwden ibarat bolǵan jámiyetlik qubılıs. Ózin-ózi tárbiyalaw jeke adamnıń jámiyettegi ádep-ikramlılıq normalarına ılayıq óziniń minez-qulqındaǵı unamlı qásiyetlerdi rawajlandırıwǵa hám unamsız qásiyetlerdi saplastırıwǵa qaratılǵan sanalı xızmeti.

Qayta tárbiyalaw nadurıs qáliplesken kóz-qaras, pikirler, oqıwshılardıń baha beriwlerin, unamsız oy-pikirlerden tazalawǵa baǵdarlangan háreket.

Baslawısh klasslarda alıp barılatuǵın tárbiyalıq islerdiń mazmunın aqıl, ádep-ikram, miynet, estetikalıq, dene, puxaralıq, ekonomikalıq, ekologiyalıq, huquq, jınıs, áskeriy, ruwhıy hám diniy tárbiya túrleri quraydı.

Oraylıq Aziyada balalar tárbiyasın shólkemlestiriw tarawındaǵı tájiriybeler oǵada kóp. Bul tájiriybelerdiń ózine tán ózgeshelikleri hám olardan tárbiyalıq is barısında paydalanıw jaqsı nátiyjeler beredi.

Tárbiyalıq islerdi shólkemlestiriwge qoyılatuǵın ulıwmalıq talaplar qatarınan tárbiyalıq islerdi shólkemlestiriwge kompleksli, bir pútin jandasıw, iske asırılatuǵın tárbiyalıq islerdiń anıqlıǵı, barlıq sociallıq institut kúshlerin birlestiriw, jaqsı oqıw materiyallıq, gigienalıq hám morallıq-psixologiyalıq sharayatlardı dúziw, tárbiya jumıslarında jobalastırıw, shólkemlestiriw, tártiplestiriw, tekseriw hám tárbiyalıq tásir nátiyjelerin analizlewdi qosıp alıp barıw sıyaqlı jumıslar orın aladı.

Jas áwladqa ruwxıy-milliy tárbiya beriw printsipleri klass basshısınıń jumısındaǵı sistemanıń teoriyalıq tiykarları bolıp xızmet etedi. Bul principler tek mektepte ǵana emes, al shańaraqta balalar hám jaslardıń shólkemlerinde hám pútkil jámiyetshilikte tárbiyalıq jumıstı tiykarınan baǵdarlap jáne shólkemlestirip beriwın belgileytuǵın, basshılıq etiw ideyalarınń jıyındısınan ibarat boladı.

Házirgi waqıtta tárbiyanıń tiykarǵı principleri degende milliy ideyalıq hám bir maqsetke qaratılǵanlıq, tárbiyanıń turmıs hám miynet ámeliyatı menen baylanıslılıǵı, jeke adamdı kollektiv arqalı, kollektivte hám kollektiv ushın tárbiyalaw, tárbiyalanıwshıǵa qoyılatuǵın talaplardıń birligi hám onıń jeke basın húrmetlew, tárbiyalıq tásirlerdiń izbe-izligi, sistemalıǵı hám de birligi, unamlı qásiyetlerge súyenip tárbiyalaw, tárbiyalıq processtıń oqıwshılardıń jas hám individual ózgesheliklerine sáykes keliwi, oqıwshılardı jeke qatnas jasawdı túsinemiz.

Házir jámiyetimizde milliy ideyalılıq hám tárbiya procesiniń bir maqsetke umtılıwshılıǵı tárbiya procesinde ayrıqsha orındı iyeleydi. Bul principhtiń jolındaǵı barlıq tárbiyalıq isler - bayramlar, gúrriń hám basqaları ideyalıq jaqtan baǵdarlangan bolıwı kerek, al barlıq tárbiya quralları hár tárepleme rawajlangan, jámiyet turmısına aktiv qatnasıwshı jeke adamdı qalıplestiriw isine juwap beriwı kerek. Bul princip stixiyalıqqa, tárbiyadaǵı ózi bolarmanlıqqa qarsı, hár bir tárbiyashıdan anıq perspektivalardı, olardı analizlewdi hám maqsetke erisiw ushın ne islew kerekligin oylap qoyıwdı talap etedi.

Milliy bir maqsetke baǵdarlanganlıq principini tek ǵana tárbiyashınıń xızmetin belgileydi. Al bul tárbiyalıq processtıń tikkeley qatnasıwshıları balalar, tárbiyalanıwshılar bolǵanlıqtan, ulıwma maqsetke erisiw jolına balalardıń ózlerinde qatnastıradı hám milliy ideyalılıq principin ámelge asıradı. Degen menen ayırım jaǵdaylarda tárbiyalıq isler planlastırılǵanda kóbinese júzeki formaǵa iye boladı.

Máselen kórkem háweskerlikke tayarlaw kóbinese birinshi orındı alıw ushın boladı da, baladaǵı estetikalıq sezimlerdi rawajlandırıwǵa qaratılmaıdı. Bunday qatnasıqlar balalarda dúnyáǵa qızıǵıwshılıqtı oyatpaydı, belgilengen maqsetke erispeydi. Sonıń ushında xızmettiń barlıq túrlerin balalardı tárbiyalaw quralı dep túsiniń, olarǵa anıq milliy baǵdar beriwimiz kerek.

Tárbiyanıń turmıs hám miynet ámeliyatı menen baylanıshlıǵı principin ámelge asırıw balalarǵa, óspirim hám jaslarǵa tárbiyalıq tásir kórsetiwdiń sferasın keńeytiwge, jas áwladtı turmısqa, jámiyetlik paydalı miynetke tayarlawǵa, materiallıq baylıqlardı islep shıǵarıw sferasına aktiv qatnasıwǵa járdem beredi. Ayırım jaǵdaylarda tárbiyanıń turmıs penen baylanısı tárbiyalıq is penen, oqıwshılardıń ónimli miyneti ortasındaǵı baylanıs dep ǵana qaraladı. Biraq, jámiyetlik turmıs ónimli miynetke qaraǵanda keń túsiniń. Onıń járdeminde oqıwshılardı jámiyetlik jumıstıń hár qıylı formalarına qatnastırıp, olardıń bul miynetin jámiyetke xızmet etiw mektebi dep, jámiyet ushın materiyallıq hám mádeniy baylıqlardıń molshılıǵı ushın ulıwma xalıqlıq gúrestiń bir quram bólegi dep oylawlarına ǵamxorlıq etiw kerek.

Jeke adamdı jámaát arqalı, jámaátte hám jámaát ushın tárbiyalaw principini óndiris qurallarınıń ulıwma menshikligi menen doslıq qatnas hám óz-ara járdem qatnasları menen xarakterleniwshi biyǵárez jámaáttiń tábiyatınan kelip shıǵadı. Bul princip oqıwshı jaslarǵa jámaátlik xızmettiń hár qıylı túrlerinde úzliksiz shınıqtırıp barıwdı, jámaátlik xızmetti ulıwma máseleler sheshiwge qaratıwdı talap etedi. Aqlǵa muwapıq shólkemlestirilgen jámiyet hár bir balanı qısındırmaıdı, onıń rawajlanıwın shegaralamaydı. Ol jeke uqıp penen talantlardıń rawajlanıwı hám gúlleniwi ushın keń imkaniyatlardı ashıp beredi. Sonıń menen birge jámaátte jámaátshilik hám óz-ara joldaslıq járdem sıyaqlı minez-qulıq principiniń iske asıwına qolaylı sharayatlar dóretdi.

Tárbiyalanıwshıǵa qoyılatuǵın talaplardıń birliǵı hám onıń jeke basın húrmetlew. Talap etiwshilik hám sonıń menen birge tárbiyashılardıń balalarǵa, óspirimlerge hám jaslarǵa miyirmanlıq jáne ǵamxorlıq penen qatnas jasawı olarǵa beriletuǵın tárbiyalıq tásirdiń effektivli bolıwın arttıradı, tárbiyalanıwshılardıń morallıq hám ideyalıq jaqtan úzliksiz ósip barıwın támiynleydi. Bul princip gumanizm, optimizm ideyasına, adamǵa shın iseniwine tiykarlangan. Tájiriybeli oqıtıwshılar óz tárbiyalanıwshıları menen jeke islesedi. Olar eń aldın menen tárbiyalanıwshılardıń jaqsı, unamlı qásiyetler izlewge, tabıwǵa háreket etedi. Olar usı unamlı qásiyetlerge tiykarlana otırıp, óz tárbiyalanıwshılarınıń minez-qulqındaǵı kemshiliklerdi hám unamsız qásiyetlerdi saplastıradı. Olar jaza beriwdi siyrek qollanadı. Adamgershilik qásiyetlerge tiykarlana otırıp tárbiyashılar óz tárbiyalanıwshılarına olardıń ózleriniń jaqsı islerge uqıplı ekenligine isendire baslaydı. Pedagogikalıq optimizm muǵallimlerdiń ajralmas qásiyeti. Ol oqıwshılardı tárbiyalawdıń tiykarı, iseniw

metodı, olardı húrmetlew hám olardıń múmkinligine iseniw bolıp tabıladı. Bul iseniw oqıwshılardıǵa joqarı talaplar qoyıwdı joqqa shıǵarmaydı, al kózde tutadı.

Tárbiyalıq tásirlerdiń izbe-izligi, sistemalıǵı hámde birliǵı. Biz balaǵa turaqlı hám sistemalı, izbe-iz hám úzliksiz tárbiya bergende ǵana óz maqsetimizge erise alamız. Milliy tárbiya qıyın hám uzaq dawam etetuǵın process. Sonlıqtan ol qısqa waqıtta sheshilmeydi. Oǵan uzaq waqıtlar sistemalı túrde miynet etiwge tuwra keledi. Sistemalıq hám izbe-izlik principin paydalanıw tárbiya tarawı boyınsha alınǵan bilim uqıplılıq hám kónlikpelerdi bekkemlew hám qollanıwdı, aldınǵı dásturlerdi saqlawdı talap etedi. Bul iste klassta hám mektepte ótkeriletuǵın tárbiyalıq jumıslarda, balalar tárepien ózlestirilgen bilim, uqıplılıq kónlikpelerge olardıń ádetlerine, turmıs tájiriybelerine súyengen halda qollanılsa jaqsı nátiyjeler beredi. Sistemalıq hám izbe-izlik principini birlikti talap etedi. Uzaq dawam etken tárbiya ámeliyatı buni hár tárepleme dálillep berdi. Sebebi bul birliktiń bolmawı nátiyjesinde ayırım adamlar hám shólkemlerdiń tárbiyalıq isin buzıp jiberedi, balalardıń ekileniwshiligine, olardıń minez qulqında unamsız qásiyetlerdiń bolıwına jol qoyadı.

Unamlı qásiyetlerge súyenip tárbiyalaw. Bul princip tiykarınan tárbiyashınıń balalarǵa jasaǵan qatnasın kórsetedi. Pedagogikalıq jaqtan balanıń unamlı qásiyetlerine súyeniw olardı miynet, ádep-ikramlılıq, estetikalıq jaqtan tárbiyalawǵa járdem etedi. Al tárbiyalıq process tek ǵana tárbiyalanıwshı minez qulqındaǵı kemshiliklerdi saplastırıwǵa baǵdarlanǵan bolsa, onda bul pedagogikalıq jaqtan maqsetke muwapıq emes bolǵan bolar edi. Bunday jaǵdaylarda tárbiyashı menen tárbiyalanıwshı ortasında qıyın qatnas payda bolıp, olar bir-birin jek kóretuǵın, bir-birine qarama-qarsı, óshpenli bolıp ketedi. Tárbiyalanıwshı minez-qulqındaǵı unamsız qásiyetlerdi saplastırıwımız biz pedagoglar ushın zárur, biraq bul iste bas baǵdardı bir maqsetke baǵdarlanǵan jeke adam boyındaǵı unamlı qásiyetlerdi qalıplestiriwge, dógeregindegi adamlar menen adamgershilik penen qatnas jasawǵa qaratıw kerek. Unamlı qásiyetlerge súyenip tárbiyalaw principini tárbiyalıq processte eń baslawshı toparlardı tańlap alıw menen baylanısadı. Bul metod tárbiyashınıń balalar menen islesiw xızmetin, bul iste tárbiya metodların durıs tańlawın unamsız hám unamlı qásiyetlerdi tez ajratıp alıwın, oqıwshılarda unamlı qásiyetke bolǵan súysiniwdı hám unamsız qásiyetlerge shıdamawshılıqtı tárbiyalaw jolların belgilep beredi.

Tárbiyada oqıwshılardıń jas hám jeke ózgesheligin esapqa alıw. Tárbiya procesinde qolǵa kirgiziletuǵın tabıs kóp tárepten olardıń jas ayırmashılıqların esapqa alıwǵada baylanıslı boladı. Tárbiyada bul principni ámelge asırıw oqıwshılardıń jasın, kúshin hám imkaniyatların esapqa alıp bolıp, olar ushın xızmettiń túrin tańlawdı názerde tutadı. Muǵallım tárbiya metodların tańlaǵanda da, olardıń aldına talaplar qoyǵanda da, oqıwshılardıń jas ayırmashılıqların esapqa alıwı kerek. Usınıń menen bir qatarda oqıwshılardıń jeke ózgesheliklerin esapqa alıwda oǵada úlken áhmiyetke iye. Sebebi hár bir balada, onıń jeke rawajlanıwı procesinde hesh bir tákırarlanbaytuǵın,

bir-birine usamaytuǵın minez-qulıq hám ádetler payda boladı. Basqasha qılıp aytqanda hár bir bala óz aldına **dúnya** degen sóz. Sonıń ushında hár bir muǵallım balalardıń nerv xızmeti tipiniń ózgesheliklerin, aqılıy qábiiletlerin, qızıǵıwın hám ayırım qılıqlarınıń tiykarǵı sebeplerinde biliwi kerek. Oqıwshıdaǵı unamsız háreket dereklerinde biliw muǵallım ushın paydalı. Óz oqıwshılarındaǵı jeke ózgesheliklerdi biliw muǵallımge tárbiya procesindegi ózi bolarmanlıqtı jeńiwge, onı bir maqsetke qaratılǵan, shólkemlestirilgen, basqarılatuǵın processke aylandırıwǵa járdem beredi.

Oqıwshılar menen jeke qatnas jasaw principi-tárbiyalıq jumıstı durıs jolǵa qoyıw isiniń tiykarı bolıp tabıladı. Bunısız barlıq tárbiyalıq maqsette paydalanılǵan tárbiya quralları, tárbiya protsessleri ústirtin ótkerilgen bolar edi. Oqıwshılar menen jeke qatnas jasaw isinde ata-analardıń hám muǵallımlderdiń oqıwshı ústinen baqlawları oǵada kóp materiyal beredi. Olar bul baqlawlar nátiyjesinde barqulla ózleri kutpegen materiyyallar alıp otıradı. Oqıwshınıń jeke bası tek jámaátte rawajlanıwı múmkin. Sonlıqtan oqıwshıǵa jeke qatnas jasaw isi ulıwma oqıwshını kollektivte qalıplestiriw isi menen shırmatılǵan bolmawı kerek. Al onıń ornına jámaátke súyenip turıp, hár bir oqıwshınıń jámaátte tiyisli orınlardı iyelewine, olardıń pikirlerin paydalanıwǵa, jámaáttiń jeke adamǵa parallel qatnas jasawına súyeniw kerek. Oqıwshı menen jeke qatnas jasaw tek ayırım balalar ushın emes, al barlıq balalar ushın kerek.

Bekkemlew ushın sorawlar

1. Tárbiya mazmunına anıqlama berin.
2. Tárbiya procesiniń dialektikasın anıqlap berin.
3. Tárbiya procesindegi qarama-qarsılıqtı sheshiwge bolatuǵın konkret mısallar keltirin.
4. Minez-qulıq hám miynet motivlerinde tárbiyanıń sırtqı tásirleriniń ózgertiw mexanizmleriniń qanday ekenligin kórsetin.
5. Mekteptiń bir klasında bolın hám tárbiyalaw procesinde tárbiyashı menen tárbiyalanıwshınıń ornın anıqlań.

13. Jámaát tarbiya obyekt hám subyekt sıpatında

Mektep tárbiya sistemasındaǵı jetekshi jámaát. Gárezsiz Ózbekstan Respublikası, sonıń ishinde suverenli Qaraqalpaqstan Respublikasında bala tárbiyasına ayırıqsha kewil bóliw ǵalaba xalıqlıq iske aylanıp ketti. Bul jerde «Burın bala tárbiyası ǵalaba xalıqlıq is emes pe edi? degen orınlı sawal tuwadı. Keshegi tarqaǵan SSSR waqtında da bala tárbiyası ǵalaba xalıqlıq is dep esaplandı. Biraq, bul kóbinese qaǵaz júzinde edi. Bul kórinisler KPSS tıń qabıl alınǵan (XXII-sezd) dástúrinde óz kórinisin taptı. Bul dástúrde kórsetiliwi boyınsha I-orındı Kommunistiń materiyyalıq texnikakalıq bazasın jaratıw, II-orındı adamlar arasında sociyalıq qatnasıqlardı qalıplestiriw, III-orındı bolsa jańa adamdı tárbiyalaw máselesi turıp edi.

Sonlıqtan bolsa-kerek hámmeniń shashın bir taraq penen alatuǵın socializm jámiyetinde bala tárbiyasına bir tárepleme itibar berildi. Geypara qabıl alınǵan partiya qararların názerde tutatuǵın bolsaq, bala tárbiyasına ata-ana emes, jámiyetshilik emes, al tek ǵana mektep hám mektepke shekemgi tárbiya mákemeleri juwapkerdey bolıp korsetildi. Jumıssız adam bolmawı kerek dep esaplanıp hámme 8 saat jumıs isledi. Bul aralıqta mektepte 4-6 saat oqıǵan balalar qalǵan waqıtları ne menen shuǵıllanatuǵınlıǵı biymálim edi. Bul waqıtları, qarawsız qalatuǵın balalar ushın, sol mektepti qáwenderlikke alǵan mákemeler juwap beredi dep esaplandı. Biraq mámleketlik plandı orınlaw ushın ayanbay miynet islep atırǵan mákemelerdiń múmkinshilikleri bul taraw boyınsha barma, yamasa joqpa bul másele boyınsha heshkim qiziqsınbadı.

Házirgi bazar ekonomikasına ótiw dáwirinde balaǵa mektep, shańaraq hám jámiyetshiliktiń tárbiyalıq tásir jasawlarınıń ishinde de mektep jetekshi topar bolıp sanaladı. Onıń sebepleri tómendegilerden ibarat.

1. Mektepte oqıw hám tárbiya jumısları qosıp alıp barıladı. Bala-bul jerde hárqıylı pánlerdiń tiykarları boyınsha bilim aladı hám hár tárepleme tárbiya beriledi. Mekteptegi oqıw-tárbiya islerinde muǵallimler hár qıylı forma metodlardan paydalanadı.

2. Balalardıń jasap turǵan jerlerinde hár qıylı xızmet túrlerin shólkemlestiredi. Demek, muǵallimler balalardıń ózleri jasap turǵan jerlerde jámaát bolıp oynawına, sayaxatlarǵa shıǵıwına, shomılıwına, kino-teatrlarǵa barıwına, bir-birine doslıq járdem beriwine imkaniyat jaratıp beriwshi kúshlerdi biriktiredi.

Kúshlerdi biriktiriw ushın ata-analarǵa hám jámiyetshilikke ǵalaba pedagogikalıq oqıw zárúrligi tuwadı. Bunday pedagogikalıq oqıwdı mektep shólkemlestiredi. Ata-analar ushın pedagogikalıq bilim beriw 1 yamasa 2 jıl múddetke sozılıwı múmkin. Pedagogikalıq bilim beriwdiń tematikasın islep shıqqanda 1-gezekte mektep óz múmkinshiliklerin esapqa alǵanı maqul boladı. Sońınan medikler, kitapxana, ishki isler bólimi, awıl xojalıq xızmetkerleri h.t. basqada zárúr dep esaplangan adamlardı lekciya oqıwǵa tartadı. Óziniń qániygesi tárepinen oqılǵan lekciyalardıń nátiyjeliligi anaǵurlım joqarıraq boladı. Bunday lektsiyalar, dokladlar, temasın tańlaǵanda klasstıń aldında turǵan belgili bir tárbiyalıq wazıypalardı, tárbiyalıq jumıslardı esapqa alıw kerek. Sonlıqtan ata-analar ushın lekciya, doklad hám gúrrińlerdi ótkergende pedagogika iliminiń teoriyalıq maǵlıwmatları sol jerdegi shańaraq tárbiyasınıń ámeliyatı menen úylestiriledi. Qanday temada lekciya, doklad hám gúrriń ótkerilsede balalardı shańaraqta tárbiyalawdıń tájiriybesinen mısallardı, faktlerdi kóplep keltiriwge boladı.

Mektep hám shańaraq háreketiniń keńesleri de jiyi-jiyi shólkemlestirilip, bul jerde de ata-analarǵa muǵallimler tárepinen, al muǵallimlerde ata-analar tárepinen paydalı másláhatlar, faktler berilip, olar bul másláhatlardı, bul faktlerdi ózleriniń is tájiriybesinde qollanadı.

Balanı úyde tárbiyalawdıń maqseti hám wazıypaları. Pútkil elimiz boyınsha sheshiliwi tiyisli kópshilik mashqalalar ishinde, shańaraq mashqalası birinshi orında turadı. Sebebi shańaraqta adamzat jámiyetiniń jańa adamı ósip-jetilisedi, tárbiyalanadı. Bala mektep jasına tolǵanǵa shekem úyde tárbiyalanadı, al mekteptegi oqıw jıllarında sabaqtan soń úyde tárbiya beriledi. Balanı úyde tárbiyalaw mashqalası bir qatar áhmiyetli wazıypalardıń sheshiliwine járdem beredi. Máselen: 1-den shańaraq saqlanadı hám bekkemlenedi. Bala arqalı kópshilik shańaraqlarda ajırasıwlarǵa shek qoyıladı, tolıq emes shańaraqlardaǵı bala tárbiyasına da kewil bólinedi. Asırawshısınan ayırılǵan bala arqalı ajırasqan shańaraqlarda tiklenedi. 2-den balalardıń ata-analarına ǵamqorlıq jasaladı. Olar atasına, anasına, kempir-ǵarrısına basqa da tuwısqan tuwǵanlarına jaqın qatnasta bolıwǵa úyrenedi. 3-den analardıń bas tárbiyashı sıpatında róli bekkemlenedi. 4-den jas shańaraqtıń bekkemleniwine tásir jasaydı. Olar másláhátlar beredi. Ata-analardıń usınday juwapkershilikli wazıypalardı atqaratuǵınlıǵı Ózbekstan hám Qaraqalpaqstan Respublikası Nızamında keltirilip ótilgen. Bul Nızamda ata-ananıń nekese, shańaraqtı bekkemlewde hám bala tárbiyasında juwapker ekenligi kórsetilgen.

Hár bir shańaraq tárbiyalıq xızmetlerdi de atqaradı. Bul tárbiyalıq xızmetler shańaraq aǵzaların tómendegilerge minnetleydi. 1-den óziniń ul-qızlarına unamlı tásir jasaw. 2-den shańaraqta unamsız minez-qulıq kórinislerin boldırmawdıń ilájların islep shıǵıw. 3-den Sırttan beriletuǵın unamlı úlgiardi qabıllaw múmkinshiliklerinen paydalanıw. 4-den sırttan beriletuǵın unamsız tásirlerge tosqınlıq jasaw.

Uy tárbiyasınıń nátiyjeli bolıwı, bir qatar shart-sharayatlardı da baylanıslı boladı. Bunday shart-sharayatlar tómendegilerden ibarat. 1. Hár bir shańaraqtıń xalıq penen baylanıslıǵı. Shańaraq bere almaytuǵın tárbiyanı xalıq bere aladı. Xalıq shańaraqtaǵı tárbiyaǵa baǵdar beredi. 2. Shańaraqta jámaát ushın jeke adamdı tárbiyalaw. 3. Úyde ata-ana hám balalardıń birliktegi miynetlerin shólkemlestiriw. Bul shańaraq basshısınıń talapshańlıǵı hám dóretiwshiligine baylanıslı boladı. 4. Shańaraq turmısın shólkemlestiriw. 5. Shańaraqta kúnlık rejimdi ornatiw. 6. Shańaraqta jaqsı qatnasıqlardı ornatiw. 7. Balalardıń úydegi oqıw miynetlerin durıs shólkemlestiriw. 8. Shańaraqta balalardıń jas ózgesheliklerin hám jınısın esapqa alıw.

Mektep hám shańaraq baylanısınıń túrleri. Balalardı tárbiyalaw –ulıwma xalıqlıq is bolǵanlıqtan mektep penen úyler arasındadı baylanıstıń ózine tán ózgeshelikleri bar. Bul ózgeshelikler mektep penen úy baylanıslarınıń tómendegi formalarında óz sáwleleniwın tapqan.

1. Oqıwshınıń úyine bariw. Klass basshısı, muǵallım oqıwshınıń úyine barganda onıń turmıs sharayatları menen tanıladı. Ata-analardı oqıwshınıń qızıǵıwshılıǵı, beyimleskenligi haqqında maǵlıwmatlar, oqıwshınıń úydegi jumısın shólkemlestiriw haqqında, kúnlık rejim haqqında jeke gigiena qádelerin saqlaw haqqında keńesler beredi. Oqıwshınıń shańaradı menen gúrrińleskende shańaraq tárbiyasınıń bahalı

tájiriýbesin anıqlawı hám onı basqa shańaraqlarǵa beriwi múmkin. Oqıwshılardıń shańaraǵına birinshi ret barıw oqıw jılı baslanaman degenshe yamasa sherekte bir ret ótkeriledi. Oqıwshı shańaraǵına birinshi ret bariwdıń wazıypası oqıwshınıń turmıs keshiriwi hám úydegi turmıs sharayatları menen aldın ala tanısıp alıwdan ibarat. Oqıwshınıń ata-anası menen ushırasıw aldınnan jobalastırıladı. Oqıwshılardıń úyine barıwdıń nátiýjesinde klass basshısı oqıwshı haqqında materiýal toplaydı, balalar menen ata-analar arasındagı óz-ara qatnastı hám taǵı basqanı úyrenedi.

2. Oqıwshılardıń ata-analarına pedagogikalıq másláhatlar beriwi oqıwshılardıń ata-anaların mektepke shaqırıw hám oqıwshılardıń ata-anaları menen xat alısıw arqalı ámelge asırıladı.

3. Klass boyınsha ata-analar jıynalıstın ótkeriwi. Klass ata-anaları jıynalıstında ata-analar klasstaǵı oqıw-tárbiya jumısınıń wazıypaları hám awhalı menen tanıstırıladı. Jıynalıst oqıw jılınıń basında hám hár bir sherektiń aqırında ótkeriledi. Klass jıynalıstları belgili bir temalarǵa arnalıp ta ótkeriledi. Bunday temalar ata-analardıń talaplarına baylanıslı tańlap alınadı. Klass jıynalıstı ata-analardıń belsendilik penen qatnasıwıstız ótkerilse zerigerli boladı. Ata-analar jıynalıstı ulıwma mektep boyınsha da ótkeriledi.

4. Ata-analar menen ushırasıw. Oqıwshını tárbıyalaw haqqında keńesiwi zárurlıǵı jıyijıy payda bolıp turadı. Ol oqıwshınıń shańaraǵına bárhama bara almaydı. Bunday jaǵdayda gúrrinlesiw ushın mektepke shaqırıladı. Ata-ananı mektepke shaqırıw bala mektepte tártip buzǵan, jaqsı oqıw baslaǵan, klasstan tıs oqıw zárurlıǵı payda bolǵan, jámiyetlik paydalı miynetke tartıw kerek bolǵanda iske asırıladı.

5. Ata-anaları menen xat alısıw. Bul kóbinese awıl mekteplerinde qollanıladı.

6. Ata-analar ushın doklad hám gúrrinler. Bul pedagogikalıq temalarǵa baylanıslı ótkeriledi. Doklad, gúrrinler mazmunı oqıwshılardı oqıtıw jıllarına hám ata-analardıń talaplarına baylanıslı ózgerip turadı. Lekciya, doklad, gúrrin ótkerilgende pedagogika iliminiń jetiliskeńlikleri, úy tárbıyasınıń ámeliyati menen úylestiriledi. Gúrrin, faktler oqıwshılardıń úylerine barıw, ata-analar menen sóylesiw h.t. basqa da materiýallardan alınadı.

7. Ata-analar ushın konferentsiyalar shólkemlestiriwi.

8. Ata-analardı pedagogikalıq ádebiyatlar menen tanıstırıw.

9. Ata-analar belsendileri menen islesiw.

Muǵallım hám ata-analardıń óz-ara qarım-qatnas túrleri. Muǵallım shańaraq penen baylanıs jasamay turıp balalardı ádep-ikramlılıqqa tárbıyalay almaydı. Ásirse, ákesinen yamasa anasınan ajıralǵan yarım jetim balalar menen islesiw, olardı ádep-ikramlılıqqa tárbıyalaw muǵallımnen oǵada úlken pedagogikalıq sheberlikti talap etedi. Bunday balalardıń jalǵız súyenishi muǵallım boladı. Al muǵallım bunday súyenishti aqlay almasa, onda ol haqıyqıy muǵallım bolıp esaplanbaydı.

Muğallım menen ata-analardıń qatnasları klass ata-analar jıynalıstı waqtında kóbirek óz kórinisin tabadı. Muğallım ata-analar jıynalıstına tayarlıqsız kelse, onda unamsız qubılıslar payda bolıp qaladı.

Muğallım ata-analar menen sóyleskende olardıń pikirleri menen sanasıwı kerek. Ata-analar muğallımdı kritikalağan waqıtta shıdawı, biraq óziniń bala taǵdırine janı ashıytuǵınlıǵın bildiriwi, bala tárbiyasında jiberilip atırǵan ata-analardıń kemshiligine kóz jumıp qaramawı kerek. Ásirese balalardı urıp jazalawshı ata-analar menen oǵada kóp túsiniq jumısların alıp barıw kerek. Qız balalardı urıp jazalawshı ata-analar menen jiyi-jiyi ushırasıp olarǵa pedagogikalıq másláhatlar berip turıwı, ózleri qız balalar menen qatnas jasaǵanda judá puhta, epshil bolıwı kerek. Bir nadurıs is háreket geypara qız oqıwshılardıń ólimine shekem alıp keledi.

Temaǵa baylanısh sorawlar.

1. Bala tárbiyasına ne ushın ǵalaba xalıqlıq áhmiyet berilmekte?
2. Ǵárezsizlikten aldın tárbiya máselesine kóz-qaras qanday edi?
3. Bala tárbiyasında mekteptiń jetekshilik rolin qalay túsinesiz?
4. Ne ushın pedagogikalıq oqıw shólkemlestiriw zárúrligi payda bolǵan?
5. Ata-analar ushın pedagogikalıq oqıwlar neshe jıl múddetke dúziledi?

14. Tarbiyanıń ulıwma metodları

Tárbiya metodına balanıń sanasında seziminde, erkinde minez qulqında hám qarım-qatnas sistemasında jeke adamnıń hár tarepleme maqset etetugin tásir etiw usılın túsinemiz.

A.S.Makarenko tarbiya metodların “jeke adamǵa qatnas quralı” dep atagan.

Tárbiya metodı tek balaǵa tásir etiw menen iske aspaydı. Tárbiya ózine muğallım miynetin biriktiretuǵın eki tarepleme protsess.

Balanı oqıtıw tárbiyalaw hám kámil insan etip jetilistiriw kerek. Pedagogikada bul jumıslardı qalay, qay usılda qanday sharayatlarda iske asırıwdı biliw kerek. Tárbiya procesinde balanıń ózi de belsene qatnasıwı kerek ekenliginde umıtpawı lazım. Oqıwshılar jaqın adamlardıń (ata-ana, oqıtıwshı tarbiyashı) ozlerine qanday qatnasta ekenin jaqsı bilei. Sol ushın tarbiyashılardıń eń baslı wazıypası olarǵa shın ıqlas penen ham qalıst biymınnet qatnasta bolıwı lazım.

Metod bul (grekshe) jol, usıl degen manini bildiredi.

Tarbiyalaw tasirine belsene tayarlıqtı támiyinlew ushın balaǵa belgili bir shart qoyıw, onıń belsene miynetin shólkemlestiriw kerek. Sonlıqtan pedagogikalıq ilimde tarbiya formalarınń sholkemlestiriliwi oqıwshılardıń jámáátlik ham jeke xızmetlerin pedagogikalıq jaqtan shólkemlestiriwdiń adisi retinde belgilenedi.

Tálim metodlarına usap tarbiya metodları da óz ishinde usıl hám toparlarga bolinedi. Máseleń klasstı tazalaw ushın klassta shembilik shólkemlestiredi. Balalarga

jumis bólip bermesten burın tryapkanı hóllew, parta, pol aynalardı tazalaw jolların awızsha hám ameliy tusindiredi. Oqıtıwshınıń sózi bul jerde jumıstın isleniw jolı bolıp pedagogikalıq jagday sharayatlarga qaray bular bir birine ótip turadı.

Tárbiyanı shólkemlestiriw formaları, onı klassifikaciyalaw. Oqıwshılardı tárbiyalaw hár qıylı tárbiya formaların qollanıw nátiyjesinde ámelge asırıladı. Tárbiya formaların saylaw tárbiyalıq jumıstın mazmunı tárbiyashınıń sheberligine hám tárbiya procesine tásir etiwshi basqa da jagdaylarga baylanıslı boladı.

Tárbiyanı shólkemlestiriw forması-bul tárbiyalıq procestin hár qıylı elementleriniń ishki baylanısın sáwlelendiretuǵın hám tárbiyashı menen tárbiyalanıwshı arasındagı óz-ara qatnastı támiyinleytuǵın tárbiyalıq protsesti shólkemlestiriw usılları bolıp tabıladı.

Tárbiyanı shólkemlestiriw forması túsiniǵı keń hám tar maǵanada qollanıladı. Tárbiyanı shólkemlestiriw forması **keń maǵanada** qollanılganda, ayırım ótkeriletuǵın tárbiyalıq isler emes, al tárbiyanı shólkemlestiriwdin pútkil procesin túsinemiz. Bunday túsinikke oqıtıw protsesinde tárbiyalawdı shólkemlestiriwdin bir forması sıpatında, klasstan hám mektepten tıs ótkeriletuǵın tárbiyanın áhmiyetli formaları sıpatında qabıllawǵa boladı. Sońǵı waqıtları balalardı hám óspirimlerdi jasap turǵan jerinde tárbiyalaw formaları keńnen qollanıлмақта.

Pedagogikalıq ádebiyatta tárbiyanı shólkemlestiriw formaların alıp qaraǵan waqıtta oqıwshılardıń shólkemleskenligine, tárbiyalıq processti klass, topar hám ayırım oqıwshılardıń qatnasıwında ótkeriliwine qarap bóledi. Usılardı esapqa alǵanda tárbiyanı shólkemlestiriwdin **frontal yamasa massalıq** forması, **toparlıq yamasa dógerek** forması hám **oqıwshılardı jeke isler menen shuǵıllandıırıw** formaları kelip shıǵadı.

Sońǵı waqıtları tárbiyanı shólkemlestiriw formaların klassifikaciyalaganda tárbiya metodlarınin tásirine qarap bólgenimizde tarbiyalawdin **awız-eki, ámeliy hám kórsetpeli** formalarıda kelip shıǵadı. Bul korsetilgenlerden tısqarı, sońǵı waqıtları quwırshaq teatrı hám taǵı basqa formaları payda boldı. Tárbiyalıq jumıstın tiykarǵı maqseti bul iste hár qıylı tárbiyalıq formaların paydalaniw bolıp esaplanadı.

Tárbiyanın ulıwma metodları hám olardıń klassifikatsiyası. Metod-bul jol, alǵa qoyılǵan maqsetke erisiw jolı. Tárbiya metodı tárbiyashınıń hám tárbiyalawshılar jámaátiniń tárbiyalıq jumıslardı ámelge asırıw isinde alıp barılatuǵın birgeliktegi, bir-biri menen baylanıslı xızmetleriniń jolı hám usılları bolıp esaplanadı. Basqasha sóz benen aytqanda muǵallım hám oqıwshılardıń xızmetleri menen baylanıslı, oǵada quramalı kompleks. Hár bir metod bul óz aldına instrument. Onın járdemi menen tárbiyashı oqıwshınıń minez-qulqına, sanasına hám sezimine tásir etedi. Olardıń hár qıylı xızmetlerin shólkemlestiredi. Metod-oqıwshılar xızmetin basqarıwdı támiyinleydi. Oqıwshılardı ózin-ózi tárbiyalawǵa májburleydi. Jeke adamnıń rawajlanıw táreplerin xoshametleydi.

Tárbiya procesi bir tárepten tárbiyashılardıń óz tárbiyalanıwshılarına shólkemleskenlik penen bir maqsetke baǵdarlanıp tásir etiwı, al ekinshi tárepten tárbiyalanıwshılardıń shólkemleskenlik penen bir maqsetke baǵdarlangan xızmeti bolıp esaplanadı. Tárbiyanıń bul eki tárepi, **isendiriw, shınıqtırıw hám úlgi-órnek** metodlarına tuwra keledi hám bul metodlar bir neshe usıllarda ámelge asırıladı. Bunnan tisqari tárbiyanıń járdemshi metodları sıpatında **xoshametlew hám jazalaw** metodlarında qollanıladı. Bul járdemshi metod tárbiyalanıwshılardıń unamlı táreplerin talıqlaw maqsetinde qollanıladı.

Tárbiyanıń tiykarǵı quralları hám usılları. Pedagogikalıq ádebiyatta tárbiya metodı terminini menen bir qatarda **tárbiya quralları** terminide qollanıladı. **Tárbiya quralları tar** maǵanada tusinilgende oǵan kitaplar, kinofilmler, iskusstva shıǵarmaları hám basqada tárbiya procesinde qollanılatuǵın usıǵan uqsas nárseler kiredi. Muǵallimniń janlı sózide tárbiya quralı bolıp esaplanadı. Ulıwma tárbiyalıq wazıypalardı sheshiw ústinde tárbiyashınıń paydalanǵanlarınıń barlıǵında tárbiya qurallarınıń qatarında kóriwimizge boladı.

Tárbiya quralları ken maǵanada túsiniłgende oqıwshınıń jeke basınıń qalıplesiwine tásir etetuǵın xızmetlerdiń tómendegi túrlerinde kóz aldımızǵa keltiriwimizge boladı. Mısalı oqıw, jámiyetlik paydalı miynet, oyın, dógerek jumısları, sport penen shuǵıllanıw, kórkem háweskerler dógeregi hám taǵı basqalar.

Tárbiya usılı-bul tárbiya metodınıń bir quramınıń bólegi yamasa detalı bolıp sanaladı. Ol tárbiyalıq procestiń elementar jámaáti sıpatında tárbiyashı menen tárbiyalanıwshınıń birgeliktegi xızmetlerin xarakterlep beredi. Tárbiya usılı-bul bir tárepleme háreket. Sonlıqtan tárbiya metodı bir neshe tárbiya usılların qollanadı hám qurallardı paydalanadı. Biraq tábiyat, jámiyet hám adam oyı úzliksiz rawajlanıp otıradı. Biz qatıp qalǵan metod, forma, usıl hám tárbiya quralları bar dep ayta almaymız. Bularda úzliksiz ózgerip, rawajlanıp otıradı.

Isendiriw metodı. Isendiriw metodı dep tárbiyalanıwshıdaǵı unamlı qásiyetlerdi rawajlandırıw hám unamsızların joǵaltıw maqsetinde tárbiyalanıwshınıń sana sezimine hám erkine hár tárepleme tásir etiwlerdiń jıyındısına aytamız. Bul tárbiyashılardıń balalar jámaátine belgili minez-qulıq hám normalardı túsindiriwinen baslanadı. Biraq tárbiyalanıwshı tek túsingeni menen sheklenip qalmaydı. Oni elede tereńirek turmıs penen ámelde isendiredi. Mine usı maqsette bir qansha kitaplar, kinofilmler, tele hám radio esittiriwlerden paydalanıladı. Balalardıń minez-qulqı hár qıylı boladı. Birewler jaqsı minez-qulıq normaları haqqında túsiniłke iye hám birewleri kerisinshe. Mine bunday jaǵdaylarda isendiriw metodınıń hár qıylı formaları yamasa usıllarınan paydalanıwımızǵa tuwra keledi.

Isendiriw metodı **siyasiy informaciya, gurrin, lekciya, disput, oqıwshılar konferenciyası, oqıwshılar jıynalı, klass saatı, mektep diywalı gazetası,**

oqıwshılardıń xat alısıwı, aldınǵı kásip mamamları menen ushırasıw ótkeriw, klasstan tıs oqıw sıyaqlılar bolıp bólinedi.

Siyasiy informaciya. Bul elimizde siyasiy aǵartıw isiniń oǵada keń tarqalǵan túri bolıp, balalardı biziń elimiz hám shet ellerdegi áhmiyetli waqıyalar menen tanıstırıwǵa járdem beredi. Mektep ámeliyatında siyasiy inforaciyanıń **talqılanıw** (ulıwmalıq) hám **tematikalıq** túrleri qollanıladı. **Talqılanıw siyasiy informaciyada** elimiz hám xalıq aralıq jaǵdaydaǵı aktual máseleler sáwlelendiriledi. Al **tematikalıq siyasiy informaciyada** ayırım siyasiy jaǵdaylarǵa yamasa yubiley, este qalarlıq áhmiyetli kúnler, ilim, texnika hám iskusstvonıń eń joqarǵı jetiskenliklerine baǵışlanıp ótkeriledi.

Gúrriń. Gúrrińlerdi ótkeriw bayramlarǵa, este qalarlıq datalarǵa baǵışlanadı. Etikalıq gúrrińge materiyal klass turmısınan, gazetalardan, ádebiy shıǵarmalardan alınadı. Etikalıq gúrrińniń materiyalın oqıwshılardıń ózleri tapsa, bul jaqsı nátiyjelerdi beredi. Etikalıq gúrriń tómendegi etaplarda ótkeriledi. 1.Oqıwshınıń turmısınan yamasa ádebiy shıǵarmalardan alınǵan faktler boyınsha bildiriw jasaladı. 2.Keltirilgen faktler túsindiriledi hám qarama-qarsı jaǵdaylar oqıwshılardıń belsene qatnasıwı menen talıqlanadı. 3.Tiyisli ádep-ikramlılıq qásiyetlerge juwmaq jasaladı hám ol ózinen aldınǵı túsinipleri menen salıstırıladı. 4. Bul juwmaqlardı óz minez-qulıq yamasa átirapındaǵı adamlar minez-qulqına baha beriwde paydalanadı.

Lekciya. Bul tiykarınan joqarı klass oqıwshıları ushın ótkeriledi. Lektor sıpatında muǵallım, ata-ana, bilim jámáátiniń aǵzaları hám oqıwshılardıń ózleri de shıǵıp sóylewi múmkin. Bunıń ushın mektepte lektorlar toparı dúziledi. Hár bir aǵzasına bir jılǵa bir yamasa eki tema beriledi. Bul tiyisli másele hár tárepleme úyreniliwge, tiyisli ádebiyatlar menen puxta tanısıwǵa, sonday-aq kórsetpe qurallar tayarlawǵa da múmkinshilik beredi.

Disput. Bul joqarı klass oqıwshılardıń tárbiyalawdıń bir turi. Disput latin tilinen alınǵan bolıp, bizińshe **básekelesemen** degen maǵananı ańlatadı. Disput-bul quramalı, sonıń menen birge oqıwshılarǵa jámiyetlik siyasiy hám ádep-ikramlılıq tárbiyasın beriwde tez tásir etetuǵın formalarǵa biri. Disput hár qıylı temalarda ótkeriledi. Tema boyınsha sorawlar aldın-ala jazıp qoyıladı. Oqıwshılar sorawlarǵa ózinshe tayarlanıp bolǵannan keyin belgilengen kúni disput ótkeriledi. Disputtı bir yamasa eki oqıwshı basqaradı. Disputtı juwmaqlarda nadurıs kóz-qaraslarǵa toqtalıp ótıledi hám durıs túsinipler tolıqtırıladı.

Oqıwshılar konferenciya. Konferenciya maqseti hám mazmunına qarap 3 ke bólinedi. 1.**Usınıs turi.** Bunda oqıwshılar oqıǵan kitaplardı boyınsha qısqasha bayanlama yamasa doklad jasaydı. Bunıń maqseti oqıwshılardı sol shıǵarmaǵa qızıqtırıwdan ibarat. 2.**Juwmaqlawshı túri.** Bul sherektiń yamasa jıldıń aqırında boladı. Bunda oqıwshılardıń oqıǵan shıǵarmaları talıqlanadı. Bunday túr kóbinese ayırım jazıwshılardıń ómirine baǵışlanadı. 3.**Tematikalıq turi.** Bul belgili bir

mashqalağa baǵışlangan kitaplar boyınsha ótkeriledi. Konferentsiya dáslep gúrriń túrinde muǵallimniń kiris sózi menen baslanadı. Sońınan oqıwshılar ózi oqıǵan kitaplar boyınsha pikir ayta baslaydı. Konferenciyanı ótkeriw metodıkasında disputqa uqsas, geyde keyni disputqa aylanıpta ketedi.

Oqıwshılar jıynalıstı. Bul oqıwshılardı tárbiyalawdıń hám olardı jámaátke biriktiriwdiń massalıq forması. Jıynalısta eń aktual, ózlerin qızıqtırıp júrgen máseleler boyınsha balalar jámaátiniń pikiri payda boladı. Bunda mektep ishindegi tártip h.t. basqalar sóz etiledi. Baslawısh klasslarda oqıwshılar jıynalıstın muǵallım ótkeredi. Bunda eń tiykarǵı máselelerden úlgeriw hám klasstaǵı tártip máselesi, klass jámaátin bekkemlew máseleleri sóz etiledi. Jıynalıstıń tabıslı bolıwı ushın onı durıs basqarıw hám tiyisli qararlardı tez orın orınlarına qoyıw ayırıqsha orındı iyeleydi.

Klass saati. Bul tárbiyalıq jumıstı shólkemlestiriwdiń frontal forması. Klass saati aldın ala kestede belgilenedi. Biraq bunı qosımsha saat dep túsiniwge bolmaydı. Klass saatınıń dawam etiw waqtı sheklenbeydi, ol geyde qısqa waqıt bolsa, geyde uzaqqa sozılıwıda múmkin. Klass saatınıń uzaq hám qısqa bolıwı oqıwshılardıń jas ayırmashılıǵına baylanıslı boladı. Klass saatınıń tematıkası aldın-ala klass muǵalliminiń tárbiyalıq jobasında belgilenedi. Klass saatında ótken háptege juwmaq jasawǵa, úlgeriw isin kóriwge, morallıq minez-qulıqlarına baha beriwge boladı. Biraq klass saatın tek kemshilikti saplastırıwǵa arnalmawı kerek. Eń tiykarǵısı, klass saati waqtında oqıwshı ózin tárbiyalap atırǵanın bilmewi kerek.

Diywalı gazeta. Mektep hám klass diywalı gazetaları jámaátıń jámiyetlik pikirini paydalanıw ayırım oqıwshılardıń minez-qulqındaǵı kemshiliklerdi joyıwǵa, unamlı qásiyetlerdi rawajlandırıwǵa járdem beredi. Diywalı gazeta-oqıwshılardı tek ǵana óziniń mazmunı menen tásir etip qoymaydı. Oqıwshılar redaktor, redkollegiya aǵzaları, Xabarshı xızmetkerlerin atqarıw arqalı principiallıqqa, tuwrılıqqa, óz pikirinde turaqlılıq penen turıwǵa oqıwshılardı tárbiyalaydı. Oqıwshılar birewdi kritikalamaqshı bolsa, aldın ala ózleriniń minez-qulqın dúzetiwge háreket etedi.

Oqıwshılardıń xat alısıwı. Bul negizinde mektepte doslıq klubı tárepinen shólkemlestiriledi. Oqıwshılar xat alısıw arqalı shet ellerde jasawshı dosları menen pikir alısadı. Olar óz xatlarında klasındaǵı jetiskenliklerdi awılı yamasa qaladaǵı ózgerislerdi xabarlaydı. Sonıń ushında oqıwshılardıń xatın-xalqımızdıń turmısı onıń paraxatshılıqqa hám basqa xalıqlar menen doslasıwǵa umtılıwları haqqında haqıyqat, shın informaciya beriwdiń tiykarı deymiz.

Aldıńǵı adamlar menen ushırasıw ótkeriw. Bul oqıwdan tısqarı waqıtları ótkerilip oqıwshılarda jámiyetlik siyasiy hám ádep-ikramlılıq tárbiyasın beriwde eń effektiv formaların biri bolıp esaplanadı. Ushırasıwǵa Ullı watandarlıq urıstıń qatnasıwshısı, miynet aldındıǵıları, belgili artisler, jazıwshılar hám t.b. qatnasadı. Ushırasıwlar kóbinese bayram aldında boladı. Bul ushırasıwlar oqıwshılardı milliy ruwxta tárbiyalawǵa, miynetti hám adamların, kásipti húrmetlewge úyretedi. Sonıń

menen birge oqıwshılar hár qıylı kásip iyeleri menen tanısadı, nátiyjede bul ushırasıwlar oqıwshı sanasına tásir etip olardıń minez-qulqın ózgertedi.

Klasstan tıs oqıw. Bul oqıwshılardıń óz betinshe, biraq oqıwshılardıń muǵallımı tárepinen shólkemlestirilgen ádebiy kitaplardı oqıwı bolıp esaplanadı. Klasstan tıs oqıw oqıwshılardı ádebiyatqa qızıqtıradı, olardı oqıǵanınıń mazmunın durıs túsiniwge úyretedi. Klasstan tıs oqıw procesinde oqıwshılar tábiyat qubılısları hám jámiyet turmısındaǵı áhmiyetli waqıyalar menen tanısadı. Mekteplerde klasstan tıs oqıwǵa óz aldına saatta ajratıladı. Klasstan tıs oqıwǵa pedagogikalıq basshılıq etiw metodı bul muǵallımınıń oqıwshı menen bolatuǵın gúrrińi. Bul gúrrińde oqılǵan kitap hám endi oqıwǵa usınıs etiletuǵın kitaplar haqqında sóz boladı. Oqıwshılardıń klasstan tıs oqıwına mektep kitapxanalarıda járdem beredi. Olar tez-tez jańa kitaplardı xabarlap turadı, ádebiyatlar dizimin usınadı.

Úlgi isendiriw metodınıń quralı sıpatında. Úlginin tárbıyalıq kúshi oqıwshınıń uqıplılıǵına hám eliklewshiligine tiykarlanadı. Oqıwshılar turmıs tájiriybesinen tiyisli bilimlerdi iyelemey turıp-aq, átirapındaǵılardıń is háreketlerin elikleydi ózlerin sol úlkenlerdey etip tutqısı keledi. Ásirese kishi jastaǵı oqıwshılar eliklewge judá beyim keledi. Biz tárbıyalıq proceste ata-analardıń, ótkendegi ullı adamlardıń, urıs qaharmanları hám miynet aldınǵılarınıń, ádebiy shıǵarma hám kinofilmlerdegi qaharmanlardıń minez-qulqınıń, tárbıyashınıń, muǵallımınıń, joldaslarınıń ulgilerinen paydalanamız.

Shınıqtırıw metodı. Shınıqtırıw belgili bir háreketlerdi hám qılıqlardı bir neshe mártebe tákirarlawdı óz ishine aladı. Shınıqtırıw bala ushın sanalı hám dóretiwshilik jumıs. Shınıqtırıw nátiyjesinde oqıw hám kónlikpeler, ádetler jańa bilimler payda boladı. Oqıwshınıń aqılıy qábileti rawajlanadı, morallıq tájiriybesi keńeyedi hám bayıydı. Belgili, bekkem kónlikpeler hám ádetlerdi qalıplestiriw ushın muǵallım shınıqtırıwdı shólkemlestiriwde bir qatar qaǵıydalarǵa boysınǵan maqul. Máselen, oqıwshılardıń biz tárbıyalamaqshı bolǵan sıpattıń mánisin hám áhmiyetin túsiniwlerine eriskenimiz, oqıwshılarǵa berilgen háreket kórinisin aytqanda, imkánıyatı barınsha qısqa hám anıq qaǵıydalar menen súwretlep barǵanımız, Hár bir waqıt bólegindegi qaǵıydalar kemeýtkenimiz, qoyılǵan talaptı sózsiz orınlatqanımız, kónlikpe hám ádetlerdi ózlestirip alıw ushın asıǵıslıqqa jol qoymaǵanımız durıs boladı. Tárbıyalıq islerde shınıqtırıw metodınıń xızmet, rejim hám tapsırma beriw arqalı shınıqtırıwlar qollanıladı.

Xızmet arqalı shınıqtırıw-bul tiptegi shınıqtırıwda oqıwshılar minez-qulıq normaları hám qaǵıydalarına muwapıq háreket qıladı. Oqıtıwshı balalardı birinshi klassqa qabıl alǵannan keyin sol waqıttıń ózinde-aq jańa turmısqa úyrete baslaydı. Bul turmıstıń tiykarǵı mazmunın oqıw xızmeti quraydı. Tuwrı shólkemlestirilgen xızmettegi shınıqtırıw, alǵa maqset qoyıw, xızmetti operatsiyalar yamasa birneshe buwınlarǵa bóliw, háreketlerdi hám olardıń orınlanıwın jobalastırıwdı óz ishine aladı.

Sonlıqtan oqıwshılardıń xızmet etiw sheńberin keńeyter ekenbiz, biz bul xızmettiń jámiyetlik paydalı miynet xarakterinde bolıwın támiyinlep, olardıń qızıǵıwların qanaatlandırıwımız kerek.

Rejim arqalı shınıqtırıw-belgilengen rejimge úyretiw, baslawısh klass oqıwshıları ushın júde zárúr. Sebebi rejim bul waqıttı únemlewdiń tiykarı. Rejimdi durıs paydalanıw oqıwshılardıń aqılıy xızmet etiw procesinde tez sharshap qalıwına jol qoymaydı. Sonday-aq olardıń shınıqqan bolıwına unamlı tásir etip, óz bilimin kóteriwge, jámiyetlik paydalı islerge qatnasıwına, úy jumıslarına kómeklesiwge járdem beredi. Kerisinshe kúndelik rejimdi durıs paydalanbaw balanıń aqıl-oyınıń tártibiniń rawajlanıwına unamsız tásir etip, onıń den-sawlıǵınıń hálsizleniwine, ruwxıy rawajlanıwınıń páseyiwine alıp keledi. Bala mektepte 4-6 saat boladı, al qalǵan jigirma saat mektepten tıs boladı. Sonlıqtan mektep hám shańaraqtıń kúndelik rejimi bar bolıwına erisemiz.

Tapsırma beriw arqalı shınıqtırıw. Mektepte tapsırmalar sisteması oǵada úlken orındı iyeleydi. Balalar baslawısh klass oqıwshısı bolıwı menen-aq, gúlshi, fizikalıq tárbiya shólkemlestiriwshisi, xojalıq baslıǵı degen tapsırmalar aladı. Jámiyetlik tapsırmalar sisteması balanı jámaát nızamları menen jasaw hám islewge, jámiyettiń konkret islerine ózleriniń baylanıslı ekenligin durıs seziwge úyretedi.

Xoshametlew hám jazalaw metodı. Geyde muǵallım tárbiya procesinde xoshametlew, jazalaw sıyaqlı metodlardı qollanadı. Oqıwshılar ózlerindeki minez-qılıqtıń úlken adamlar tárepinen bahalanıwına biyparwalıq penen qaray almaydı. Olar turmıstıń birinshi mektebin bastan ótkeredi, olar ushın ózleriniń anaw yamasa minaw jaǵdaylarda durıs yamasa nadurıs ekenliklerin biliw kútá áhmiyetli. Xoshametlew hám jazalaw oqıwshı minez-qulqına berilgen bahalar, olar tárepinen islengen qılıqlardıń maqullanıwı yamasa qaralanıwı menen anıqlanadı. Muǵallım xoshametlew hám jazalawdıń járdemi menen oqıwshılardıń minez-qulqın jolǵa saladı hám jaqsılaydı.

Xoshametlew. Xoshametlew oqıwshılardıń xarakteri hám minez-qulqındaǵı unamlı kelbetlerdiń rawajlanıwı jáne bekkemleniwine járdem beredi. Maqullawdan xoshametlengen oqıwshılar ǵana emes, al tolıq klass bolıpta zárurli sabaqlar aladı. Oqıwshılar jámaátde jaqsı bolıw hám taza júriwge umtılıwshılıq payda boladı. Házir mektep tájiriybesinde xoshametlewdiń maqullaw, maqtaw, algıs járiyalaw, sıylıqlaw, húrmetli xızmetlerdi tapsırıw sıyaqlı formaları qullanıladı.

Maqullaw-«durıs», «jaqsı», «júdá jaqsı» degen sózler járdeminde qullanıladı. Sonday-aq oqıwshınıń durıs háreketlerin bas iyzew, mıyıq tartıw, kúlki menende maqullaydı. Baslawısh klass oqıwshıları ózleriniń unamlı háreketleriniń maqullanıwına júdá zárúr boladı. Oqıwshınıń ele anıq shegine jetpegen jańa baslanıp kiyatırǵan unamlı qılıǵın bahalaw, xoshametlew oǵada paydalı. Bunday xoshametlew-avans esabında delinedi. Oqıwshını joldasları aldında maqtaw, onıń minez-qulqına tásir etedi. Ol tek

maқтаған оқыwshыға емес, ал пútkil klassqa da тásir etedi. Nátiyjede оқыwshılar барqulla jaqsı bolıp kózge túsiwge háreket etedi.

Maqtaw-bul оқыwshınıń minez-qulqınıń unamlı tárepin kórsetetuǵın xoshametlewdiń joqarı forması. Máselen, muǵallım оқыwshınıń óz joldasına járdemleskenin kórip «judá jaqsı, áne, оқыwshı degen usınday bolıw kerek», dep qoysa оқыwshı minez-qulqına тásir etiledi. Egerde maqtaw klass yamasa mektep jıynalısı waqtında bolsa bunday maqtawdıń tárbıyalıq áhmiyeti artadı. Biraq tek maqtawǵa súylene beriwge de bolmaydı. Tártipsiz оқыwshını qayta tárbıyalaw maqsetinde maqtaw qollanılǵanda onıń unamlı tárepin kórsetiwge múmkinshilik beretuǵın isti orınlatıw kerek hám keyninen pútkil klass aldında maqtaw kerek.

Algıs járiyalaw. Jaqsı minez-qulıq, jámiyetlik jumıslarǵa belsene qatnasqanı ushın оқыwshılarǵa muǵallım, mektep direktorı, klass jámaáti atınan algıs járiyalanadı. Mektep direktorı awızsha algıs járiyalaw menen bir qatarda jazba túrde de algıs járiyalaw huqıqına iye. Bunday algıslar klass jámaáti aldında оқыwshılardıń ulıwma jıynalısında oqıp esittiriledi. Algıs járiyalaw оқыwshınıń kúndeligine jazıladı. Sońǵı waqıtları оқыwshınıń unamlı isleri ushın ata-anasına, olardıń jumıs islep atırǵan jerine xat jiberiw arqalı algıs járiyalaw túride qollanılıp kiyatır. Bul tek ǵana ata-ananı емес, al onıń islep atırǵan jerinde kóbirek tarbiya máselelerine kewil bóliwge májburleydi.

Sıylıqlaw. Mekteplerde xoshametlewdiń sıylıqlaw túride qollanıladı. Máselen оқыwshılarǵa kitap, teatrǵa билет beriw, ekskursiyaǵa jiberiw hám t.b. Jazǵı dem alısında fermerlerge járdem bergenі ushın fermerler оқыwshılardı turistlik jollamalar menende sıylıqlaydı. Konkurs, olimpiyada hám jarıs jeńimpazları da sıylıqlanadı. Ulıwma qoyılǵan maqsetti orınlaw ushın óziniń pútkil kúsh jigerin aqıl-oyın jumsaǵan, xızmette dóretiwshilik, baslamalılıq hám óz betinshelik kórsetken ayrım jámaát yamasa оқыwshılar sıylıqlanadı.

Nagrada. Nagradanıń eń joqarı forması bul оқыwshılarǵa beriletuǵın maqtaw gramataları. Maqtaw gramataları ayrım predmetler boyınsha erisilgen ayrıqsha tabısları ushında beriledi hám ol оқыwshılarǵa saltanatlı túrde tapsırıladı. Аyrım jarıslarda kózge túsken оқыwshılarda húrmet gramataları menen nagrağalanadı.

Húrmetli wazıypalardı tapsırıw. Оқыwshını jeke xoshametlew ushın oǵan húrmetli wazıypa muǵallımniń járdemshisi, assistenti, juwaplı náwbetshi wazıypaları tapsırıladı hám onıń orınlanıwı jiıy-jıyı algıs yamasa sıylıqlaw menen belgilenedi. Húrmetli wazıypalar оқыwshılarǵa tek ǵana olardıń sol wazıypanı orınlawǵa umtılıwshılıǵı basım bolǵan jaǵdayda ǵana tapsırıladı. Оқыwshılar bunday wazıypanı alǵan waqıtta maqtanış sezimine bólenedi. Ulıwma xoshametlewge оқыwshını haqıyqat erisken tabısları ushın onı оқыwshılar jámaáti aldında ámelge asırıw, bul iste оқыwshınıń jas hám jeke ózgesheligin esapqa alıw sıyaqlı talaplar qoyıladı. Degen menen оқыwshını jiıy-jıyı xoshametlewge bolmaydı.

Jazalaw metodi. Jazalaw metodın qollanıw-turmıs talabınan, oqıwshınıń minez-qulqınan, jas hám jeke ózgesheliklerinen kelip shıǵadı. Jazalaw eskertiw, sógis járiyalaw, klasstan shıǵarıp jiberiw, oqıwshını muǵallimler jıynalıısına shaqırıw (ped keńes), minez-qulqına qoyılatuǵın bahanı kemitiw, mektepten shıǵarıw turlerinde ushırasadı.

Eskertiw- bala oqıwshılar qaǵıydasın buzǵan waqıtları beriledi. Ol oqıwshılardı jeke túrde kóp beriledi. Egerde joldaslarınń kózinshe eskertiw berilse onda ol oqıwshı ózin júdá qolaysız sezedi, ózine tez tásir etedi. Eskertiwdi abaylap, biraq arnawlı formada beriw kerek, eskertiw bergende oqıwshınıń jeke basın húrmetlewdi esten shıǵarmawımız kerek. Biraq qattı túrde onıń unamsız qılıqların talqılap, oqıwshıdan unamsız qılıqtı joq etiwdi talap etiw kerek. Eskertiwdi klass jámáátiniń ózi berse júdá paydalı boladı. Ayırım jaǵdaylarda sabaq waqtında klass shólkemlespey qaladı, tártipsizlik baslanadı. Álbette bunday tártipsizlikti baslawshı bir yamasa eki bala boladı. Biraq muǵallım kim baslawshı ekenin bilmeydi. Eskertiw jasaw kerekpe, kerek emes pe? Álbette jasaw kerek. Biraq pútkil klassqa eskertiw berilse, onda ishinde jazıqsız balalar da ketedi.

Vıgovor(sógis). Bul oqıwshıǵa birneshe, eskertiwler tásir etpegen jaǵdayda hám ayırım qolaysız is islep qoyǵanda beriledi. Máselen oqıwshı sabaqta otırıp sóylese, oǵan eskertiw bereseń biraq, ol taǵıda tákirarlay berse, oǵan eskertiw tásir etpese vıgovor beriledi. Vıgovor bererde oqıwshınıń islegen tártipsizligi atap kórsetiledi. Vıgovor beriw waqtında dawıstı ózgertip iriletiw kerek. Vıgovor beriw waqtında oqıwshı muǵallım stolınıń janına kelip oqıwshılardı qarap turıwın yamasa óz partasında tikeyip turıwın talap etiw kerek. Mugallımniń aytqanların orınlamaǵan, sabaqqa qayta-qayta keshige bergen, mektep mülkin búldirgen oqıwshıǵa mektep direktorı tárepinen vıgovor beriledi. Mektep direktorı awızsha vıgovor beriw menen bir qatarda jazba buyırıq túrinde vıgovorda beredi. Bunday vıgovor alǵan oqıwshı klass jıynalıısına túsedı. Óz minez-qulqın 3 ay ishinde dúzetse jáne basqa buyırıq penen dáslepki vıgovor alıp taslanadı.

Oqıwshını klasstan shıǵarıp jiberiw. Jazalawdıń bul túri tártipsizlik júdá shegine jetken waqıtta qollanıladı, yaǵnıy oqıwshı qayta-qayta sóyley berse, kúle berse, tártipsizlik islep oqıwǵa kesent etse klasstan shıǵarıp jiberiledi. Oqıwshını klasstan shıǵarıw waqtında onı qorqıtpay, onıń jeke ar namısına tiyetuǵın sóz aytpay, tek ǵana klasstan shıǵıp ketiwin talap etiw kerek. Klasstan shıǵarılǵan oqıwshı direktordıń yamasa oqıw bólimi baslıǵınıń aldına baradı hám túsınik beredi. Biraq bul metodtı qollana beriwge bolmaydı, sebebi ayırım oqıwshılar buǵan úyrenip ketse, sabaq jaqpaǵan waqıtları tártipsizlik islep tezirek erkinlikke shıǵıwǵa háreket etedi. Sonlıqtan, onıń ornına kóbirek eskertiw hám házil kúlki paydalansa jaqsı nátiyjeler beredi.

Oqıwshını pedagogikalıq keneske shaqırıw. Ayrım jaǵdaylarda oqıwshı tártipsizlikti bir neshe mártebe tákirarlaydı hám minez-qulqın dúzetiwge shara qollanbaydı. Bunday jaǵdaylarda oqıwshıǵa awır aytıw, uyaltıw maqsetinde onı pedagogikalıq keńeske shaqırıwǵa boladı. Oqıwshı ol jerde óz minez-qulqı haqqında aytadı. Muǵallimlerdiń, ata-analar komiteti aǵzalarınıń, direktordıń keńeslerin tıńlaydı. Bunday pedagogikalıq keńeske túsken oqıwshılardan dúzelmeytuǵını oǵada az ushırasadı. Biraq múmkinshiligi bolǵanshelli balanı pedagogikalıq keńeske túsirmew kerek, al onıń ornına ondaǵı kemshiliklerdi saplastırıw jolların kórsetiwi kerek.

Minez-qulqına qoyılatuǵın bahanı kemitiw. Oqıwshınıń minez-qulqına Baha hár bir sherektiń hám oqıw jılınıń aqırında qoyıladı. Oqıwshınıń minez-qulqı «**úlgili**», «**qanaatlandırarlıq**», «**qanaatlandırarsız**» degen bahalar menen bahalanadı. Oqıwshınıń minez-qulqına qoyılatuǵın bahanı kemitiw, bul awır jazalardıń túrine jatadı. Sebebi, «**úlgili**» bahası qızıǵıwshılıq penen oqıytuǵın, jámiyetlik jumıslarǵa belsene qatnasatuǵın oqıwshılarǵa qoyıladı. «**Qanaatlandırarlıq**» bahası mekteptiń tiykarǵı talapların orınlaytuǵın oqıwshılarǵa qoyıladı. «**Qanaatlandırarsızlıq**» bahası óz wazıypalarına juwapkersizlik penen qaraytuǵın, mektep talapların boyınsınbaytuǵın oqıwshılarǵa qoyıladı. «Qanaatlandırarsızlıq» bahasını alǵan oqıwshılarǵa, mektepti pitkergen menen attestat berilmeydi. Sonlıqtan oqıwshı minez-qulqına qoyılatuǵın bahanı kemitkende abaylap, áytewir nárse ushın kemite bermew kerek. Bahasını kemitken waqıtta oqıwshı narazı bolmaslıǵı ushın ne sebep kemitip atırǵanıńdı túsindirip beriw kerek.

Mektepten shıǵarıp jiberiw. Bul jazalawdıń eń sońǵı mánzili. Egerde oqıwshı xuliganlıq islese, muǵallimlerdiń namısına tiyse, mektep mülkin búldirse, mektep tártibine sistemalı túrde boyınsınbasa, onda ol mektepten shıǵarıladı. Oqıwshını mektepten shıǵarıw máselesi mektep pedagogikalıq keńesinde qaraladı. Biraq pedagogikalıq keńes qararı menen rayonlıq yamasa qalalıq jası jetpegen balalar isi boyınsha komissiyası kelisim beriwi kerek. Mektepten shıǵarılǵan balanı jası jetpegen balalar isi menen shuǵıllanıwshı komissiya oqıtıp, tárbiyalaytuǵın koloniyǵa, mákemege jiberedi yamasa jumısqa ornalastıradı.

Bekkemlew ushın sorawlar.

1. Tárbiya metodları degende nelerdi túsinemiz?
2. Oqıwshılardıń shólkemleskenligine, tárbiyalıq iske klasstıń, belgili bir topardıń, jeke oqıwshılardıń qatnasına qarap bólinetuǵın tárbiya formaları qaysı toparda óz sáwleleniwin tapqan?
3. Tárbiya formaları, tárbiya metodlarınıń tásirine qarap ajıratqanımızda qaysı toparda óziniń durıs kórinisin tabadı?
4. Tárbiya metodlarınıń klassifikatsiyası qaysı toparda óz kórinisin tapqan dep aytamız?
5. Shınıqtırıw metodınıń usılların qaysı toparda kóriwdi durıs dep bilesiz?

15.Oqıwshılardıń dúnyaǵa ilimiy kóz-qarasın qalıplestiriw. Aql tárbiyası

Jas awladtı hár tárepleme jetiliskeń insan etip tárbiyalaw ushın dáslep onıń dúnyaǵa ilimiy jaqtan kóz-qarasın rawajlandırıp barıwımız kerek. Jas awladtı dúnyaǵa ilimiy kóz-qarastı qalıplestiriw bul házirgi dáwirde emes, al barlıq dawirlerde de aldınǵı alım oyshılardıń dıqqat orayında bolıp keldi. Mısal etip alatuǵın bolsaq feodalizm, kapitalizm sıyaqlı klasslıq jámiyetlerde sol dáwirdiń oqımısıl bilimli dúnya ilimine, ózleriniń salmaqlı úleslerin qosqan Gippokrat, Demokrit, Platon h.t.b. Shıǵıs aǵartıwshılardan Farabiy, Beruniy, Ibn-Sino A.Yassawiy, Kunxoja, Berdax, Ájiniyaz h.t.b. Dúnyalıq kóz-qaras- bul belgili jámiyette húkim súretuǵın kóz-qaraslar sisteması, yaki belgili bir klasstıń ideologiyasına emes, balki har kimniń óz pikirlerinde, sezimlerinde, erkinde xızmetinde kózge taslanatuǵın subyektiv jaǵdayda boladı.

Dúnyalıq kóz-qaras jaqsı pikirlerdiń xızmet qılıwınıń birligin ańlatadı. Átiraptaǵı dúnyalıq faktler tábiyat nızamların bilip alıw ilimiy kóz-qaraslardıń kóp túrliligi, haqıyqatlılıǵına isenim arqai oqıwshı sonıń menen birge qanday da bir narseni dalillewge, tastıyıqlawǵa, gurriń etiwge umtıladı.

Dúnyaǵa kóz-qaras tek ǵana adamǵa ǵana tán qásiyet bolıp, haywanlar dúnyası, basqa nárse, zatlar hám tabiyat ushın jat narse, olarda da dúnyaǵa kóz-qaras boladı dep oylaw biymánılık boladı. Dáslep sonı aytıw kerek, dúnyaǵa ilimiy kóz-qaras hár qıylı kásip iyelerinde hár qıylı tolıǵıraq, tereńirek yamasa júzekilew, shalalaw, sayızıraq bolıwı múmkin. Bunda adamlar tárepinen aldınǵı áwladlardan miyras bolǵan ruwxıy baylıqlardı, bilimlerdi hám házirgi bar bilimlerdi ózlestiriw dárejeleri ayrıqsha áhmiyetke iye.

Hazirgi jagdayda adamlardıń sanası, dúnyaǵa kóz-qarası jańasha pikirlew qıyalı bekkemlenbese, ǵárezsizliktiń siyasatı, mazmunı hám áhmiyeti olarǵa tusindirilmese, úlken ózgeriske ushırasıwı múmkin.

Sonıń ushın da házirgi ámiyetli baslı masele xalıqtıń sanasındaǵı eskishe kóz-qarastı ózgeritiw ekonomikası, siyasat, madeniyat tarawlarında jańasha pikirlewdi úyretiw, gárezsizlikti bekkemlew jaǵdayında óz huqıqların ańlaw hám unamsız (qolaysız) nárselerdiń turmısqa enip ketpewi hám oǵan qarsı gúresiwge baǵdarlawdan ibarat.

Dúnyaǵa filosofiyalıq kóz-qaras putkil tirishilik organikalıq emes dúnya adamzat hám ósimlikler dúnyası ózgermeytugin qatıp qalğan emes, múmkin mudamı ósiwde, ózgeriste, rawajlanıwında hám harekette dep tusindiredi.

Dúnyaǵa filosofiyalıq kóz-qaras adamlarda dúnya haqqında bir pútin, durıs anıq dúnyaǵa kóz-qarastı jetilistiriwden tısqarı, barlıq panler ushın dúnyanı biliwde metodologiyalıq qural bolıp tabıladı. Sonıń ushın da basqa pánlerdi filosofiyanı basqa pánlerden ajratıw múmkin emes. Bilimdi iyelew quramalı process bolıp, ol adamnıń

eń dáslep fiziologiyalıq jaqtan jetiskenlikti, yaǵnıy 5 tiykargı seziw organlarınıń saw salamat bolıwın ham bilim alıw ushın tınımsız shınıǵıw islewin talap etedi.

Ájiniyaz atamızdıń aytqanınday kórkem adebiyattı xalıq awız-eki doretpesin, erteklerdi, ańız hám qıssalardıń áhmiyeti ayrıqsha mısalı: «Hadislerde», «Halila ham Dimna», «Qabusnama», «Mıń bir tın», sıyaqlı qımbat bahalı shıǵarmalarda sezgirlik hám logikalıq biliwge tiyisli naqıllar ertekler, ápsanalar kóp bolıp, bul shıǵarmalar jaslardı dúnyaǵa ilimiy kóz-qarastı qalıplestiriwde áhmiyetli orın tutadı. Ilim sebepli dúnyanı biledi hám onı basqaradı. Haywanlar tábiyatqa beyimlesip jasay beredi, al adamlar bolsa tabiyattı ózine beyimlestiredi, ózgertedi. Tábiyattı ózgertiwde qural bolatuǵın dúnyaǵa ilimiy kóz-qarastı qalıplestiriwde shıǵısınıń (ata-teginiń) da júda úlken áhmiyeti bar. Aldıńǵı Evropalastırılǵan tálim tárbiya usılıımızda jiberilgen qátelerden eń úlkeni bizińshe shıǵısına (ata-tegine) itibar beriwshilik bolıp, biz tálim alıwshınıń uqıplılıǵına, onıń shıǵısına (ata-tegine) itibar berip otırmay, eger jeterli bilimdi bersek kútilgen adam qalıplese beredi dep oylaytuǵın edik.

Dúnyaǵa kóz-qarastı qalıplestiriwde adam ham zatlardıń, waqıya ham hádiyselerdiń kórinip turǵan kórinisine, túrine qarap emes múmkin olardıń ishki áhmiyetine mazmunına qarap baha beriwı kerek.

Milliy ruwxıylıq tiykarında adamlardıń óz xalqına, mámleket sistemasına bolǵan múnasibetleri jıyındısın Watandı súyiwshilik degen sóz benen tariplew mumkin.

Oqıwshılardı Watandı súyiwshilik ruwında tárbiyalaw tálim-tárbiya processiniń quramalı mashqalalarınıń biri bolıp esaplanadı. Sebebi ol milliy tárbiya mashqalaları, ásirese milliy oylawdıń qalıplesiw ózgeshelikleri, milliy hám madeniy qádiriyatlarǵa múnasibet túsinipleri menen baylanıslı.

Uzaq jıllar milliy tárbiyamız mın jıllıq úrp ádetler qádiriyatlarımız kemsitilip, dinimiz tilimiz ayaq astı etiliwi aqıbetinde adamlar arasında mehir aqıbet, ar namıs, hadallıq, úlkenlerge húrmet, kishkenelerge itibar kemeyip ketti. Jaslar ortasında jınayatshılıq urlıq, araqqorlıq, adam óltiriwshilik, buzıqlılıq bir qansha kóbeydi. Bulardıń barlıǵı sovet imperiyası dawirinde tek «oray» din buyırǵın orınlap, oz qádiriyatlarımızdıń joq etiliwiniń nátiyjesi. Óz tilimiz qalıp basqa tilde sóyledik, oraydıń jibergeri oqıw baǵdarlamaları hám sabaqları menen isledik. Sonıń nátiyjesinde jaslar ruwına zalel keldi.

Demek jaslardı Watan súyiwshilik ruwxında tárbiyalaw isi daslep olardı milliy qádiriyatlarımızdı húrmet etiwden ózligimizdi, kimligimizdi ańlawın úyreniwimizden baslanıwı tiyis eken. Sabaqta hám sabaqtan tısqarıdaǵı tárbiyalıq jumıslar protsessinde Alpamıs, Baxadır, Qoblan sıyaqlı xalıq qaharmanları, Amir Temur, Babur, Ulıǵbek, Ernazar Alakóz sıyaqlı mámleket basshıları hám sárkardalarımız Ibn Sino, Beruniy sıyaqlı alımlarımız kóz-qaraslarına tez-tez dıqqat awdarıwımız jaslardı Watanǵa muxabbat ruwında tárbiyalaw jumısınıń tiykarın keltirip shıǵaradı. Sonıń menen birge tárbiya haqqındaǵı dúnya standartına da itibardı qaratuw zárur.

Dúnyaǵa ilimiy kóz-qarastı ámelge asırıwda tárbiyalaw sisteması ishindegi eń áhmiyetlisi esaplanadı. Ol bilimlerdi iyelew ilimiy dúnyalıq kóz-qarastı qalıplestiredi.

Solay etip dúnyaǵa ilimiy kóz-qarastı qalıplestiriw bir eki ush adam yamasa bir qansha topar tarepinen bolmay, mumkin kópshilik jámiyetlik pikir tárepinen orınlanatuǵın jámiyetlik tariyxıy xarakterdegi waqıya. Demek, dúnyaǵa ilimiy kóz-qarastı qalıplestiriw adamnan kóp miynet, uqıplılıq talap etetuǵın quramalı, mashaqatlı xızmet tarawı bolıp esaplanadı.

2.Aqıl tárbiyası- aqıl tarbiyasınıń maqseti aqıllıq tárepten rawajlandırıw ámelge asırıladı.

Bilim alıw hám dóretiwshilik qızıǵıwshılıqların rawajlandırıwdı, aqıl mádeniyatın iyelewdi qızıǵıwlar hám aqıl miynetin tárbiyalawdı ilimiy bilimler menen mudami bayıp barıwdı olardı tájiriyyede qollanıwdı óz ishine aladı.

Aqıl tárbiyası ilimiy bilimlerdi ózlestiriw arqalı ámelge asırıladı, biraq belgili muǵdardaǵı kólemdi toplaw menen sheklenbeydi. Ózlestirilgen bilimler adamnıń jeke isenimlerine aylanǵanda onıń ómiriniń miynetiniń jámiyetlik belsendiligi ideyalıq maqsetke umtılıwların kórsetetuǵın ruwıy baylıǵı bolıp qalǵanında ǵana bilimlerdi iyelew hám olardı sıpatlawdı tereńlestiriw qubılısı aqıl tárbiyasınıń faktori bola aladı.

Aqıl tárbiyasın beriw oqıwshılardıń jámiyetniń ruwıy baylıqları menen úziksiz túrde bayıtıp barıwdı ańlatadı. Usılayınsha mekteptegi oqıw-tárbiya barısı menen jámiyetlik turmıstı garmoniyalıq jaqtan birlestiredi. Oqıtıw aqıl tárbiyasınıń áhmiyetli quralı. Oqıtıw barısında aqıl tárbiyasınıń jeńisli, nátiyjeli shıǵıwı mekteptegi ulıwma ruwxıy turmıstıń baylıǵı onıń oy-pikiriniń keńligi, onıń aruditsiyası, mádeniyatı, oqıw dástúrleriniń mazmunı oqıtıw metodlarınıń xarakteri, sabaqta hám úyde oqıwshılardıń aqılıy miynetin payda etiw sıyaqlı faktler menen belgilenedi.

Oqıtıw barısında. Hár bir muǵallım oqıwshı aqılınıń usta aqıllı tarbiyashısı bolıwı kerek. Muǵallım bilimlerdiń toplanıwına, bilimler kóleminiń keńeyiwine oqıtıw barısınıń tiykarǵı maqseti sıpatında ǵana emes bálkim bilip alıw hám dóretiwshilik kúshlerdi qalay hám qızıqlı pikirlewdi rawajlandırıw qurallarınıń biri sıpatında qaraǵanda oqıtıw barısında aqıl tárbiyası ámelge asırıladı. Oqıwshılardıń usınday muǵallımnen alǵan bilimleri átiraptagı dúnyanı bilip alıwda oqıwshınıń ózinshe jańadan qádem basıwına járdem beretuǵın qural sıpatında xızmet qıladı. Bunday jaǵdayda bilim alıwdıń ózlestirilgen metodların jańa obyektlerge ótkiziw oqıwshılardıń oylaw xızmetiniń nızamı bolıp qaladı. Olar bunnan keyingi waqıtlarda jańa hádiyseler, qubılıslar waqıyalardıń sebeplerin ózinshe tekseretuǵın boladı. Usıǵan baylanıslı tábiyyi cikldegi predmetlerdi uyrengende ónimli miynet islew, tekseriw, eksperiment ótkiziw gumanitar predmetlerdi úyrengende turmıstı, ádebiy maǵlıwmatlardı ádebiy dóretiwshilik tájiriyyebelardi ózinshe úyreniwler aqıl tarbiyasınıń áhmiyetli elementi bolıp qaladı. Aqıl tárbiyası adamǵa bilimlerdi mektepte qollanıw ushın ǵana emes, bálkim ruwxıy turmıs ushın, mádeniyat hám social baylıǵın qádirley

biliwi ushın da kerek boladı. Adamǵa mádeniy hám estetikalıq baylıqlardan lázzetlene alıw baxtın beriw kerek. Bilim mazmunı tek bilimlerdi tájiriybede qollaw kóz-qarasınan bolmaydı. Aqıl tárbiyası hámme waqıt oqıw-tárbiya barısınıń eń áhmiyetlisi bolıp keldi hám usınday bolıp qaladı.

Bekkemlew ushın sorawlar.

1. Jaslardıń ilimiy kóz qarasın qalıplestiriwde ózleriniń salmaqlı úleslerin qosqan alımlardı atap ótiń
2. Ájiniyaz atamızdıń kórkem adebiyattı xalıq awız-eki doretpesine toqtap ótiń
3. Aqıl tárbiyasınıń maqseti degende ne túsinesiz
4. Aqıl tárbiyasın beriwde neler arqalı bayıtıp barıladı
5. Aqıl tárbiyasınıń qásiyetlerin aytıp beriń

16. Puxaralıq tárbiya

Ózbekstan Konstitutsiyasına insan huqıqları ham erkinliklerine eń joqarı qádiriyat sıpatında kepillik berip qoyılǵan. Konstitutsiyanıń 13 statyasında «Ózbekstan Respublikasında demokratiya ulıwma insanıylıq principiǵe tiykarlanadı, olarǵa bola insan, onıń ómiri, erkinligi, húrmeti, qádir-qımbatı hám basqa qol qatılmaslıǵı huqıqları joqarı qádiriyat esaplanadı» dep belgilep qoyıladı.

Ózbekstan Respublikası aymaǵında jasawshı puxaralar turmıstıń barlıq tarawlarında ekonomikalıq, siyasiy jamiyetlik, mádeniy huqıqıy hám basqa qatnaslardıń bir- biri menen teń huqıqqa iye ekenligi de belgilep qoyılǵan.

Sonday-aq hár kim jasaw, bir jerden ekinshi jerge kóshiw, sóz hám isenim erkinligi huqıqına iye, bul mámleket tarepinen qorǵalatuǵınlıǵında kórsetilgen Ózbekstan Respublikasınıń hújdan erkinligi hám diniy shólkemler haqqındaǵı nızamında puqaralardıń qálegen dinge iseniwi yamasa hesh bir dinge isenbewshilik huqıqı menen belgilep qoyılǵan.

«Ózbekstanda insan huqıqında belgilengendey miynet hám kásipti erkin tańlaw, bilim alıw, jámiyetlik qorǵanıw t.b. huqıqları nızam menen qorǵaladı.

Puqaralar jámiyetlik siyasiy turmısqa belsene qatnasıp, jámiyetlik hám mámleket islerin basqarıwǵa, yaki óz wákılleri arqalı basqarıwǵa siyasiy partiyalar hám jámiyetlik birlespege qatnasıw huqıqına iye. Hár bir puqara mulk iyesi bolıwǵa miynet etiw kásipti erkin tańlaw huqıqına iye.

1990-jılı 14-dekabrde Qaraqalpaqstan Respublikası Joqarı Sovetiniń IV sessiyasında «Ózbekstan Respublikası quramında Qaraqalpaqstan Respublikası Mámleket suvereniteti haqqında Deklaratsiyası» qabıl etildi.

Ol 1991-jılı 31-avgustta «Ózbekstan Respublikası Mámleketlik gárezsizligi tiykarları haqqında» nızamda óziniń huqıqıy tiykarın taptı.

Qaraqalpaqstan Respublikasınıń Joqarǵı Soveti óziniń XII sessiyasında 1992-jılı 5-aprelde Qaraqalpaqstan Respublikasınıń Konstitutsiyası qabıl etildi. Qaraqalpaqstan Respublikasınıń Joqarǵı Sovetiniń 1997-jılı 14-dekabrde bolıp ótilgen XI sessiyasında Qaraqalpaqstan Mamleketlik bayraǵı 1992-jılı Mamleketlik Gerbi, 1992-jılı 4-dekabrde Mamleketlik Gimni tastıyqlandı.

Prezidentimiz mamlekettiń ishki sırtqı siyasatın bekkemlewde adalatlı qarar taptırıw jolların ámelge asırıwdan ibarat. Xalıqtıń jumıs penen bánt etiliwi, jumıssızlıqtı joq etiw, miynet penen insan jekeligin ámelge asırıw, onıń ekonomikalıq social hám ruwxıy ıqtıyatların qanaatlandırıwdagı sheshiwshi ahmiyetin asırıw, jámiyette jaslar, balalar, hayal-qızlar huqıqın anıq kóteriwdiń ameliy shara usılların kóriw, medicina járdeminiń hámme ushın maqul túrlerin iste qollanıw, jámiyette social qorgaw ilajların ámelge asırıwdı jaratıw.

Bulardıń barlıǵın jámiyettegi social hám milletler aralıq birlikti bekkemlewdiń anıq ilajlarına aylandırıw social múnasibetlerdi insanıylıq tiykarlarda rawajlandırıwdıń nızamlı huqıqlı fundamentin jaratıw hamde rawajlandırıp barıwdı ámelge asıradı.

Erkin puqara basqasha etip aytqanda, biz óz haqımızdı huqıqımızdı tanıytuǵın, óz kúsh imkaniyatlarına tayanatuǵın, átirapında payda bolıp atırǵan, waqıya hádiyselerge óz betinshe is alıp baratırǵan, búgingi kúni shaxs máplerin mámleket hám xalıq mápleri teń kóretuǵın erkin, hár tárepleme jetilissen insanlardı tárbiyalawımız kerek.

Ózbekstanda puqaralıq jámiyet qurıw tiykarǵı maqsetlerden biri, biraq ol birden bolmaydı, ádep huqıqıylıq boladı. Siyasiy partiyalarda puqaralıq Ózbekstan respublikası 1991-jıl 21-avgustta Oliy Majilistiń sessiyasında SSSR quramınan shıqtı dep daǵazalap hám ózin ġarezsiz mámleket dep járiyalandı. Solay etip totalitar sistemadan bas tartıp, huqıqıy, demokratiyalıq mámleket dúzdi. Bazar ekonomikası arqalı hám adil puqaralıq jámiyet qurmaqshı. Puqaralıq jámiyettiń maqseti ilimiy texnikanı rawajlandırıp materiyallıq baylıqtı bayıtıp hár bir adamnıń úylesimli rawajlanıwın tamiyinlewden ibarat.

Jeke adamda erkin oylawdı qalıplestiriw. Prezidentlik basqarıw sisteması barlıǵın basqaradı. Totalitarizm tutası menen partiyalıq, hákimshilik, buyırıpazlıq sistemasınıń húkimshilik mámleket edi. Bizde járiyalıq kóp pikirlik, filliralizm pikir hám kóz-qaraslardıń túrlishe bolıwı. Bul masele boyınsha qanshadan qansha pikirler aytılsa sonsha qalıplesti. Nızamnıń artıqmashlıǵı nızam hamme ushın bir, biziń barlıq háreketimiz nızamǵa tiykarlangan bolıwı kerek.

Hújdan haqqındaǵı nızamnıń 35 statyasında dinshillerdiń huqıqı mámleket qadaǵalawın kusheytiw, qaysı dinge isenemen desede, isenbeymen desede, puxaranıń erki bar.

Mámleket hám hákimiyat organlarınıń juwapkershiligi zarurligi artıp, jergilikli organlarǵa basqarıwdı beredi. Sebebi jergiliqlı awhaldı kvartkomlardan artıq biletuǵın adam joq.

Balalardıń huqıqıy sanasın asırıw, huqıqıy sananı mádeniyattı asırıw ushın huqıqıy iliminiń jetiskenliklerin, shıǵarǵan nızamlardı basqalardıń sanasına jetkeriw tereń engiziw iske asırıp barıw zarur.

Ózbekstan Mámleketi basqarıw hákimiyatlıq bóliniwi 1.Nızam shıǵarıwshı 2.Atqarıwshı 3.Biyǵárez sud sistemalı (parlament oliy májilis, ministrler keńesi, sud organları) Nızam aldında hámme bir, Ózbekstan puxaralıǵına ótiw 16 jastan ámelge asırıladı.(Pasport qaysı jasta beriledi.)

Ózbekstanda mámleket Prezidentlik basqarıw sisteması, oraylıq jergilikli atqarıw organları. Prezidenttiń wazıypası nızam qabıl etedi hám párman shıǵaradı, atqarıwshılardıń ministrler kabinetinen qadaǵalaydı, hákimlerge, qorǵanıwǵa basshılıq etedi.

Insan huqıqı konstitutsiya, notariuslardıń tastıyıqlawı menen bekitiledi. Insan huqıqı bizde birinshi orında turadı.

Ózbekstan ǵárezsizlik, demokratiyalıq, huqıqıy mámleket adamgershilikli qaǵıydalarǵa tiykarlangan, milleti, dini, social awhalı, siyasiy sheshimlerin qaramastan puqaralardıń huqıqları hám erkinlerin tariyplep beretugin mámleket. Mektepte oqıtılatuǵın hár bir panniń, ózine tán tarbiyalıq áhmiyeti hám imkaniyatları bar. Házirgi künde mektep oqıw baǵdarlamalarında júrgizip atırgan «Tariyx», «Mámleket hám huqıq tiykarları», «Geografiya» sabaqlarında klassta hám klasstan tısqari tarbiyalıq islerinde keń paydalanıw zárur.

Óspirimler ózlerine ayırıqsha baha beriw kúshli boladı. Olar ózlerin tutıw, mámile, is háreketlerinde ulkenlerdey bolıwga umtıladı, ózleriniń ǵárezsizliklerin sheklep qoyıwǵa qaratılǵan hár qanday urınıwga qatań sezgir boladı. Ádette 14-15 jaslarda erk qalıplese baslaydı. Bunday jasta óspirimler ózlerin ádewir jetisken dep sezip kushli erikli adamlarday bolıwǵa hareket qatnastı basqarıw bir qansha múshkil is ekenligin sezine baslaydı. Olar kóbinese ótirik doslıq, júzeki «qaharmanlıq» formaların ózine qabıl etiwı mımkin. Turmıstıń ózi olar ushın oyınday kórinedi. Óspirimler ózleriniń is háreketlerin tuwrı bahalay alıw ólshemin umıtıp qoyadı. Bunıń nátiyjesinde tartıp buzıwshılıq haywanlarǵa azap beriw sıyaqlı qılıqlar ápiwayı ádetke aylanıp qaladı hám olar miyrimsizlik birewdiń basına túsken baxıtsizlıqqa biyparwa qaraw t.b. ózgeshelikleri payda boladı. Jeke jetilisiwi oǵada quramalı bolıp, ol kúta qıyınshılıq penen otedi. Kónligip qalǵan geypara adetlerden waz keshiwge de tuwra keledi.

Shańaraqtaǵı hám mekteptegi baqlawdıń boslıǵı nátiyjesinde huqıqıy tarbiyada ádewir kemeyedi.

Bazı shańaraqlarda óspirimlerdi erkeletip ósiriw, qolın suwıq suwǵa urmaslıq sıyaqlı ádetler ahwalga kritikalıq baha bere almaslıqqa alıp keledi.

Nızam aldında hámme birdey juwap beretugin bolsa nızamda biziń aldımızda juwap beriwi kerek.

Adette 36 jasqa tolǵan shaxslar jinayatqa qol ursaq, jinayıy juwapkershilikke tarbiyalanadı. Bul jastaǵı óspirimler kelip shıqqan jinayatnıń qáwiplik dárejesin anıqlanıp, islegen jinayatı ushın juwapkershilikke tartılıwı múmkin ekenligin bileadı.

Qastan yamasa ıqtıyatsızlıqtan adam óltiriw, qastan yamasa ıqtıyatsızlıqtan denegge jaraqat jetkeriw, adamnıń sawlıǵına zıyan jetkiziw, namısqa tiyiw, basqınshılıq, urlıq, qáwipli azar beriwshilik, mámleket yaki jeke mulkti qastan wayran etiw natiyjesinde awır aqıbetlerdiń kelip shıǵıwı, oq atıwshı qurallar, oq dárilerdi qollanıw arqalı avariyalıq jaǵdaylarǵa alıp keliwshi jinayatlar ushın 14 jasqa tolǵanlar juwapkershilikke tartıladı.

Adebi buzılǵan oqıwshılar menen dáslepki isler adep xalıq bilimlendiriw bólimleri, jamáátshilik tarepinen alıp barıladı.

Ulıwma májburiy talimge boysındırıw, kúni uzaytırılǵan toparlarga jayǵastırıw, ata-analardıń huqıq hám wazıypaları tuwralı sawbetlesiw, joldaslıq sudlarǵa qatnasıw jinayatnıń aldın alıw.

Jinayatnıń aldın alıw ushın tómendegilerge itibar beriw.

1. Ulıwma bilim beriw mekteplerinde huqıqiy bilimlerde ámelge asıratuǵın kesheler shólkemlestiriw
2. Bárlıq mekteplerdiń sud, prokaratura, advokatura, óspirin jaslardıń inspektsiyası, komissiyalar menen baylanıstı bekkemlew.
3. Turaqlı rawishte jaqsı tajiriybeni uyreniw, ulıwmalastırıw, olardı turmısqa asırıw.

Toplanǵan ilimiy bilimlerden, pedagogikalıq tájiriybelerden aqılǵa muwapıq paydalanıw, óspirimlerimizge mámleketimizdiń nızamları hám qagıydalarına mudamı itibar beriw kónlikpelerin sińdiriw huqıqiy tarbiyanı tabıslı ámelge asırıw.

Miyet insan ómiri, onıń baxıtlı ómir keshiriwi ushın barmama tiykar bolıp kelgen.

Adamlardıń qanday da bir maqset ushın sarıplagan waqıtı, aqıl hám fizikalıq kúshi yamasa zarúrli xızmeti miyet bolıp tabıladı. Miynetsiz jasaw múmkin emes.

Miyet jamiyettegi materiallıq hám ruwıy baylıqlardıń deregi, dıqqat itibardıń baslı ólshemi, onıń ádiwli qalıplestiriwdiń negizi boladı.

Miyet tarbiyası maseleleri mektepke shekemgi tarbiya kontseptsiyasınan, «Xalıq bilimlendiriwi haqqında» ǵı Nızamınıń Qaraqalpaqstan Respublikası Konstitutsiyasınıń oraylıq orındı iyelep turǵanı tosınnan bolǵan narse emes.

V.A. Suxomlinskiydiń «Miyetten sırtta hám miynetsiz tarbiya bolmaydı hám bolıwda múmkin emes. Óytkeni oǵada quramalı hám kóp qırlı miynetsiz adamdı tarbiyalaw múmkin emes», - degen pikiri júda ádil túrde ayılǵan (Suxomlinskiy V.A. garmoniya trex nachal. «Jurnalist» 1978g. N 8).

Qaraqalpaqstan Respublikasını mektepke shekimgi balalar mekemelerinde balalardı ózine-ózi xızmet kórsetiw kónligiwlerin tarbiyalaw balalardı kem

támiyinlengenlerge jardem kórsetiw boyınsha miynetke, toparğa tártipti jónge salıwğa, óspirimlerdi hám haywanatlardı tárbiyalaw, qurallardı, oynshıqlardı, bezew buyımların jasaw, miynetke úyretiw boyınsha belgili dárejede jumıs júrgizilip atır.

Biraq mektepke oqıwğa baraman degenshe balalardıń hámмесinde de miynetke ádetleniw hám zárúrlık payda bola bermeydi. Balalar miynet operatsiyaların orınlawda óz betinshe jumıs júrgize almaydı, kóbinese jası úlkenlerdiń kórsetpelerin kútip turadı. Balalardıń barlıǵı da haq kewili menen miynet ete bermeydi. Jası úlkenlerdiń tapsırmaların olar kóbinese jazalaw dep biledi. Balalardıń hámмесi birdey óz miynetiniń nátiyjelerin lázzetlene bermeydi.

Balalar baqshalarınıń teoriiyası menen ámeliyatında miynet tárbiyasınıń házirgi zaman talaplarına sáykes kelmeytuǵını tuwralı belgili bir juumaqlardı jasawğa mumkinshilik berdi.

Tiykargi maseleler

a) tárbiyashılar menen ata-analar balanı qalıplestiriwdegi onıń turmısındaǵı miynet tárbiyasınıń rolin jetkilikli dárejede bahalaydı.

b) miynet tárbiyasınıń kewildegidey nátiyje bermeytuǵın túrlerin, metodların hám usılların paydalanadı.

v) balalarda miynet hám onıń jámiyetlik áhmiyeti tuwralı túsiniklerdi qalıplestiriwde kórkem ónerdiń hár qıylı túrlerin jetkilikli dárejede paydalanbaydı.

g) ata-analar arasında aǵartıwshılıq jumıs hám balalardı miynetke úyretiw boyınsha shańaraqlıq dásturler tiykarında tárbiyalaw boyınsha eń jaqsı tájiriybeni ulıwmalastırıw, úgit-násiyat etiw menen tómén dárejede júrgiziledi.

Mekteptke shekemgi jastaǵı balalardı miynetke tárbiyalawı túp-tamırınan qayta qurıw, miynet tárbiyasın shólkemlestiriwge jańa qatnas jasawdı, balalar menen jumıs júrgiziwdiń jańa normaların tálim-tárbiya beriwdiń nátiyjeli metodları menen usılların izlep tabıwdı ámelge asırıw zárúrligi tap mine usınnan kelip shıqqan.

Tárbiyashılardıń ata-analar menen tıǵız baylanısta sheshiwi tiyis bolǵan wazıypalar da mine usınnan kelip shıǵadı.

Barinen de burın balanı aqıllı, ádep-ikramlılıq, estetikalıq, dene shınıǵıw jaǵınan tarbiyalawda balalar miynetiniń rolin hám áhmiyetin arttırıw zárúr. Usıǵan baylanıslı tárbiyashılar tek házirgi pedagoglar menen psixologlardıń miynetlerin ǵana emes, al xalıqtıń ulıwma ruwxıy mádeniyatınıń ajıralmas bólegin quraytuǵın xalıq pedagogikasında paydalanıwı tiyis. Óytkeni, miynetke tárbiyalawdıń eń jaqsı dásturleri bir áwladtan ekinshi áwladqa miyras etip qaldırılıp kelgen.

Qaraqalpaq xalıq pedagogıkası bala tárbiyasında miynet etiwdi júda joqarı bahalangán erte bastan miynet súyiwge tarbiyalamasa hesh waqıtta tálim-tárbiyada jaqsı nátiyjelerge erise almaysań degen danalıq pikir ayılǵan.

Ullı alım Farabiy «Adam dúnyaǵa shıqqanda dáslep onda kúsh yaki uqıplılıq payda boladı»

Solay etip, bala dúnyaga shıqqanda miynet etiwge uqıplı tuwıladı, al sana-sezimniń rawajlanıwına ata-ana, tárbiyashı-mugallimlerdiń tásiriniń arqasında júzege keledi hám rawajlanıp baradı eken.

Bekkemlew ushın sorawlar.

1. Geypara mekteplerde oqıwshılardıń óz muǵalliminiń tuwılǵan kúnde ayrım bayramlarda sawǵa beriwi ádetke aylanǵan. Siz usıǵan qalay qaraysız?
2. 2-klass oqıwshıları menen ótkeriletuǵın «Adam turmısında-ananıń roli» atlı temadaǵı gúrrinlesiwdiń jobasın dúziń.
3. Birinshi smenada oqıytuǵın 2 hám 5-klass oqıwshıları ushın kúndelik rejim dúzip beriń.
4. Tarbiyashılardıń ata-analar menen tıǵız baylanısta sheshiwi tiyis bolǵan wazıypalardı sanap beriń
5. Qaraqalpaq xalıq pedagogikası bala tárbiyasında ayıp ótilgen danalıq sózlerdi ayıp beriń

17. Ádep-ikramlılıq tárbiyası

Ádep-ikram tárbiyası jeke adamdı hár tárepleme rawajlandırıwdıń eń áhmiyetli bólimlerinen biri bolıp esaplanadı. Sonlıqtanda házirgi waqıtları oqıtıw, tárbiyalaw isleri olardı ádep-ikramlılıqqa tárbiyalawdan ibarat. Moral - bul jámiyetlik sananıń bir forması, adamnıń jámiyetlik turmısınıń barlıq sferalarında onıń minez-qulqın tártiplestiretuǵın principlerdiń, talaplardıń, norma hám qádelerdıń jıyındısı. Moralda adamlardıń jámiyette qalıplesken minez-qulıq normaları «ar-namıs», «hújdan», «ádillik» qusaǵan túsiniyelerde berilgen. Bul ádep-ikram túsiniyeleriniń bári de bahalawshı xarakterge iye. Moral bahalawshı túsiniyelerdi, minez-qulıq motivleri menen normaların, adamlar arasındadı qarım-qatnas formaların óz ishine aladı hám sonıń menen bir qatarda olardı dálillep beredi. Moral haqqındaǵı bizden burınǵı taliymat adamzat jámiyetiniń barlıq dáwirlerine say keletuǵın moraldı biykarlaydı. Sebebi jámiyettiń social-ekonomikalıq jaǵınan rawajlanıwına baylanıslı moralda ózgerip hám rawajlanıp baradı.

Házirgi waqıtta jaslardı ádep-ikramlılıqqa tárbiyalawdıń áhmiyeti artpaqta, sebebi bizde jańa áwlad, eski moral menen záhárlenbegen áwlad tuwılıp atırǵanlıǵı menen, oǵan joqarı ádep-ikramlılıq sıpatlar berilmese ol shın maǵanada adam bola almáydı. Házirgi waqıtta oqıwshılardı ádep-ikramlılıqqa tárbiyalaw olardıń turmısınıń hám xızmetiniń hár qıylı sferalarında ámelge asırıladı. Bala shańaraqta, mekteptegi doslarınıń dógereginde, kóshede ádep-ikramlılıq tásirde basınan keshiredi. Basqasha sóz benen aytqanda ádep-ikramlılıq normalardı iyelewdiń 1-basqışında tárbiyalanıp atırǵan bala ádep-ikramlılıqqa qoyılatuǵın talaplar sisteması menen tanısadı. Bul jerde ata-analar, muǵallimler sol balaǵa ádep-ikramlılıq normalardı jetkerip beriwshi úlgi,

ideal olardıń isenimli xızmetlerin atqaradı. Sonıń menen birge olar ádep-ikramlılıq talaplardıń orınlanıwın qadaǵalap, baqlap ta baradı. Ulıwma 1-basqısha morallıq norma hám qaǵıydalardı iyelew adamnıń minez qulqındaǵı bir qatar ózgeriwsheliklerdiń bolatuǵınlıǵın biykarlamaydı. Bul basqısha sóz benen istin birliǵı, ádep-ikramlılıq bilimler menen is háreket arasındǵı turaqsızlıq, basqalardıń unamsız qılıqların kóriw hám oǵan shıdamaw, al óz minez-qulqındı elestirmew sıyaqlı qásiyetler qalıpleseı.

2-basqısha tárbıyalanıp atırǵan balada morallıq normalardı saqlaw hám buzıwǵa bolǵan, óziniń jeke qatnası qalıplese baslaydı. Endi átirapındaǵı adamlardıń minez-qulqın bahalaw, arqalı bala óz minez-qulqına baha beredi. Bul dáwirge kelip bala, men ózim shınında qanday ekenmen hám keleshekte qanday bolıwım kerek degen pikirdi payda etedi.

3-basqısha ádep-ikram tárbıyasınıń tábiyatın hám xarakterin onıń ózgesheliklerin túsine otırıp eń jaqsı qásiyetlerge iye bolıwdıń qolaylı quralın tańlap aladı. Hár qıylı adamlardıń minez-qulqına, jámiyetke házirgi waqıtta hám keleshekke óziniń rawajlanıw dárejesine baha beredi.

Juwmawlaıwshı 4-basqısha ádep-ikramlılıqtıń mazmunın hám onıń bahalılıǵın túsinedi, onı óz is-háreketinde aktiv túrde kórsete aladı.

Qısqasha qılıp aytqanda 1-den ádep-ikramlılıq bilimlerge iye boladı. 2-den morallıq talaplardı orınlawǵa yamasa buzıwǵa óziniń jeke qatnası payda boladı. 3-den minez-qulıqqa tásir etiwshı tárbıyalıq qurallardı tańlap bileı. 4-den ádep-ikramlılıq qaǵıydalarına boysınadı hám onıń jańadan jaqsı qaǵıydaların oylap tabıwshıda bola aladı.

Házirgi waqıtları mekteplerdiń baslawısh klasslarında oqıw-tárbıyalaw isinde de ádep-ikramlılıq tárbıyasınıń wazıypaları nelerden ibarat hám mazmunı nelerden quralǵan. Ilimpazlardıń izertlewı boyınsha sistemalı, bir maqsetke baǵdarlanǵan joqarı ádep-ikramlılıq, jeke adamnıń qalıplesiwi mektepte, shólkemlesken balalar jámaátinde iske asadı. Mektepte jeke adamdı hár tárepleme rawajlandırıwǵa baǵdarlanǵan arnawlı tárbıyalıq jumıslar ámelge asırıladı. Ósip barıtırǵan jas awladtı turmısqa, miynetke tayarlaw arqalı muǵallimler balalardı álpayım, durıs sózli, principi bolıwǵa úyretedi, Watandı súyiwge, miynet isley alıwǵa, adamlarǵa ǵamxorlıq penen qatnas jasawǵa, qayırxom bolıwǵa úyretedi.

Isenim hár bir muǵallimnen jámiyetlik turmısqa belsene qatnasıwdı talap etedi. Isenimli muǵallim jámiyetlik qubılıslardı sırttan baqlawshı bolıp qalmaydı. Ol ózi aralaspa, óz kózi menen kórmese, ózi esitpese ózin júdá qolaysız sezedi. Sonlıqtan muǵallim ádep-ikramlılıq norma hám principler haqqındaǵı bilimler menen sheklenip qalmaydı. Ol sol bilimlerge óz isenimin payda etiw ushın turmısqa belsene aralasadı. Házirge shekem bizge isenimniń eki túri belgili: 1-si geypara adamlardıń abroyına kózdi jumıp iseniw bunı fanatikalıq isenim deydi. 2-si siyasiy hám ádep-ikramlılıq

jaqtan tańlangan ideyallardıń miynet jolların túsiniw arqalı iseniw. Demek 2-tip izertlew arqalı túsiniwge boladı.

Isenimdi qalıplestiriw máselesi bul filosoflardı, pedagoglardı hám psixologlardı tereń tolǵandırıp kelmekte. Psixologlardıń kórsetiwi boyınsha kishkene balalardıń isenimi barlıq waqıtta itibarda boladı.

Isenim kóbinese beriletuǵın Xabarlar arqalı payda boladı. Biraq esitiw arqalı payda bolǵan isenim kóriw arqalı bekkemlenbese ol tez óz kúshin joǵaltadı. Nátiyjede esitiw arqalı berilgen isenimniń durıs bolıwına qaramastan kóriw arqalı payda bolǵan nadurıs isenimge beyimlesip ketedi. Esitip iseniw menen kórip iseniw arasında parıq bar.

Ideal yamasa úlgi bul ádep-ikramlılıq jaqtan rawajlanıwdıń ádep-ikramlılıqqa tárbiyalawdıń shıńı. Eń joqarı kórinisi. Suhomlinskiydiń kórsetiwi boyınsha bunday dárejege muǵallım ádep-ikram ádetleri hám ádep-ikram sezimleri arqalı erisedi.

Ideal - grektiń «**ideya**» sózinen, bizińshe elesletiw, eliklew degenlerdi ańlatadı. Ol jámiyetlik sananıń adam umtılatuǵın sotsiallıq progress, ilgerilew basqışındaǵı ózine tán sáwleleniwi. Tábiyat adamdı tórt ayaqlap júriw múmkinshiliginen ajıratqan waqtınan baslap oǵan ideal, yamasa eliklewdi, elesletiwdi, úlgini berdi. Sol waqıttan baslap adam óz sanasınan erksiz halda eń jaqsı nárselerge, joqarıǵa umtılıwdı basladı. Usı umtılıwdı túsiniwge úyretseńiz sonda ǵana jaqsı nárselerge sanalı túrde umtılıwdıń baxıt ekenin túsinesiz». Demek turmıstan ajıratılǵan ideal adamlardıń social-ekonomikalıq sharayatların esapqa almaǵan ideal bola almaydı. Haqıyqıy ideal yamasa úlgi kóp materiyaldıń ishinen súzip alınǵan ádep-ikramlılıq qásiyetler jıyındısı.

Muǵallım de ideal bola aladı. Sebebi, oqıwshılar muǵallımge isenedi. Olardıń úlgi bolatuǵın kelbetin áyyemgi filosoflar menen pedagoglar jarattı. Biraq úlgi bolatuǵın órnekti áyyemgi filosoflar menen pedagoglar jasaǵan menen házirgi muǵallımlardıń barlıǵı ideal bola almaydı. Izertlewshilerdiń juwmaǵına qaraǵanda jámiyetlik attestatsiyadan ótken muǵallımdı 3 kategoriyaǵa: Óz isiniń sheberi, jaqsı qániyge, ortasha qániyge.

Óz isiniń sheberi bolǵan muǵallımler hár bir adımda úlgi bolıwǵa tırısadı. Al jaqsı qániyge óz kásibine joqarı talaplar qoyıp biledi. Ortasha qániyge – kóbinese pedagogikalıq takt talapların buzadı eken. Óz-ózine baha beriwdi bilmes eken, barlıq ayıptı oqıwshılardıń ózlerinen hám onı oqıtqan muǵallımlerden kóredi.

Oqıwshılardıń ádep-ikramlılıq kóz-qarasları hám olarǵa beriletuǵın etikalıq bilimler. Etikalıq bilimler-bul ádep-ikramlılıq principler, norma hám qaǵıydalarǵa jámlenip jámiyettegi adamlardıń minez-qulqın tártipke salıp turatuǵın keń tarqalǵan túsinikler sisteması. Etikalıq bilimler adamlardıń ádep-ikramlılıq sana-seziminiń rawajlanıwına, ózgeriwine qarap ózgerip turadı.

Tárbiyalaw hám qayta tárbiyalawdıń ózinde turmıslıq tájiriybelerden toplanǵan bir neshe ádep-ikramlılıq túsinikler, kóz-qaraslar ya unamlı yamasa unamsız tárepke

qarap ózgertiliwi múmkin. Adam minez-qulqı menen onıń etikalıq bilimi arasındaqı sáykes kelmewshilik payda boladı. Buni rollerge bólingen qarama-qarsılıq deydi. Kásiplik, pedagogikalıq xızmette bunday «rollerge bólingen qarama-qarsılıq» azda bolsa ushırasıp turadı. Muǵallimniń baǵdarlanıwı hám háreketi sol qarama-qarsılıqtıń iykemleskenligine qarap málim boladı. Muǵallimniń ádep-ikramlılıq kóz-qarası ádep-ikramlılıq dárejesiniń qanaatlandırarlı dárejede bolıwına hám turaqlı bolıwına baylanıslı boladı.

Pedagogikalıq kásipti iyeleyin dep atırǵanlar esap-sanı joq tayar norma hám qaǵıydalar menen tanıtırıladı. Usı norma hám qaǵıydalardı ózlestiriw oqıw, tárbiya hám miynet xızmeti procesinde ámelge asırıladı. Ulıwma tálim hám kásiplik tálimniń bir neshe tayarlıq basqıshlarınan ótken muǵallimlerge qálegen bir formada jámiyetlik ádep-ikramlılıq qatnaslarǵa jeke kóz-qarası payda boladı hám ol kásiplik moralıdan ózine tán bolǵan talapların ózinshe orınlay baslaydı. Ádep-ikramlılıq kóz-qarasları payda bolıp onı kásiplik pedagogikalıq xızmettiń negizi sıpatında alıw muǵallimnen ádep-ikramlılıqtıń talaplarına juwap beretuǵın bolıwdı talap etedi.

Hámmege málim jámiyette barlıq norma hám qaǵıydalar óz ólshemin tapqan. Hár bir muǵallım bala ayıpker bolsa da oǵan baqırmaq, jaman sóz aytpaw kerekligin hám bunday nárselerdiń pedagogikalıq etika normalarına jatpaytuǵınlıǵın bileti. Biraq bile tura buzıp aladı. Bul tek muǵallimlerge ǵana emes, al basqa adamlarda da ushırasadı.

Pedagogikalıq xızmettiń ózine tán ayırmashılıǵı ol hár bir muǵallimnen, ádep-ikram máselelerine baylanıslı sorawlarǵa anıq, óz betinshe juwap beriwdi hám óz pikirinde turıwdı talap etedi. Ulıwmalastırıp aytatuǵın bolsaq bilimler barlıq waqıtta ámeliy is-háreket qaǵıydası bola bermeydi. Sonlıqtan ádep-ikram tárbiyasınıń maqsetinde ádep-ikramlılıq haqqındaǵı bilimlerdi balalardıń isenimine aylandırıwdan ibarat.

Ádep-ikramlılıq sezim. Sezim deydi V.Suhomlinskiy bul morallıq isenimniń, principiallıqtıń, ruwxıylıq kúshiniń qanı, denesi, juregi: Sezimsiz ádep-ikramlılıq, eki júzlilikti tárbiyalaytuǵın qurǵaq mánissiz sózlerge aylanıp ketedi. Ádep-ikramlılıq túsiginde ádep-ikramlılıq isenimine alıp baratuǵın jol, ol tereń sezimler menen bayǵan qılıqların, ádetlerin balanıń ózi islep atırǵanlarında, tiyisli jeke qatnaslarınan baslanadı. Demek, ádep-ikramlılıq sezimler eki túrli qollanıladı. Birinshiden, ádep-ikramlılıq sezim jeke adamdı qalıplestiriw quralı sıpatında qollanıladı, ekinshiden, ádep-ikramlılıq sezimlerdi rawajlandırıw ádep-ikramlılıq tárbiyasınıń wazıypası sıpatında qollanıladı.

Ádep-ikramlılıq sezimler klasslıq xarakterge iye. Bul klasslıq xarakterdiń saqlanıwı kóbinese adamnıń biologiyalıq, psixologiyalıq ózgesheliklerine qaraǵanda sociyallıq minez-qulqına baylanıslı boladı.

Házirgi waqıtta oqıwshıdǵı ádep-ikramlılıq sezimdi tárbiyalaw pedagogikalıq jámaáttıń bas wazıypası. Bul wazıypanı orınlawda muǵallımńıń jeke rolide aytarlıqtay orındı iyeleydi.

Bekkemlew ushın sorawlar

1. Moral sózi qanday mánisti ańlatadı
2. Ádep-ikramlılıq talaplardıń basqıshların sanap ótiń
3. Ideal sózi qanday mánisti bildiredi
4. Ádep-ikramlılıq sezim degen ne
5. Oqıwshılardıń ádep-ikramlılıq kóz-qarasların qalay rawajlandırıwǵa boladı

18.Oqıwshılardıń miynet, dene hám estetikalıq tárbiyası

Insan hám jámiyettiń jasawı, kamal tabıwı ushın miynet etiw, miynetti súyiw adam kamalınıń mápi boldı. Miynetke qatnasıw salamatlıqtıń quramı bolıp esaplanadı. Bul ideya xalıqtıń dóretken «Is-insannıń gawharı» «Terek japıraǵı menen, adam miyneti menen kórkem», «Adamdı miynet bezeydi», «Miynet húrmettiń tajı», «Jer ǵáziyne, miynet gilti», «Jigittiń júzi jamalı miynette» sıyaqlı naqıllarda óziniń mánisin tapqan.

Miynet adamdı úsh báleden saqlaydı zerigiwden, adep-ikramlılıq jaqtan buzılıwdan, mıtajlikten.

Mine usıǵan baylanıslı geypara jaman islerden awlaq bolıw ushın ul balalar jaslayınan-aq ata-analarına diyxansılıq jumıslarında, egindi jıynap terip alıwda, mal baǵıwda járdem beredi. Qızlar 7-20 jaslarınan mal sharwasılıǵı ónimlerin qayta islew menen shuǵıllanadı, úydegi mallarga qaraydı, urshıq iyriwdi, toqıwdi, pishiwdi, kiyim tigiwdi, keste tigiwdi, gilem palas toqıwdi, kiyiz basıwıdı úyrenedi. Usıǵan baylanıslı xalıq qosıqlarında «Qız degeniń altın taqta jasta oynar, quwırshaqtı» dep jırlanadı. «Qızdıń kózi qızılada», «Qız minez», «Qız ósse, eldiń kórki», «Atadan ul tuwmas bolar ma, ata jolın quwmas bolar ma» dep maqtanıwları tek awır miynetlerdiń jemisi bolıp tabıladı.

Xalıqtıń miynetti bahalawı har qıylı dáwirlerdegi hám xalıqlardaǵı progressiv jazıwshılar menen shayırlardı, aǵartıwshılıq pikirleri menen únles bolıp keledi. Máselen Stendel` «Miynet bul ráhattıń ákesi» dese, V.G.Belinskiy sózine qaraǵanda «Tek miynet adamdı baxıtlı ete aladı», al, ullı Berdaq shayırdı «Jigerli bol jastan balam» dep aytıp ótken.

Al, danışpan L.N.Tolstoyda baxıttı miynette dep bilip, bizge mınaday sózlerdi máńgige estelik etip qaldırǵan «Miynet etken waqıtta men ózimdi qanshama baxıtlı sezemen» ol «Uris hám paraxatshılıqtı» 9 márte qayta jazıp otırǵanda kempiri «sori qaynaǵan-aw, ólip qalasań-ǵoy»- degen eken. Mine sol awır miynettiń arqasında genial qúdiret shıǵarma dúnyaga keldi. «Miynet dúnyadaǵı eń hasıl nárseni - adamdı jarattı»

- deydi. Miynetsiz óndiris hám turmıstaǵı naǵıslı buyımlardı, kórkem-óner shıǵarmaların dóretiwge bolmaydı.

Hár qanday talanttıń 99% miynet deydi. Biraq «mashqalalar albıratqan mıtáj adam hátte gózzal kórinistide túsine almaydı». Miynet adamnıń dińkesin qurtadı hám sonıń menen birge oǵan baxıt, estetikalıq qanaatlanıwshılıq alıp beredi, miynetti balanıń jas ayırmashılıǵına qaray, uqıbına, kúshine qaray bólistiriw shart.

Sonlıqtan da muǵallimler oyshıllardıń, ilimpazlardıń, jazıwshılar menen shayırlardıń usı pikirlerin tek ózlerin tereńnen ǵana úyrenip qalmastan, ata-analar arasında hárıp-talmaq aǵartıwshılıq jumısın júrgize otırıp, olarǵa balalardı miynetke úyretiwdiń durıs jolların izlep tabıwda járdem beriwı tiyis. Jıynalıslar, gurrińler, lekciyalar, kórgizbeli úgit-násiyat sıyaqlı ata-analar menen júrgizilgen islerdiń formaların paydalanıw, ǵalaba málimleme quralları arqalı ata-analardıń eń jaqsı tájiriybesin taratıw zarur. Bundayda har bir shańaraqta óziniń miynet dástúrleri qalıplesken usıllardıń tiykarında balaların, tarbiyalaytuǵının esaplamawǵa bolmaydı. Bul kóbinese hár qıylı xalıqlardıń miliy dásturleri hám úrp-ádetleri, turmıs hám mádeniyatınıń ózgeshelikleri menen baylanıslı boladı. Shańaraqlıq miynet dástúrlerine súyene hár qıylı xalıqlardıń mádeniyatı, úrp-ádetleri tuwralı balalardıń túsiniqlerin ádewir keńeytedi hám bayıtadı.

Usınıń menen birge haq kewilli miynetkeshlerdi tarbiyalaw ushın bir bilimniń ózi jetkiliksiz boladı. Balalardıń ámeliy jumısların shólkemlestiriw zarur. Usıǵan baylanıslı mektepte hám mektep átirapında maydanshalardı abadanlastırıw, interierdi bezew, kórgizbeli qurallardı, oyınlar ham instsenirovkalardıń ásbap-uskenelerin jasaw boyınsha tek muǵallimlerdiń miynetin shólkemlestirip ǵana qoymastan, al usı miynetke balalardı tartıw, olarǵa dóretiwshilik miynetiniń nátiyjelerinen quwanıw hám lazzetleniw múmkinshiligin beriw zárur. Bul, qıyaldı, logikalıq oydı rawajlandırıwǵa túrtki boladı.

Adam qanshelli aqıllı bolsa, onıń júregi sonshama bay hám kúshli boladı, ondaǵı miynet isin hár qıylı túrlerine bolǵan biyimlilik sonshama ayqın kórine beredi. Sonlıqtanda da V.A. Suxomlinskiydiń mına pikiri oǵada ádil ayılǵanın anǵaramız. «Miynet súygishliktiń tek bir ǵana sózler arqalı tarbiyalaw múmkin bolmaǵanı sıyaqlı, onı parasatlı aqıllı sózlersiz de tarbiyalaw múmkin emes».

Sonlıqtan usı máseleni sheshiw ushın balalardı miynetke tarbiyalawda kórkem ónerdiń hár qıylı túrlerin paydalanıw tiyis. Óytkeni kórkem-óner haqıyqatlıqtıń insanlar turmısınıń sáwleleniwı boladı.

Ata-analardıń balalardı miynetke tarbiyalawǵa tartıw zárúrligi xalqınıń dástúrleri hám úrp-ádetleri menen tanıtırıp, tariyx tuwralı gurriń etip, milliy awqatlardı tayarlaw, naǵıs salıw, úy-ruzigershilik buyımların bezew, hár qıylı oyınshıqların jasaw uqıbın iyelep alıwda járdem bere aladı.

Bul balalar menen ata-analardıń birliktegi dóretiwshiliginin kórgizbesinin en jaqsı jasalǵan buyımların, tańlawlar shólkemlestiriwge múminshilik beredi, al olarǵa balalar jası úlkenler menen teńdey bolıp júriwi kózde tutıladı. Respublikamızdın balalar baqshalarında «Nawrız», «Zúraát bayramı», «Hayt bayramı» sıyaqlı bayramlar keńnen belgilenedi. Biraq házirshe olarǵa balalar miynet processleriniń qatnasıwshıları emes, al tek baqlawshıları retinde ǵana qatnastırıladı. Bul úlken qátege jol qoyıw boladı. Balalardı qalayınsha miynet protsessleriniń qatnasıwshıları etiw ústinde bas qatırıw zárur.

Xalıq pedagogikasında jaslardı ázelden aq tabiyattı qorshaǵan ortalıqtı súyiwge tárbiyalanǵan. Túnlerde juldızlar arqalı (qus jolı arqalı) uzaq mánzillerge sapar shegiwge sayaxatshıl romantik bolıwǵa qızıqtırǵan. Juldızlardın atın, sanın, jayǵasıw orınların anıqlaw arqalı esap-sanaqtı hám túrlerde tınımsız juldızlarǵa qarap júriw arqalı adaspastay qaray hawa rayınıń ózgetetuǵınıń baqlanǵan. Mıs «Ay qaralansa arbańdı sayla», (súwıq boladı), «Kún qaralansa gúregińdi ayda» (qar jawadı) dep atızdı tayarla, qarındı art, dep xabarlandırılǵan boladı. Qar kóp bolsa, jer qar jamılıp dem aladı, jer qanıq boladı, daqıl mol boladı. Sharwaǵa otlaq boladı dep túsindirilgen. Ulıwma alǵanda ata-babalarımız jaslardı tábiyattın mázi baqlawshıları bolmawǵa onnan ırısqsın uqıplılıq penen alıp jewge, diyxansılıq etiwge, sharwashılıq eiwge, qaqpan-duzaq, aw awlawǵa, qaqpan qurıwǵa oraq, bel, ketpen, arba, qara úy, gúndepazna soǵıwǵa, kózi menen qolin úyretiwge shıdamlılıq penen tınımsız úyretilip barılǵan.

Xalıq balalar oyınların báhama olardıń ósiw-rawajlanıw hám qalıplesiw faktori dep biledi. «Ananın kewli balada, balanın kewli dalada» deydi. Xalıq biypayda oyınıń izine túsip ketken balalarǵa qarata «Asıq oynaǵan azar, top oynaǵan tozar, bárinen de qoy baǵıp qúyrıq jegen ozar» deydi.

Dana jası úlkenler pátiya bergende

-A qudayım pana ber, ala qasqa tana ber, sol tananı baqqanday, tal tayaǵı qolında tay taylap turǵan bala ber, dep tilek tileydi. Eger de miynet isi oyın isi menen biriktirip júrgizilse, balalar miyneti de miynet kónligiwleriniń qalıplesiwine de oǵada úlken tarbiyalıq tásir jasay aladı. Mıs: dásturxanǵa har qıylı awqatlardı dizip qoya otırıp balalar ofitsiantkaǵa aylana aladı, al atele oyınıń oynay otırıp buyırtpashı, qabıllawshı, pishiwshi, kiyim tigiwshi rollerin óz-ara bolısıp aladı, al usı jerde kiyim tigiwshi adamlardıń miyneti tuwralı olardıń túsiniǵı oǵada teren rawajlanadı. Balalar xudojnikler bolıp oynaǵanda qattı qızıǵıp ketedi, bala baqshasınıń intererin bezeydi, hár qıylı kórgizbeliklerdi, oyınlar instsenirovkalar ushın ásbap-úskenerlerdi dóretdi. Olar shańaraq, dúkan, emlewxana oyın qattı inta menen oynaydı. Bundayda tek miynet kónligiwlerin ǵana iyelep qalmastan, al qatnas jasaw madeniyatın da jetilistiredi. Sonday-aq tábiyiy materiýallardan soǵılǵan en jaqsı buyımlar tańlawın ótkeriwge de boladı. Bunıń barlıǵı balalardıń qıyalınan hám dóretiwshilik

iniciativasınan gárezli boladı, al usı dóretiwshilik iniciativası tárbiyashılar menen atanalar sheberlik penen qollap quwatlaydı hám rawajlandıradı. Balalar miynetin shólkemlestiriwdiń hár qanday forması eger de ol balalar qızıǵıwshılıq penen baǵdarlangan bolsa, kewilli kónimli bolıp shıǵadı.

Tárbiyalaw – uzaq hám kóp qırlı process eken xalıq bárha yadında saqladı. Eger de tárbiyanı baslaw waqtı ótip ketken yamasa tárbiyalaw nadurıs júrgizilgen bolsa, adamdı qaytadan tárbiyalawǵa tuwrı keledi, al bul oǵada qıyın wazıypa boladı.

Kúndelikli turmısımızda biz miynet islep atırǵan, dem alıp atırǵan, ketip baratırǵan yamasa kiyatırǵan, bir nárse satıp atırǵan yamasa alıp atırǵan, qosıq aytıp atırǵan yamasa jılap otırǵan adamlarǵa dus kelemiz. Biz barlıq waqıtta hám barlıq jerde ıqtıyarsız, sanalı yamasa sanasız túrde átirapımızdaǵı adamlarǵa, buyımlarǵa, tábiyat hádiyselerine hám waqıyalarǵa gózzallıq kriteriyasınan qaraymız. Buyımniń qolaylılıǵı, paydalılıǵı, qımbatlıǵı hám arzanlıǵı haqqındaǵı adamlardıń xarakterli yaki ádep-ikramlılıǵı haqqındaǵı pikirleri menen bir qatarda bizde olardıń estetikalıq áhmiyeti haqqındaǵı pikirlerde payda boladı. Bir qatar nárseler bizdi quwandıradı, al geyparaları qapalandıradı, geyparaları kúldirse, geyparaları jılatadı.

Adamniń óz átirapındaǵı turmıs waqıyalarına baha bere biliwi, olardı gózzal yaki súykimsiz, joqarı yaki tómén, qayǵılı yaki kúlkili dep esaplaw uqıplılıǵı olarǵa baha beriw arqalı belgili dárejede tásirleniw estetikalıq sezim dep ataladı. Al berilgen bahalar hám bastan keshiriwlerdiń ózi-estetikalıq zeyin, estetikalıq sezgirlik dep júrgiziledi.

Adamlar óz átirapında payda bolǵan gózzallıqtı túsiniw menen sheklenip qalmaydı. Olar gózzallıqtı ózleri dóretiwge umtıladı. Bunday belsendilikti, estetikalıq xızmetti turmıstıń hár qıylı tarawlarınan kóriwge boladı. Adamniń estetikalıq mádeniyatı adamlardıń gózzallıqtı hám basqa estetikalıq baylıqlardı qalayınsha elesletiwı, atqarıwı hám baha beriwlerinen, óz qıyalların turmısqa qalayınsha usınıwlarınan quraladı.

Adam sulıw, gózzal bolǵısı keledi. Bul onıń huqıqı, onıń quwanışı. Biraq, adam gózzallıqtı túsiniwde tek gózzallıq haqqında óz qara basınıń jekke túsiniqlerine tiykarlanıw menen sheklenbeydi. Gózzallıqtı túsiniw adamniń bir bólimi bolǵan, basqalar menen birge, bir wákili bolǵan klasstaǵı, jámiyettegi estetikalıq kóz-qaraslar hám sezimlerge pútkilley baylanıslı boladı.

Adamniń gózzallıǵı, onıń shırayı nede onıń sırtqı pishinindeme, kiyim-kensheklerindeme, minez-qulqındama? Adamniń gózzallıǵı usılardan kórinip turadı. Biraq, adamǵa baha beriwde onıń ruwhıy tárepleri, morallıq artıqmashlıqları, aqlı onıń talantıda úlken rol oynaydı. Máselen: ásirler dawamında adamlar adamniń sırtqı hám ishki gozzallıǵın sáykeslestiriwge urınıp kórgen, sáykes formada kóremiz dep háreket jasaǵan. Adam gózzallıǵı, onıń estetikalıq kórinisi hám mádeniyatı haqqında sóz

bolğanda shártli túrde onıń sırtqı hám ishki gózzallıǵı arasındaǵı baylanıs sóz boladı. Haqıyqatında, qanday baylanıs bar.

Basqa pedagogikalıq process sıyaqlı estetikalıq tárbiyada da ishki hám sırtqı qarama-qarsılıqlar bar. Olar bir-birleri menen baylanıslı. Olardıń járdeminde balalarda estetikalıq túsinik, sezim, kórkemlik talǵam, óz basımshallarǵa jek kóriwshilik qalıplese, bizdi qorshaǵanlardı durıs qabıllaw hám turmısta, iskusstvoda sulıwlıqtı jaratıw uqıplılıǵı payda boladı. Al sulıwlıqtı bahalaw, adamdı súyiw bul tuwma qásiyet emes. Bala tábiyat penen qatnas jasaw, adamlar menen sóylesiw, iskusstvo shıǵarmaların qabıllaw, miynette hám kórkem háweskerlikte qatnasıwı arqalı estetikalıq jaqtan tárbiyalanıp baradı.

Adamlardıń tariyxıy rawajlanıwına názer salıp qarasaq jámiyetlik sananıń hár qıylı formalarınń islengenliginiń guwası bolamiz. Solardıń ishinde áyyemgi zamanlardan baslap adamlarda qalıplesken sezimler, qapalanıw, ashıwlanıw hám basqalar.

Estetikalıq sezim hám estetikalıq talaplar miynet procesinde, adamlardıń tábiyat penen gúresi nátiyjesinde payda boldı hám rawajlandı. Miynet arqalı adam ózine sulıwlıqı jarattı. Al, sulıwlıq adamda sulıwlıqtan zawıqlanıw uqıplılıǵın rawajlandırı.

Estetikalıq tárbiyanı a) jámiyet turmısı ushın sulıwlıqtıń áhmiyeti, b) iskusstvonıń jeke adam turmısına tási hám t.b. dep qaraw múmkin.

Estetikalıq tárbiyanıń pútin bir kompleksi, balalarda estetikalıq qabıllaw hám sezimlerdi rawajlandırıw, oqıwshılardı tiykargı estetikalıq bilimler menen qurallandıırıw, oqıwshılarda estetikalıq tallaw hám talǵamdı rawajlandırıw, kórkemlik xızmet uqıplılıqların qalıplestiriw hám dóretiwshilik uqıplılıqların xoshametlewlerden ibarat.

Oqıwshılardı úyreniw hám olardıń xızmetlerin baqlaw balalardıń estetikalıq sezimleri menen morallıq sezimleriniń bir ekenligin kórsetpekte. Balanıń sanasındaǵı saqıylıq hám jaqsılıq kóp tárepinen gózzallıq túsinigine sáykes keledi. Oqıwshılardıń miynetke estetikalıq qatnası onıń belsene xızmeti menen baylanısıp ketken boladı. Bala ushın másele sheshkende yamasa bir nárseniń suwretin sulıw etip salǵanda estetikalıq zawıqlanıw boladı. Oqıwshılardıń oqıw miynetin estetikalıq xoshametlewshi qural sıpatında paydalanıw ushın balalardıń belsendi, tıyanaqlı xızmetin shólkemlestiriw, olardıń tabısqa erisiwi ushın járdem beriw kerek. Usınday jaǵdayda olarǵa estetikalıq zawıq baǵıshlanadı hám olardıń estetikalıq keshirmeleri rawajlanadı.

Oqıwshı kóbinese ózi tayarlaǵan nárselerge baha beriwde subyektivlikke jol qoyadı. Olardıń ózleri eń sulıw nárselerdi jasawǵa qızıǵadı. Jaqsı nárseler qatarınan orın almasa da bala ózi tayarlaǵan nársenge más boladı. Sebebi balada formalarǵa, sıızıqlarǵa, boyawlarǵa obyektiv baha beriwge, ózi sarıplaǵan miynetke beriletuǵın nárs, óziniń jasaǵan isine qumarlanıwda qosılıp ketedi. Muǵallım balalardıń islerin

salıstırıw, kórgizbeler shólkemlestiriw jolı menen olardıń ózleri tayarlaǵan nárselerge baha beriwde subyektivizmnen qutılıwına járdem kórsetiwleri kerek.

Estetikalıq sezim adamlar turmısında oǵada úlken rol oynaydı. Gózzallıqtı kóre biliw, onı túsiniw hám jarata alıw adam turmısın bay, qızıqlı etip, oǵan eń joqarı sezim zawıqlanıw, ráhátleniw imkaniyatın beredi. Balanı estetikalıq jaqtan tárbiyalaw-estetikalıq bólimlerge iye bolǵan hár qıylı turmıs qatnasıqları hám tásirleri arqalı ámelge asırılatuǵın process. Balalar mektepke shekemgi tárbiya jasında-aq nárseler, waqıya hám hádiyseler haqqında óz estetikalıq pikirlerin bildiredi hám sol qatnas penen estetikalıq sezimlerin basınan keshiredi. Jańa bolǵan kollektiv turmısına kirip kelgen, jańa bilimler hám jańa qatnaslar tájiriybesin tez iyeley baslaǵan oqıwshınıń estetikalıq rawajlanıwı tez pet penen ósedı.

Kúndelikli turmıs hám ol arqalı oqıwshılardıǵa estetikalıq tárbiya beriw. Balalardı tárbiyalawda olardı kúndelikli turmıs estetikasına úyretiwde ayrıqsha orındı iyeleydi. Adamdı qorshaǵan sharayat, bólmenıń jıynaqlıǵı, kiyim - bulardıń barlıǵı hámme waqıt adamǵa tásir etedi. Sonlıqtan balalardı ulıwma mádeniyatqa, gigiena qádelerin saqlawǵa, jıynaqlılıqqa, álpayımlılıqqa, itibarlıqqa úyretiw-estetikalıq tárbiyanıń eń áhmiyetli tárepleri bolıp esaplanadı. Kúndelikli turmıs estetikası balanıń óziniń turmısınan baslanadı. Bala bárqulla óziniń turmısın gózzal etip kórsetiwge umtıladı.

Mektepte oqıwshı menen muǵallimniń úlken jastaǵı oqıwshılar menen kishi jastaǵı oqıwshılardıń arasında shın, tolıq adamgershilikli qatnasıqlardıń óz estetikası bar. Mektepte, shańaraqta adamlardıń bir-birlerine bolǵan miyrimsizlikleri, nadanlıq, jalǵan qatnas jasawlar bala turmısında tereń, óshpes iz qaldıradı. Bala neni kórip, neni qabıllasa, sol tuwralı oylaytuǵın bolǵan waqtında olardıǵa estetikalıq tárbiya beriw mektep aldında turǵan eń joqarı wazıypa bolıp esaplanadı.

Balalıq hám óspirimlik jılları sulıwlıq aldında tańlanıw, húrmet-izzet kórsetiw, adamgershilikli qatnasıqlardıń eń zárur elementleriniń biri. Olarsız haqıyqat tárbiyanı iske asırıw, adamgershilikli mádeniyattıń orınlanıwı mumkin emes. Adamgershilik mádeniyatı sezimler mádeniyatına qaraǵanda da názik bayanlanadı. Sebebi, mektepte úyrengenlerdiń kópshiligi waqıttıń ótiwi menen sózsiz umtıladı, biraq adam pikiri jaqınlasıp ketken mádeniy baylıqlardıń hámmesi adam yadında, birinshi náwbette sezimlerde, bastan keshiriwlerde iz qaldıradı.

Biz balanıń bastan keshiriwlerindegi kóterinkilik hám ullılıq haqqındaǵı túsinikti balada, onıń mektepke kelgen kúnlerinen baslap-aq qalıplestiremiz. Usı túsinikti joqarı ádep-ikramlı minez-qılıqtıń, qaharmanlıq islerdiń janlı mısalları arqalı olardıń ruwxıyatına sińdiremiz. Adamgershilik, sulıwlıq haqqındaǵı túsiniкке ruwxıy sulıwlıqtı, isenimge sadıqlıq, adamgershilik, jamanlıqqa mawasasız bolıwdı birinshi orınǵa qoyamız. Balalardıń ruwxıy turmısına aralasqan adamgershilik sulıwlıǵı, olardı

öz isleri haqqında oylanıwǵa májbúrleydi. Nátiyjede jámaáategi pikirler, sezimler, qatnasıqlar ádep-ikramlılıq sulıwlıǵı menen ruwıxlanadı.

Bekkemlew ushın sorawlar.

1. Estetikalıq tárbiya degen ne hám onıń tiykarǵı wazıypaları nelerden ibarat?
2. Ne sebep estetikalıq tárbiya, milliy tárbiya menen tıǵız baylanısadı?
3. Balalar turmısınıń hám xızmetiniń estetikasi nelerden ibarat?
4. Tábiyat qanday jaǵdaylarda estetikalıq tárbiyanıń quralına aylanadı?
5. Estetikalıq sezim dep nege aytamız?

19. Oqıwshılarda informaciya tutınıw mádeniyatın qalıplestiriw.

Informaciya mádeniyatı hár qanday topar hám shaxs mádeniyatın strukturalıq bólegi bolıp tabıladı, bul olardıń maǵlıwmattı qádiriyat retinde ańǵarıwın, izlew hám tabıw, alıw hám qayta islew qálewı hám qábiletin, maqsetke muwapıq iskerligin sol tiykarda tiykarlaw jáne onı uzatıw, sonıń menen birge alınǵan tájiriybeni basqalar menen bólisiwlerin xarakteristikalaydı. "Informaciya mádeniyatı" túsiniǵi tiykarlanıp eki tiykarǵı jantasıw informaciya baǵdarlarına yamasa mádeniy jónelislerge tiykarlangan. sheńberinde tiykarǵı itibar shaxstıń informaciya menen islew salasındaǵı múmkinshiliklerin (qıdırıw, tańlaw, sistemalastırıw, analizlew) sáwlelendiriwshi ayırıqshalıqlarǵa, informaciya ámeliyatınıń quramı hám mazmunı menen baylanıslı bilim, kónlikpe hám ilimiy tájriybelerdiń bar ekenligine qaratılǵan. Informaciya baǵdarları mádeniy baǵdarlar informaciya mádeniyatı jámiettiń informaciya mákanında insannıń ómiriniń usılı retinde, insan hám insaniyat mádeniyatınıń zárúrli strukturalıq bólegi retinde usınıs etiledi.

1. Jámiettiń AKT quralları hám usıllarınıń arsenalına iye bolǵan, jańa bilimlerdi úyreniw hám qóllaw arqalı jeke kásiplik pazıyetlerin turaqlı túrde jetilistiriwge ılayıq mamán qánigelerge bolǵan mútajlıǵı tálim siyasatınıń jetekshi faktorına aylanıp atır. Informaciya kompetensiyası qánigeler ámeliy mashqalalardı sheshiw ushın informaciyalastırıw quralları hám jańa informaciya texnologiyalarınan nátiyjeli paydalanıw qábiletin óz moynına aladı.

Qánigeniń rawajlangan informaciya mádeniyatı tek ǵana jańa informaciya mákanında háreket qılıw qábiletin, bálki óz kásiplik iskerliginde onıń múmkinshiliklerinen paydalanıw qábiletin de názerde tutadı. Bul mashqalanı sheshiw ushın ámeldegi bolǵan joqarı tálim sistemasın modernizaciyalaw kerek. Informaciya mádeniyatı - bul hár qıylı maǵlıwmatlardı tuwrı qabıllaw, ondaǵı tiykarǵı zattı ajıratıp kórsetiw, hár túrlı túrdegi maǵlıwmatlardı rásmiylestiriw, hár qıylı obyektler hám hádiyselerdi úyreniw ushın matematikalıq hám informaciya

modellestiriwden keń paydalanıw, nátiyjeli algoritmlerdi islep shıǵıw hám olardı kompyuterde ámelge asırıw qábiletin óz ishine alǵan informaciyanı qayta islew mánisi haqqındaǵı túsiniq., alınǵan nátiyjelerdi analizlew, dúzilgen modellerdiń tuwrılıǵın tekseriw ushın esaplaw tájiriybelerin ótkeriw. informaciya iskerligi kommunikativ processge tartıw Shaxstıń informaciya mádeniyatı

- rawajlangan informaciya motivatsiyası kognitiv informaciya iskerligi kónlikpelerin iyelew;
- óz informaciya mútajliklerin ańǵarıw dárejesi oqıw iskerligi óz informaciya mútajliklerin ańǵarıw dárejesi

Izlew háreketi informaciya mádeniyatınıń bul strukturalıq bólimleri jeke pazıyetler kompleksine tiykarlangan bolıp, olar arasında tómendegiler ajralıp turadı:

- intellektuallıq hám kognitiv átirapdaǵı haqıyqattı payda etiwge, onı bahalawǵa, ilajlar jobaların dúziwge múmkinshilik beretuǵın;

- motivacion informaciya iskerligi baǵdarın belgileytuǵın motivlyr hám maqsetlerdi xarakteristikaw;

- sezimtallı hám shıdamlılıq natiyjeliligin anıqlaw informaciya iskerligi;

- kommunikativ, baylanıs hám maǵlıwmat almaslaw normalarini xarakteristikalaytuǵın.

Jeke informaciya mádeniyatınıń strukturalıq bólimleri		
Kognitiv	Sezimtallı baha	Háreket baǵdarlangan
1 Kompyuter sawatxanlığı 2 Informasiya menen islew kónlikpeleri: Informasiya izlewdi shólkemlestiriw qábileti; Saylangan maǵlıwmatlar menen islew qábileti: dúziw, sistemalastırıw, ulıwmalastırıw ; Baylanısta maǵlıwmattan paydalanıw qábileti	2 Hár túrlı maǵlıwmat dáreklerine múráájat etiw motivları 3 Kerekli maǵlıwmatlardı alıw ushın kanallardıń abzallığı 4 Informasiyaǵa bolǵan mútajlikti orınlaw dárejesin óz-ózin bahalaw 5 Kompyuter texnologiyalarına qatnas	1 Kerekli maǵlıwmatlardı alıw usılları hám kanalların qıdırıw 2 Hár túrlı maǵlıwmat dáreklerine múráájaat etiw intensivligi 3 Qabıl etilgen maǵlıwmattı óz iskerliginiń túrli tarawlarında qóllaw 4 Internet jámiyetshiligine qosıw dárejesi 5 Internetdegi iskerlik formaları

Informaciya mádeniyatın nátiyjeli qalıplestiriw tálim wazıypaların tabıslı sheshiwge járdem beredi:

- Shaxs dúnyaǵa kóz qarasınıń keńligine, onıń xabarlılıǵı ólshewine tásir etedi;

- Logikalıq operatsiyalardı ámelge asırıwǵa járdem beredi, pikirlewdi rawajlantıradı ;
- Tolerantlıqtı, dúnyaǵa kózqarastıń plyuralizmini rawajlandırıwǵa járdem beredi;
- Sın pikirlewdi rawajlandırıw arqalı shaxsqa tásir etedi;
 - Informaciya intellekti rawajlantıradı.
- Studentlerdiń informaciya mádeniyatın qalıplestiriw tómendegi shártler orınlangan táǵdirde nátiyjeli boladı:
- eger informaciya tayarlaw sisteması úzliksiz hám quramalı bolsa;
 - eger pedagogikalıq hám informaciya texnologiyaların birlestiriw ta'lim procesiniń tiykarları;
 - eger oqıtıwshılar quramı joqarı dárejedegi professional tayarlıqqa iye bolsa informaciya hám kompyuter texnologiyaları salasında;
 - eger oqıw jobaları hám baǵdarlamalarınń mazmunı belgili tarawlar boyınsha informaciya texnologiyalarınń rawajlanıw tendenciýalarına sáykes keletuǵın bolsa;
 - eger tálim procesin avtomatlastırıwdıń informaciya texnologiyaları quralları hám quralların rawajlandırıw kelesheklerin esapqa alǵan halda kásip-óner tálimi mazmunınıń aldınıǵı ózgesheligi támiyinlense;
 - eger tálim procesiniń maqsetlerinen biri tálimdi adamgershilikli bolsa, bul onıń mádeniyatın qalıplestiriw (sonday-aq informaciya, dóretiwshilik pikirlew) kózqarasınan shaxstıń rawajlanıwın názerde tutadı.

2. Tálim shólkemin basqarıw haqqında túsiniq.

Basqarıw belgili bir obyektge shólkemlestirilgen, rejeli, sistemalı tásir kórsetiw bolıp esaplanadı. Tálim shólkeminiń pedagogikalıq iskerligin basqarıw dep bolsa pedagogikalıq procesin joybarlaw, shólkemlestiriw, xoshametlew, nátiyjelerdi qadaǵalaw hám analiz etiwge aytıladı. Tálim mákemelerin basqarıw teoriiyası tálim mákemeleriniń menejmenti teoriiyası menen bayıtıldı.

Menejment teoriiyası xızmetkerlerge salıstırǵanda isenim, olardıń ónimli miynet islewleri ushın sharayat jaratıw hám de óz-ara húrmet menen xarakterlenedi.

3. Basqarıw funkciyaları. Basqarıw metodları hám usılları.

Basqarıw funkciyası degende ol yamasa bul obyektte basqarıwǵa tiyisli anıq wazıypalardı sheshiwge qaratılǵan bir túrdegi jumıslar kompleksi túsiniledi.

Basqarıw teoriiyası tiykarlashılarınan Anri Fayol XX ásirdeń baslarında basqarıwdıń bes funksiyasın ajratıp kórsetken:

- joybarlaw ;
- shólkemlestiriw;
- buyırıq beriw;
- muwapıqlastırıw ;
- qadaǵalaw.

A. T. Toqtaboev usı funksiyalardı tek basqarıw ekenligin aytıp, basqarıw basqarıw funkciyalarınń úsh toparın ajıratıp kórsetedi:

ulıwma funksiyalar;

social -psixologiyalıq funksiyalar;

texnologiyalıq funksiyalar.

Ilimpazlardıń pikirlerin ulıwmalastırǵan halda, basqarıwdıń tómendegi funksiyaların ajıratıp kórsetiw múmkin:

Informacion-analiz funkciyası. Usı funkciya Yu.Konarjevskiy tárepinen islep shıǵılǵan bolıp, basqarıwda óz aldına orın tutadı; bunda informaciyalardı alıw hám analizlewde process baslanadı hám tamamlanadı.

Maqsetli-motivlastırıw funkciyası. Motivlestiriw belgilengen maqsetke erisiw boyınsha barlıq basqarıw subyektlerinde qızıǵıwshılıqlar oyatıwǵa baǵdarlangan ilajlardı shólkemlestiriwdi názerde tutadı.

Aldınan kóriw-joybarlaw funkciyası.

Shólkemlestirilgen-atqarıwshılıq funkciyası. Bul kadrlar tańlaw hám jay-jayına qoyıw, atqarıwshılardıń óz-ara tásir etiw sistemasın qalıplestiriw, informaciya toplaw hám olarǵa qayta islew xızmetleri menen baylanıslı boladı.

Túrli ilimpazlardıń pikirlerin ulıwmalastırǵan halda, basqarıwdıń tómendegi funksiyaların ajıratıp kórsetiw múmkin:

Qadaǵalaw -diagnozdı anıqlaw funkciyası. Qadaǵalaw - bul basqarıw procesiniń aktiv basqırshılardan biri bolıp, ol basqarıwdıń barlıq funksiyaları menen baylanıslı boladı. Ulıwma halda qadaǵalaw joybarlastırılǵan nátiyje menen haqıyqıy erisilgen nátiyjelerdi óz-ara salıstırıw procesi bolıp, ol iskerliginiń tabıslı bolıwın anıqlawǵa múmkinshilik jaratadı.

Tártipke salıw - muwapıqlastırıw funkciyası pedagogikalıq sistemaniń jaǵdayın zárúrli, belgilengen dárejede ustap turıw, onı jańa sapa dárejesine kóteriw hám pedagogikalıq processda jol qóyılıp atırǵan qáteliklerdi dúzetiw hám de pedagogikalıq process qatnasıwshılarınıń minez-qulqların tártipke salıw ushın xızmet etedi.

Informaciyalardı toplaw

Basqarıw metodları

Ekonomikalıq metodlar óz-ara baylanıslı bolǵan ekonomikalıq kórsetkishlerdiń jıyındısı xarakteristikalap, hár bir jumısshı hám pútkil shólkem ushın talaplar belgilew menen birgelikte zamanagóy talaplar dárejesinde iskerlik kórsetiwleri ushın sharayatlar jaratadı.

Shólkemlestirilgen-basqarıw metodlar qararlar, buyırıqlar, buyırıqlar hám kórsetpeler tayarlaw, olardı waqıtında tiyisli shaxslarǵa jetkeriw hám orınlanıwın baqlaw arqalı tásir kórsetiwdi názerde tutadı

Social-psixologiyalıq metodlar topar aǵzaları arasında sonday qatnaslardı payda etiwdi názerde tutadı, bunda baslıq xızmetkerlerdiń biymálel, erkin háreket etiw, ózin-

ózi kórine alıwı, túrli processlerde erkin qatnasıwı, pikir bildiriwi ushın shárt-sharayattı hám dóretiwshilik ortalıqtı jaratılıwı zárúr.

Bekkemlew ushın sorawlar

1. Informaciya mádeniyati túsinigi haqqında ne túsinesz
2. Studentlerdiń informaciya mádeniyatın qalıplestiriw
3. A. T. Toqtaboev funksiyaların ayıp berin
4. Aldınan kóriw-joybarlaw funksiyaları
5. Basqarıw metodları

20. Xalıqaralıq joybarlar hám tálim baǵdarlamaları.

Dúnyada júz berip atırǵan globalizaciya processı jámiyetlik turmıstıń barlıq tarawlarına óz tásirin tiygizbekte. Ekonomika, siyasat, religiya h.t.b. tarawlar menen birge tálim-tárbiya sistemasın uyǵınlastırıw isleri házir dúnyanıń kóplegen mámleketlerinde jedel alıp barılmaqta. Xalıqaralıq tálim baǵdarındaǵı joybarlar hám baǵdarlamalar dúzilmekte hám háreket etpekte. Olardıń Ózbekstan Respublikası menen baylanıslı bolǵan ayırımlarına toqtap ótemiz.

TEMPUS (Trans-European mobility for university studies-Universitetler ushın studentler almasıwın muwapıqlastırıwshı TransEvropalıq baǵdarlama) 1990-jılı járiyalanıp, joqarı tálim beriwde Oraylıq hám Shıǵıs Evropa elleri: Polsha, Vengriya, hám Chexoslovakiya (keyinshelik- Bolgariya, Ruminiya, Yugoslaviya, Latviya, Litva, Estoniya, Sloveniya hám Albaniya qosıldı) elleri universitetleriniń birge islesiwın maqset etti.

Bul baǵdarlamanıń TEMPUS-II ataması menen atalǵan ekinshi basqıshı 1994-jılı baslanıp, oǵan Moldova, Qazaqstan, Qırǵızstan, Ózbekstan, Armeniya, Azerbaijan, Gruziya hám Mongoliya, keyinirek Bosniya hám Gercogovina, Makedoniya, Turkmenistan hám Tájikistan qosıldı.

2000-jılı TEMPUS-III fazası iske qosıldı. Jámi 1990-2006 jıllar aralıǵında TEMPUS tárepinen 6500 joybar qarjılandırılıp, Evropa Awqamı hám basqa mámleketlerdiń 2000 nan aslam universitetleri tartıldı. 2007-2013-jıllar aralıǵında TEMPUS-IV baǵdarlaması ámelge asırılıp, burıńǵı etaplarda jámlengen tájiriybeler hám tabıslar esapqa alınǵan túrde ámelge asırıldı. Mısalı, baǵdarlamalardıń áhmiyetine qaray bólistirilgende «milliy» hám «regionallıq» ózgeshelikler esapqa alına basladı.

Ózbekstan Respublikasında 1994-jıldan baslap 65 joybar ámelge asırılıp, bunıń ushın 17,4 mln. evro ajratıldı. Tashkent, Namangan, Andijan universitetleri bul baǵdarda dáslepkiyelerden bolıp eki basqıshlı joqarǵı tálimdi shólkemlestiriw, isbilermenlikti rawajlandırıw, azıq-awqat qáwipsizligi hám t.b. joybarlar boyınsha jumıslar alıp barıldı. Tashkent mámleketlik texnika universitetinde energetika

tarawında menedjmentti rawajlandırıw, Tashkent mámleketlik ekonomika universiteti tárepinen kishi hám orta biznesti rawajlandırıw boyınsha qısqa múddetli kurslar shólkemlestiriw, Tashkent awıl xojalıǵın irrigaciyalaw hám mexanizaciyalaw institutında Tábiyattı qorǵaw boyınsha mámleketlik komitet xızmetkerleri hám kásip-óner kolledjleri oqıtıwshıları ushın qorshaǵan ortalıqtı monitoring etiw hám bahalaw boyınsha kurslar h.t.b. shólkemlestirildi.

Usı joybar tiykarında mámleketimiz joqarǵı oqıw orınlarınıń Ukraina, Rossiya, Qırǵızstan, Qazaqstan, Turkmenistan, Mongoliya h.t.b. eller oqıw orınları menen birge islesiwı jolǵa qoyıldı.

TEMPUS joybarı tiykarında joqarı oqıw orınları oqıtıwshıları hám studentleriniń, ilimiy xızmetkerleriniń, ministrlik hám kárxana xızmetkerleriniń Evropa mámleketlerine barıp, tájiriybe almasıwı, stajirovkalardan ótiwi jolǵa qoyıldı.

TEMPUS tómendegi ilajlardı rawajlandırıwǵa óziniń úlken úleslerin qostı:

- Magistratura hám bakalavriat oqıw baǵdarlamaların islep shıǵıw, eki basqıshlı joqarǵı tálimdi rawajlandırıw

- Oqıw materialların islep shıǵıw hám tolıqtırıw

- Joqarǵı oqıw orınlarına basshılıq etiwdi jetilistiriw

- Oqıtıwshı hám xızmetkerlerdiń qániygeligin jetilistiriw, olardı jańa bilim hám kónlikpeler menen qurallandırıw

- Kárxanalar menen joqarǵı oqıw orınları hám keń jámiyetshilik arasındǵı baylanıstı bekkemlew

- Turaqlı akademiyalıq birge islesiwdi jolǵa qoyıw.

ERASMUS– (European Community Action Scheme for mobility of University students) joybarı 1989-jılı shólkemlestirilip, Evropa Awqamı mámleketleri arasında studentler almasıwdı maqset etken kommerciyalıq emes baǵdarlama esaplanadı. Bul baǵdarlama bunnan 16 ásir burın Arqa qayta oyanıwı dep atalǵan dáwirge tiykar salǵan Niderlandiyalıq danıshpan Erazm Rotterdamskiydiń atına qoyılǵan. Ol óz dáwirinde Evropanıń kóplegen universitetlerinde sabaq bergen, olarda tálim-tárbiya baǵdarında tájiriybelerdiń artıwına, sonday-aq eń baslısı olardıń óz-ara birge islesiwı boyınsha baslamalar menen shıqqan insan esaplanadı. ERASMUS baǵdarlaması boyınsha Evropa Awqamı universitetleri arasındǵı studentler almasıw sxeması eń dáslep 145 joqarǵı oqıw ornın óz ishine alǵan edi.

Keyinshelik ERASMUS baǵdarlaması menen birgelikte **ERASMUS MUNDUS** baǵdarlamasıda háreket ete basladı (MUNDUS -latınsha «álem», «pútkil dúnya» degen maǵananı ańlatadı). Bul baǵdarlama jer sharınıń derlik yarımın qamtıp alıp (sonıń ishinde Ózbekstanda bar), 2007-2011-jıllarda Evropa tálim sistemasın birlestiriw, yaǵnıy globallastırıwdı bas maqset etken.

Lekin 2014-jılı finanslıq jaqtan ózin aqlamay ornına-**ERASMUS PLUS** baǵdarlaması payda boldı. Bul baǵdarlama xalıqaralıq baǵdarlamalardı birlestiriwshi joybar bolıp, olar tiykarınan tómendegiler esaplanadı:

-Joqarǵı tálim boyınsha xalıqaralıq Erasmus Mundus, Tempus, Alfa baǵdarlamaları

-Úlken jastaqılarga kásiplik tálim beriwshi Leonardo, Gryundtvig, Komenius baǵdarlamaları.

Bul baǵdarlamanıń maqseti jaslardıń bilim alıwı hám sport baǵdarındaǵı qızıǵıwshılardıń rawajlandırıw. Sonday aq bul baǵdarlama júdá hár tárepleme bolıp, tómendegi tarawlarǵa xızmet etedi:

ERASMUS PLUS: COMENIUS – ulıwma bilim beriwshi segment

ERASMUS PLUS: ERASMUS -joqarı bilimlendiriw segmenti

ERASMUS PLUS: ERASMUS MUNDUS –birgeliktegi magistrlik dárejeler segmenti

ERASMUS PLUS: LEONARDO- kásiplik bilimlendiriw hám kadrlar tayarlaw segmenti

ERASMUS PLUS: GRINDTVIG- úlken jastaǵılardıń bilim alıwı segmenti

ERASMUS PLUS: YOUTH IN ACTION-jaslarǵa formal bolmaǵan hám rásmiy emes bilim beriw segmenti

ERASMUS PLUS: JEAN MONNET-Evropa Awqamında integraciyalıq processlerdi izertlew segmenti

ERASMUS PLUS: SPORTS – sport segmenti

ERASMUS PLUS- bul shet ellerdiń joqarı oqıw orınlarında oqıp bilim alıwdıń, óz qanıygeligin kóteriwdiń hám ilimiy izertlewler alıp barıw múmkinshiligi bolıp esaplanadı. Óz «bilim alıw marshrutıńdı» tańlap alıp, sıpatlı bilim alıwdıń jollarınıń biri esaplanadı. Pedagoglar hám ilimiy xızmetkerler sırt elli kásiplerleri menen birge islesiwdiń múmkinshilikleri ashıladı hám óz gezeginde bul álbette óz jemisin beredi. Joqarǵı oqıw orınları ERASMUS PLUS baǵdarlaması tiykarında jemisli konkurenciya nátiyjesinde xalıqaralıq arenaǵa shıǵadı.

Xalıqaralıq studentler almasıw nátiyjesinde olar keminde yarım jıl. bir jıl sırt elde tálim aladı hám ol jerde tańlangan tarawı boyınsha sıpatlı oqıw menen birge til úyrenedi, sol eldiń milliy qádiriyatları, dástúrleri menen tanıs boladı. Bul álbette insannıń keleshek ómirinde óz nátiyjesin beredi. Bul baǵdarlama boyınsha tálim alıwdı qálewshi studentler tómendegidey bir qansha talaplarǵada juwap beriw tiyis:

-talaban keminde bakalavriattıń eki basqışın tamamlagan bolıwı tiyis.

- akademiyalıq qarızdar studentlerdiń hújjet tapsırıwına jol qoyılmaıdı.

-anglichan tilin biliw dárejesi (yaki bilim alatuǵın JOO tálim tilin biliw) B2 dárejesinen tómén bolmawı tiyis.

ERASMUS baǵdarlaması jetiskenlikleriniń biri bul Evropa universitetleri arasında oqıtıw nátiyjeleriniń óz-ara tán alınıw sisteması boldı. Bul sistema **ECTS Kredit sisteması (European Credit Transfer Sistem)** dep ataladı. «Kredit» ataması sınavdan ótti, yaǵnıy belgili bir kurstı oqıw ornında ótkenligi haqqında guwalıq degen maǵananı ańlatadı. Kredit shártli sınav birligi bolıp, tıńlawshınıń belgili bir oqıw pániniń belgili bólegin ótkenligi haqqında maǵlıwmat beredi. Hár bir oqıw pánine belgili muǵdardaǵı kredit birlikleri ajratıladı. Kredit birlikleri sol tıńlawshınıń sarıplagan miynetine qaray belgilenedi. Tıńlawshınıń miynet sarplanıw auditoriya sabaqları, óz betinshe jumıslar hám oqıw rejesinde kórsetilgen basqada is háreketlerdi óz ishine aladı. Evropa kredit sistemasında birinshi basqishta (bakalavriat) talaba 180 kreditten 240 kreditke shekem toplawı múmkin. Ekinshi basqishta (magistr) 90-120 kreditke shekem toplawı múmkin. Kredit sistemasınıń tiykarın álbette reyting ball sisteması quraydı. Universitetlerde sabaqlar kóbinese modulli sistema boyınsha alıp barılǵanlıqtan bul Modulli-kredit sisteması depte ataladı.

Dúnıyanıń joqarǵı bilimlendiriw sistemasında kredit sistemalarınıń bir neshe túri bar. Joqarıda aytıp ótilgen ECTS penen birge USCS –Amerikanıń kredit sisteması, CATS -Britaniyanıń kredit sisteması, UCTS-Aziya mámleketleri hám Tınısh okean regionı mámleketleriniń kredit sistemaları bar.

2001-jılı 29 Evropa mámleketleri bilimlendiriw ministrleri tárepinen Boloniya deklaraciyasına qol qoyılıwı Evropanıń birden bir bilimlendiriw ortalıǵınıń payda bolıwında úlken áhmiyetke iye boldı.

Boloniya deklaraciyasına kóre diplomlardıń óz-ara tán alınıwı, yaǵnıy oqıtıw nátiyjeleri juwmaqlawshı kórsetkishleriniń óz-ara tán alınıw múddeti 2010-jıl dep belgilengen edi.

Boloniya deklaraciyasına kiriw ushın tómendegishe dáslepki talaplar qoyıldı:

- Joqarǵı oqıw ornına shekem 12 jıllıq tálim
- Eki basqıshlı joqarǵı tálim-bakalavriat hám magistratura
- Oqıw processi hám oqıtıw nátiyjelerin bahalawdıń ECTS kredit texnologiyası tiykarında shólkemlestiriliwi.

Sırt ellerdiń bilimlendiriw sistemalarındaǵı ayırım jańa atamalar.

Sırt ellerdiń bilimlendiriw sistemalarında sońǵı waqıtları bir qatar jańa atamalar qollanılıp kelinbekte. Olarǵa tyutor, edvayzer, fasilitator hám moderator túsinińlerin kiritiw múmkin.

Tyutor – (*Tutorem-latinsha*) ustaz, jetekshi wazıypasın atqaradı. Geypara waqıtları lekciya oqıtıwshısı menen tıńlawshı arasındaǵı baylanıstırıwshı rolin atqaradı. Bunda lekciya oqıtıwshısı tárepinen berilgen bilimlerde keńnen iyelewde másлахátshi hám ustaz rolin orınladı.

Edvayzer – (*advisor*) – francuzsha «*avisen*» «oylamaq») tıñlawshılardıń individual túrde pitkeriw qániygelik jumısın, kurs proektlerin orınlawda máslahátshi rolin orınladı.

Fasilitator – (angličan tilinde *facilitator*, latınsha *facilis* - jeńil, qolay) – toparlardaǵı is-háreketlerdiń nátiyjesin bahalaw, máseleniń ilimiy sheshimin tabıwǵa baǵdarlaw, topardaǵı kommunikaciyanı rawajlandırıw siyaqlı wazıypalardı orınladı.

Moderator – qabıl etilgen qaǵıydalardıń orınlanıwın tekseredi, tıñlawshılardıń óz betinshe pikirlewi hám jumıs qábiletlerin rawajlandırıw, biliw iskerligin aktivlestiriwge járdemlesedi. Maǵlıwmattı, seminardı, treningler hám dóńgelek stol átirapındaǵı sáwbetlesiwlerdi basqaradı, bildirilgen pikirlerdi ulıwmalastıradı.

Biziń tálim sistemamızda bul xızmetlerdiń hámмесin házirshe oqıtıwshı orınladı hám ol pedagog, múǵállim yaki oqıtıwshı dep ataladı.

Bekkemlew ushın sorawlar.

1. TEMPUS-II ataması menen atalǵan baǵdarlama qaysı jılı bolıp ótti?
2. Boloniya deklaraciyasına kiriw ushın dáslepki talaplardı atap ótiń?
3. TEMPUS qaysı jıldan baslap shet el universitetleri menen islesip basladı?
4. Sırt ellerdiń bilimlendiriw sistemalarındaǵı ayırım atamaları bilesizbe?
5. Joqarǵı bilimlendiriw sistemasında kredit sistemalarınıń bir neshe túri bar?

Túsindirme sózlikler (Glossariy)

Bakalavriat (Bachelor/Бакалавриат)- orta arnawlı kásip-óner bilimi negizinde joqarı bilimlendiriw baǵdarlarınıń biri boyınsha fundamental bilimler beretuǵın, oqıw múddeti tórt jıldan kem bolmaǵan tayanış joqarı bilimlendiriw.

Biliw, seziw (Know,feel/Знать,чувствовать)-dúnya haqqındaǵı jańa bilimler esaplanatuǵın subyekt hám obyektтіń óz-ara tásin, hádiyseniń sanamızda qayta tásir etiliwi hám sáwleleniw protsessi.

Sabaq (Lesson/Урок)- belgili maqset tiykarında belgilengen waqıtta óz aldına, birdey jastaǵı oqıwshılar meneen oqıtıwshı basshılıǵında alıp barılatuǵın bilimlendiriw protsessi.

Sabaqlıq (Textbook/Учебник)- arnawlı túrde oqıwshılar ushın jazılǵan kitap sabaqlıq dep ataladı.

Jámáát (Society/Общество)-insanparwarlıq hám juwapkershilikli háreketlenetuǵın qarım-qatnaslar hámde birgeliktegi jámiyetlik unamlı xızmetke tiykarlangan, adamlardıń shólkemlestirilgen ulıwmalıǵı, jámááti.

Maqset (Purpose/Цель)-bolajaq nátiyjeler haqqında bárhama aqlıy oylanıp dúzilgen, rawajlandırılǵan qıyallar, keleshek rejeleri.

Shahs dinamikası (Person's movement/Действия человека) – insanniń ontogenetik rawajlanıwın óz ishine alǵan halda subyektтіń qásiyetleri hám sıpattıń waqıt penen ózgeriw protsessi.

Shaxsıy paziylet (Person's culture/Культура человека) - shaxs tárepinen óziniń ádep-ikramlılıq, ruwxıy hám miynetkeshlik qábiletiniń jámiyetlik áhmiyetin, jámiyetkegi ornın ańlay alıw qásiyeti.

Evristika (heuristics/эвристика) ilimiy izertlewlerdiń oylanılǵan usılları hám metodıkalıq kórsetpeleri.

Empirik (empiricist/эмпирик) – tajriybege tiykarlangan.

Estetikalıq tárbiya (aesthetic education/Эстетическое воспитание) – gózallıqtı seziw átirap ortalıqtan gózzallıqtı bayqay alıw hám túsiniwge bolǵan qábiletti rawajlandırıw.

Pedagogika tariyxı (The history of pedagogy/История педагогики)- insan jámiyetiniń rawajlanıw tariyxı menen baylanısta yamasa jámiyetlik- ekonomikalıq basqışlar arqalı bayan etiw názerde tutıladı.

Óz-ózin bahalaw (self-appraisal/самооценивание)–shaxstıń óz psixologiyalıq sıpatları, minez-qulqı, jeńisleri hám áwmetsizlikleri, qádir-qımbatı, kemshiliklerin bahalay alıwı.

Óz-ózin tárbiyalaw (self-discipline/самовоспитание) I) shaxsqa tán bolǵan mádeniyattıń qalıplesiwi hám rawajlanıwına qaratılǵan izbe-izliktegi xızmeti

2) shaxstnıń óz fizikalıq, ruwxıy hám ádep-ikramlılıq sıpatların tınbay ámelge asırıw

Oqıtıw (Teaching/Обучение) – bilim alıwshınıń biliw xızmetin basqarıwǵa qaratılǵan oqıtıwshınıń xızmeti.

Oqıtıw - a) tálimniń ózine tán usılı bolıp, shaxsqa teoriyalıq hám ámeliy bilimler beriw processinde onıń rawajlanıwı támiyinlenedi.

2) talaba hám oqıtıwshı, talabanıń basqa talabalar menen qatnası nátiyjesi óz-ara átirap-ortalıq, onıń nızamlılıqları, rawajlanıw tariyxı hám olardıń úyreniliw usılların biliwdi basqarıw protsessi.

Pedagogikalıq process (educative process/педагогический процесс) – oqıtıw máseleleri onıń rawajlanıwın sheshiwge qaratılǵan, arnawlı shólkemlestirilgen pedagog hám tárbiyalanıwshılardıń belgili bir maqsetke qaratılǵan óz-ara qarım-qatnasları.

Pedagogikalıq process principi (foundations of educative processes/принципы педагогического процесса) – педагогикалық хызметti shólkemlestiriwdiń tiykarǵı talapları bolıp, ol pedagogikalıq processtıń baǵdarların kórsetedi hám onıń nızamlılıqların ashıp beredi.

“Ádep-ikramlılıq (breeding/воспитанность)” “minez” hám “qulıq” sózleri arabsha sóz bolıp, olar tilimizde óz mánisinde qollanıladı. Ikramlılıq insanlardıń hár bir jámiyetke tán minez-qulıq normaları jıyındısı. Ikramlılıq jámiyetlik sana formalarınan biri bolıp, barlıq tarawlarda insanlardıń is-háreketlerin tártipke salıw funktsiyaların orınladı.

Empirik basqıcs (Empirical stage/Эмпирический этап) – tájiriye obyektı tásirinde hár tárepleme kóz aldına keltiriw, bilimlendiriw ámeliyatı, ilimiy bilimler dárejesi hám hádiyseler áhmiyetine erisiwge bolǵan talap ortasındaǵı tartıs, ilimiy mashqalaǵa at qoyıw.

Zárúrlık – individtiń qandayda bir násege mıtájligi hám insannıń ruwxıy quwatı hám jedelligi deregi esaplanatuǵın tiykarǵı qásiyeti.

Oym (Game/Игра) – хызметtiń bir turi bolıp, jámiyetlik tájiriyelerdi ózlestiriw hám payda etiwge, óz is-háreketlerin jetilistiriwge qaratılǵan boladı.

Oqıtıwshınıń innovaciyalıq xızmeti (Teacher’s innovation service/Инновационная служба учителя) – jámiyetlik pedagogikalıq fenomen bolıp, unamlı imkáníyattı sáwlelendiriw, kúndelik хызметten shetke shıǵıw.

Oqıtıw wazıypası (teaching appointment/основа обучения) – bilimlendiriwshilik, tárbiya beriwshilik hám rawajlandırıwshılıq.

Oqıtıw túrleri (Species of teaching/Виды обучения) – виды обучения – awız-eki metodı, kórsetpe, bilimlerdi óz betinshe iyelew, dástúrlestirilgen tálim, oqıw processin algoritmllestiriw, differentsiatsiyalı hám individual tálim hám basqalar.

Oqıw (Learning/Учение) – oqıwshınıń óz qábileti, bilimi, tájiriye hám kónlikpelerin rawajlandırıwǵa qaratılǵan háreket.

Qızıǵıwshılıq- shaxs háreketine sebep bolatuǵın xızmet baǵdarınıń sanalı forması.

Pedagogikanıń teoriyalıq wazıyası (Theoretical appoinment of pedagogy/Теоретическая основа педагогики) -jańa hám aldınǵı pedagogikalıq tájriyelerdi úyreniw.

Pedagogika pání (Subject of pedagogy/Предмет педагогики)– arnawlı institutlarda (shańaraq, tálim-tárbiya, mádeniyat mekemeleri) maqsetke muwapıq shólkemlestiriетуǵın real pedagogikalıq protsess

Takt (rhythm/такт) - misli kórmegen tárizde ózin tuta bilw.

Oqıtıwdıń awız-eki metodları: áńgime, gúrriń, túsindiriw, sabaqlıq hám kitap penen islew, mektep lekciyası.

Ángime (story/рассказ) рассказ Oqıw materiyalın qısqa, obrazlı, janlı hám tásirli bayan etiwge áńgime metodı delinedi.

Gúrriń (conversation/Беседа) Gúrriń metodı awız-eki oqıtıw mteodınıń negizgi túrlerinen biri bolıp, muǵallimler tájriyelerinde kóp qollanıladı hám jaqsı nátiyjeler beredi. Onı soraw-juwap metodı depte ataydı.

Túsindiriw (explanation/объяснение) Áńgime, gúrriń metodı menen úyretiliwi qıyın materiyyallar túsindiriw metodı menen úyretiledi.

Sabaqlıq hám kitaplar menen islesiw (working with textbook and books/работа с учебниками и книгами) «Kitap bilim bulaǵı» deydi xalqımız. Onda pán tiykarları sisteması tolıq bayan etiledi, oqıwshılardıń óz betinshe isleri kórsetiledi.

Mektep lekciyası (schools' lectures/школьная лекция) Lekciya metodı joqarı klasslarda, akademik licey hám kásiplik kolledjlerde qollanıladı. Keń kólemli hám quramalı, dáliyllew menen ulıwmalastırıwdı talap etetuǵın oqıw materiyyaları lekciya metodı menen úyretiledi.

Kórsetpeli oqıtıw metodaları (shown teaching methods/методы демонстративного обучения) Awız-eki oqıtıw metodları qanday maqsette qollanılsa kórsetpeli metodlarıda sonday maqsette qollanıladı. Ol baqlaw, demonstratsiya hám illyustratsiya bolıp úsh túrge bólinedi.

Baqlaw. Mektep ámeliyatında baqlaw metodınıń eki túri zat hám qubılıslardı tábiyiy hám jasalma, tájiriye jaǵdayında baqlaw túri qollanıladı. Baqlaw qısqa hám uzaq múddetli boladı.

Demonstratsiya (demonstration/демонстрация) demonstraciya sózi latinsha «demonstratio» degen sózden kelip shıqqan, bizińshe kórsetiw degen mánisti ańlatadı.

Illyustratsiya (illustration/иллюстрация) Latınnıń «Illustratio» sózinen kelip shıqqan bolıp tekstti túsindiriwshi, talqılawshi, tolıqtırıwshi, kórsetiwshi mánisinde qollanıladı.

Ámeliy oqıtıw metodu (practical teaching method/методы практического обучения): Laboratoriyalıq jumıs, Ámeliy jumıs, Grafikalıq jumıs,

Mashqalalı oqıtıw metodu (problematic teaching method/ методы проблемного обучения) Mashqalalı oqıtıw metodları mashqalalı oqıtıw protsessinde qollanıladı. Olarǵa mashqalalı bayan etiw, bilimdi izlep taptırıw hám izertlew metodları kiredi.

Mashqalalı bayan etiw- Muǵallım dástúriy monologiyalıq (áńgime, túsindiriw, lekciya) dialogiyalıq (gúrriń, sáwbetlesiw)

Bilimdi izlep taptırıw, Izertlew Induktiv hám deduktiv oqıtıw metodları jekeden ulıwmaga, ulıwmadan jekege qaray ashıp, juwmaq shıǵarıp úyretiw.

Pedagogikalıq sheberlik (Pedagogic unique/ педагогическое мастерство) – pedagogikalıq processti biliw, onı shólkemlestire alıw, háreketke keltire alıw (A.S. Makarenko), pedagogikalıq processtıń joqarı nátiyjeliligin belgilewshi shaxstıń jumısı sıpatınıń sintezi.

Pedagogikalıq qarım-qatnas (Pedagogic interrelation /Педагогическое взаимоотношение) – tálim alıwshılardıń maqsetleri hám olardıń birgeliktegi xızmetleri mazmunınan kelip shıǵatuǵın óz-ara baylanıstı ornatıw hám rawajlandırıwdı, bir-birin qollap-quwatlawdı shólkemlestiriwdiń hár tárepleme processı.

Pedagogikalıq texnika (Pedagogic technique/Педагогическая техника)

á) hár bir tálim alıwshıǵa hám jámáátke pedagogikalıq tásir etiwdi nátiyjeli qollanıw ushın zárúr bolǵan tájiriybe hám kónlikpeler jıyındısı.

b) hár bir tálim alıwshıǵa hám jámááttiń jedelligin pedagogikalıq jaqtan támiyinlew ushın zárúr bolǵan tájiriybe hám kónlikpeler .

Testler

1. Xızmettiń rawajlanıwında qanday áhmiyet bar?
A) Oqıwshı xızmeti tábiyattı qorǵawǵa, shańaraq turmısın jaqsılawǵa járdem beredi.
B) Oqıwshınıń rawajlanıwında násil, ortalıq hám tárbiya tásir jasaydı. Sonlıqtan xızmettiń rawajlanıwında hesh qanday áhmiyet joq.
S) Oqıwshılar shańaraqta hár túrli islerdi orınlap ata-ananıń miynetlerin jeńilletedi.
D) Maqsetke qaratılǵan jedelli xızmet procesinde ǵana oqıwshınıń barlıq kúshleri shınıǵadı, tájiriybesi artadı, aqıl hám erk tárepten rawajlanadı.
2. Oqıwshınıń ózindegi uqıplıqlardı júzege shıǵarıwı nege baylanıslı boladı?
A) Tábiyiy dereklerge.
B) Iyelegen bilim, eplilik, kónlikpelerine.
S) Dúnyaǵa qalıplesken kóz-qarasına.
D) Intalı oqıwına.
3. Oqıwshılardıń rawajlanıwı hám kamalǵa keliwinde qaysı faktor úlken rol oynaydı?
A) Násil. B) Ortalıq. S) Xızmet. D) Tárbiya.
4. Qarım-qatnas oqıwshınıń rawajlanıwına qanday tásir jasaydı?
A) Qarım-qatnas oqıwshınıń rawajlanıwına hesh qanday tásir jasamaydı.
B) Oqıwshı adamlar menen qarım-qatnasıqta unamsız qásiyetlerdi úyrenedi.
S) Pedagogikalıq maqsetke muwapıq shólkemlestirilgen qarım-qatnasıq oqıwshılardıń biliw kúshleri hám uqıplıqların rawajlandıradı, ulıwma insanıy hám milliy pazıyletlerdi iyelewge járdemlesedi.
D) Qarım-qatnasıq tosattan bolıp unamlı yamasa unamsız tásir jasaydı.
5. Siz muǵallım ushın oqıwshılardıń jas ózgesheliklerin biliwdiń qanday áhmiyeti bar dep oylaysız?
A) Muǵallım ushın oqıwshılardıń jas ózgesheliklerin biliwdiń onday áhmiyeti joq, sebebi tálim-tárbiya procesinde muǵallım tiykarınan oqıwshılardıń jeke ózgesheliklerin esapqa aladı.
B) Muǵallımniń jas dáwirlerin biliwi oqıwshılardıń biologiyalıq qorınıń ósiwin hám rawajlanıwın anıqlawǵa járdem beredi.
S) Muǵallım tálim-tárbiya procesinde oqıwshılardıń jas ózgesheliklerine qarap pedagogikalıq hám oqıtıw texnologiyaların tańlaydı hám qollanadı.
D) Muǵallım jas dáwirleri tiykarında oqıwshılardıń jas ózgesheliklerin úyrenedi, soǵan muwapıq pedagogikalıq hám oqıtıw texnologiyaların tańlaydı hám qollanadı.
6. Birinshi klassqa balalardı qabıl etkende qanday talaplardı basshılıqqa alıw zárúr?
A) 6-7 jastaǵı balalardıń hámmesi oqıwǵa tayar, sonıń ushın olardıń barlıǵın birinshi klassqa qabıl ete beriw kerek.
B) Bir klasstı kúshli, basqa klasstı kúshsiz balalar menen komplektlewge bolmaydı, sebebi balalardı aqlı hám aqlı tómén dep eki toparǵa bólgen bolamız.

- S)Klassta barlıq waqıtta kúshli hám kúshsiz oqıwshılar bolǵanı jaqsı. Kúshli oqıwshılar tómen oqıwshılardıǵa járdem beredi, joldas, dos bolıwǵa ádetlenedi.
- D)6-7 jastaǵı balalardıń haqıyqıy rawajlanıw dárejesin muǵallimler ele bilmeydi, sonlıqtan balalardıń hámмесin teńdey birinshi klassqa qabıl etken durıs boladı.
- 7.Geypara oqıwshılardıń pedagogikalıq tásirge biypárwalıǵın qalay saplastırıwǵa boladı?
- A) Klass oqıwshılar jámaátiniń pikirini paydalanıw kerek.
- B)Oqıwshı menen úgit-násiyat jumısların júrgiziw zárúr.
- S) Oqıwshınıń jas hám jeke ózgesheliklerine say keletuǵın tárbiya usılı hám metodın qollaw lazım.
- D)Oqıwshınıń is-háreketin, minez-qulqın qadaǵalawdı kúsheytiw dárkar.
- 8.Qaysı izbe-izlik pedagogika, didaktika hám jeke metodika arasındadı baylanıstı durıs kórsetedi?
- A) Pedagogika, jeke metodika, didaktika; B) Didaktika, pedagogika, jeke metodika; S) Pedagogika, didaktika, jeke metodika; D) Jeke metodika, didaktika, pedagogika;
9. «Tek bir jaqsılıq is bar -bilim, tek bir jamanlıq bar - sawatsızlıq» -dep kim aytqan?
- A) Farabiy B) Sokrat S) Uluǵbek D) Platon.
10. Bilim, eplilik, kónlikpelerdi ózlestiriwge, biliw uqıplıqların rawajlandırıwǵa hám dúnyaǵa kóz-qarastı qalıplestiriwge járdem beretuǵın muǵallim menen oqıwshılardıń birgeliktegi xızmetiniń usılları qanday túsinikti ańlatadı?
- A)Oqıtıw nızamlıqları B)Oqıtıw principleri S)Oqıtıw qaǵıydaları D) Oqıtıw usılları.
- 11.Kórsetpeli oqıtıw metodları qaysı juwapta berilgen?
- A)Áńgime, gúrriń, lektsiya B)Demonstratsiya, illyustratsiya, baqlaw
- S) Izlep taptırıw, izertlew, mashqalalı bayan etiw. D) Induktsiya, deduktsiya.
- 12.Qaysı oqıtıw metodları awız-eki oqıtıw metodları túrlerine kiredi?
- A)Baqlaw,áńgime,gúrriń, eksperiment B)Shınıǵıw, laboratoriyalıq, ámeliy, grafikalıq jumıs S) Áńgime, gúrriń, túsendiriw, sabaqlıq penen islew, lekciya D) Baqlaw, demonstraciya, illyustraciya
- 13.Ámeliy oqıtıw metodları kórsetilgen juwaptı tabıń?
- A) Eksperiment, test, anketa, intervyu B) Baqlaw, demonstraciya, illyustraciya
- S)Interaktiv, izlep taptırıw, izertlew D) Shınıǵıw, laboratoriyalıq, ámeliy hám grafikalıq jumıs.
- 14.Oqıwshılardıń kontur karta menen islewi qaysı oqıtıw metodına jatadı.
- A) Interaktiv B) Shınıǵıw S) Izertlew D) Awız-eki
- 15.Oqıwshılar qubılıstı ózbetinshe júzege shıǵarsa, olardı hár tárepleme baqlasa hám baqlaw nátiyjesinde ulıwma juwmaq shıǵarsa sabaq qanday oqıtıw metodı menen ótilgen esaplanadı? A) Eksperiment V) Interaktiv S) Izertlew D) Shınıǵıw
- 16.Sabaq shólkemlestirilse, maqseti aytılsa, sabaqtıń baǵdarlaması oqıwshılardı tarqatılsa, ádebiyatlar menen támiyinlense, oqıwshılar sabaq baǵdarlamasındadı

sorawlarğa, tapsırmalarğa ózbetinshe juwap tapsa hám juwaplar dodalansa, sabaq juwmaqlanıp úyge tapsırma berilse sabaqta qanday oqıtıw texnologiyası qollanılğan boladı?

A)Xabar texnologiyası B)Baylanıs texnologiyası

S) Modul texnologiyası D) Reyting texnologiyası

17.Sabaqtıń mına dúzilisi qaysı sabaq túrine tán? (sabaqtı shólkemlestiriw, úyge tapsırmanı soraw, jańa temanı túsindiriw, bekkemlew, úyge tapsırma beriw).

A)Bekkemlew sabağı B) Tákirarlaw sabağı S)Tekseriw sabağı D) Juwmaqlaw sabağı

18.Tómendegi dúzilistegi sabaq qanday sabaq túri dep ataladı? Aldağı jumıstıń maqsetin túsindiriw, sabaqta qollanılatuǵın teoriyalıq bilimlerdi eske túsiriw, oqıwshılarğa tapsırma beriw hám olardıń berilgen tapsırmalardı orınlawı, oqıwshılardıń ózbetinshe jumıslardı orınlawın tekseriw, úyge tapsırma beriw.

A) Tákirarlaw sabağı B)Aralas sabaq S) Birlesken sabaq D)Bekkemlew sabağı.

19. Sabaqtı saralap alıp barıwdıń eń nátiyjeli jolın kórsetiń?

A)Kúshli oqıwshılardı tómén oqıwshılarğa bekitiw B) Qosımsha sabaq ótkeriw

S)Sabaqtı orta oqıytuǵın oqıwshıǵa maslastırıp alıp barıw D) Kúshli, orta, tómén oqıwshılar ushın ılayıqlı jumıslar beriw.

20.Seminar sabaǵınıń xarakterli ózgesheligin kórsetiń?

A)Seminar sabağı oqıtıw metodı B)Seminar sabaq oqıtıwdı shólkemlestiriw túri

S)Seminar sabağı tek joqarǵı klasslarda qollanıladı D)Seminar sabaǵında oqıwshılardıń bayanlamaları tıńlanadı hám dodalanadı.

21.Joqari oqıw orınlarına reyting sisteması kim tárepinen hám qashan kiritildi?

A)Prezident Pármanı, 1993-jıl B)Ózbekstan Respublikası Oliy Májilisi, 1994-jıl

S)Ózbekstan Respublikası Ministrler Kabineti, 1995-jıl

D)Joqari hám orta arnawlı bilimlendiriw ministrligi.

22. Ulıwma orta bilim beretuǵın mektepler hám orta arnawlı oqıw orınları neshinshi jıldan baslap reyting sistemaǵa óte basladı?

A) 1997-jıl B)1998-jıl S)1999-jıl D) 2000-jıl

23.Reyting sisteması qanday xızmetler atqaradı?

A) Tekseriw, iseniw, baha qoyıw, hoshametlew B)Tekseriwshi, bilim beriwshi, tárbiyalawshi hám rawajlandırıwshi S) Tekseriw, bahalaw, basshılıq etiw, basqarıw;

D) Shólkemlestiriw, úyreniw, kórsetiw, shınıqtırıw.

24.Reyting sistemada qanday baqlaw túrleri qollanıladı?

A)Kúndelik, iskerlik, yarım jıllıq, jıllıq B)Arnawlı, basqıshlı, awızsha, jazba

S)Ámeliy, grafikalıq, ishki, sırtqı D) Aralıq, kúndelik, dóretiwshilik iskerligin baqlaw, juwmaqlawshi.

25.Reyting sistemanıń tiykarǵı artıqmashlıǵın kórsetiń?

A)Reyting sisteması qagazpazlıqtı kóbeytedi B)Muğallimlerdiń islerin jedellestiredi
S)Kúnde sabaq tayarlaw oqıwshılardı sharshatadı, zeriktiredi D)Ata-analardıń balalarınıń sabaq tayarlawına basshılıgın ańsatlastıradı

26.Toliqtırıwshı ball (TB) qanday maqsette ótkeriledi?

A)Úyrenilmegen bilim, eplilik, kónlikpelerdi (BEK) úyreniw ushın

B) Kúndelikli baqlawda (KB) kóbirek ballar alıw ushın

S)Oqıwshınıń qálewı boyınsha aralıq baqlawda (AB) kÓp ball toplaw ushın.

D)juwmaqlawshı baqlawda (JB) tómen ball alıp qalmaw ushın.

27.Májbúriy standartlı baqlaw jumısında (MSBJ) tekseriletuğın bilim, eplilik, kónlikpelerdi (BEK) hár birine qanday ball qoyıladı?

A)5 ball B) 2 ball S)3 ball D)4 ball.

28.Tárbiya teoriiyası neni úyrenedi

A)Tárbiyanıń payda bolıwın hám rawajlanıwın úyrenedi.

B)Hár bir adamzat jámiyetindegi tárbiyanıń ózgesheliklerin uyrenedi.

S)Unamlı minez-qulıqtı qalıplestiriw jolların úyrenedi.

D)Tárbiyanıń maqsetin, wazıypaların, mazmunın, printsiplerin, turlerin hám metodların úyrenedi.

29)Tárbiyanıń oqıtıwdan ózgesheligin kórsetiń

A)Tárbiyanı oqıtıwdan, oqıtıwdı tárbiyadan ajratıp bolmaydı.

B)Tárbiya, tárbiya barısında, al oqıtıw sabaq barısında ámelge asırıladı.

S)Tárbiya quramalı, uzaq dawam etetuğın, qarama-qarsılıqlı, shıdamlılıqtı, úzliksiz alıp, qosıp barıwdı talap etetuğın, nátiyjesi birden sezilmeytuğın úlgi bağdarlama tiykarında shólkemlestiriledi.

D)Tárbiya menen tárbiyashılar, klass basshıları, al oqıw isleri menen muğallimler shuğıllanadı.

30.Tárbiyanıń nátiyjeli bolıwı nege baylanıslı ekenligi qaysı qatarda tolıq hám durıs kórsetilgen?

A)Ata-anasınıń tárbiyalılıgına, bilimliligine.

B)Muğallimniń bilimli, mádeniyatlı, abroylı bolıwına

S)Balanıń oynaytuğın doslarınin qanday derejede tarbiyalanganlıgına.

D)Tárbiya metodlarınan, usıllarınan, qurallarınan hám formalarınan sheberlik penen paydalanıwında.

31. Ata-babalarımız óz balalarına kimlerden úlgi alıwdı násiyat etken?

A)Jaqsılardan, danalardan, ullı adamlardan. B)Shayırlardan, mollalardan.

S)Diyxanlardan, sharwalardan, mollalardan. D) Táwiplerden, bolıs, aqsaqallardan.

32.Balanıń mektepte qalay oqıwı kópshilik tárepinen nege baylanıslı ekenligi qaysı qatarda durıs berilgen?

A)Oqıwğa ıqlasınıń muğdarına B)Shańaraqqa (sem`yağa)

S)Doslarınin kimligine. D)Muğallimniń talapshańlıgına.

33. Mektepte oqıtıw wazıypalarınń nátiyjeli orınlanıwına shańaraq qalay járdem beriwi múmkin?
- A) Balalardıń sabaqlardan kóp qalmawı, sabaqlarǵa keshipkey keliwi t.b.
 - B) Balalardı qattı uslawı. S) Mekteptiń remont h.t.b. jumıslarına járdem beriwi.
 - D) Mektepke kitap, ruchka h.t.b oqıw qurallarına járdem beriwi.
34. Mekteptiń shanaraqqa berip turatuǵın eń áhmiyetli járdemi?
- A) Balasın oqıw quralları menen támiyinlew.
 - B) Balarǵa materiallıq járdem kórsetip turıw.
 - S) Balasın eń jaqsı oqıwshılar qatarına qosıw.
 - D) Balalarına hár qıylı sıylıqlar berip turıw
35. Táربيya quralları qanday maqsette isletiledi?
- A) Qandayda bir tarbiyalıq mäseleni maqsetke muwapıq jol menen sheshiwdi shólkemlestiriw ushın.
 - B) Balalardı bilimli, sawatlı etiw ushın.
 - S) Kórgenlerin, esitkenlerin, islegenlerin yadında saqlap qalıw ushın.
 - D) Óziniń kishkenelerge úlgi bolıwı ushın.
36. Táربيya metodı degenimiz ne?
- A) Táربيyashınıń táربيyalanıwshıǵa qollanatuǵın táربيya usılları.
 - B) Táربيyashı hám táربيyalanıwshılardıń birliktegi xızmeti hám óz-ara tásir kórsetiw usılları.
 - S) Balalardı unamlı xarakterde táربيyalap shıǵaratuǵın xızmet.
 - D) Muǵallimlerdiń bala táربيyasında qollanatuǵın xızmetleri.
37. Táربيyanıń nátiyjeli bolıwı nege baylanıslı ekenligi qaysı qatarda tolıq hám durıs kórsetilgen?
- A) Ata-anasınıń táربيyalılıǵına, bilimlilikine.
 - B) Muǵallimniń bilimli, mádeniyatlı, abroylı bolıwına.
 - S) Balanıń oynaytuǵın doslarınń qanday dárejede táربيyalanǵanlıǵına.
 - D) Táربيya metodlarınan, usıllarınan, qurallarınan hám formalarınan sheberlik penen paydalanıwına.
38. Oqıwshılarqa kimniń úlgi bolıwı ayırıqsha áhmiyetli?
- A) Ata-anasınıń B) Doslarınń. S) Úlkenlerdiń. D) Muǵallimniń.
39. Ata-balarımız óz balalarına kimlerden úlgi alıwdı násiyat etken?
- A) Jaqsılardan, danalardan, ullı adamlardan.
 - B) shayırlardan, mollalardan.
 - S) Diyxanlardan, sharwalardan, mollalardan.
 - D) Táwiplerden, bolıs aqsaqallardan.
40. Hár qanday qoshametlewdi neni esapqa alǵan halda qollanamız?
- A) Oqıwshınıń jas hám jeke ózgesheligin.
 - B) Oqıwshınıń bilimliliğin.
 - S) Pedagogikalıq talaplardı.

D)Oqıwshınıń den-sawlıǵın, tártibin.

41. Hár bir qoshametlew nelerdi esapqa alǵan halda qollanıladı?

A) Ayrıqsha, jaqsı, tártipli ekenligin. B)Barlıq sabaqlardan ayrıqsha oqıytuǵınlıǵın.
S)Ádep-ikramlı, úlgi ekenligin. D)Pedagogikalıq talaplardı.

42.En jenil jaza qaysı?

A) Uyaltıw.B) Sógis járiyalaw. S) Eskertiw. D)Túrgeltip qoyıw.

43. Ashlıq arqalı tárbiyalaw qaysı jazaǵa kiredi?

A)Qorqıtıwǵa. B) Dene jazasına. S) Eskertiw beriwge. D)Urıwǵa.

44. Ózbek xalqı hesh kimnen kem emes, kem bolmaydı da degen uran qaysı tárbiyalaw metodınıń qatarınan orın aladı?

A) Úlgi úrnek. B) Isendiriw. S) Shınıqtırıw. D) Qoshametlew.

45. Tárbiya metodları qaysı qatarda durıs berilgen?

A) gúrriń, B) baqlaw, anketa. S) Awız eki, kórsetpe, isendiriw.
D) Isendiriw, ámeliy, qoshametlew hám jazalaw.

46.Oqıwshınıń minez-qulqına qoyılatuǵın baxanı kemitiw qaysı tárbiya metodınıń quramına qosıladı? A) Isendiriw. B) Shınıqtırıw. S) Úlgi-órnek. D) Qoshametlew.

47.Ne sebep birdey sotsiallıq sharayatlarda jaqsı hám jaman hojalıq iyesi shıǵadı? Bul jerde ne nársese eń baslı roldi oynaydı?

A) Násil B)Uqıplılıq S) Adamnıń talabı D) Materiallıq sharayat

48.Ádep-ikramlılıq bilimler qaysı waqıtlardan baslap beriledi?

A) Baslawısh klasstan B)Baqsha jasınan S) 5 klassta D) Ananıń eki qabat waqtınan.

49. Ne sebep ádep-ikramlılıq qatnaslar buzıladı?

A)Orınlawı qıyın bolǵanda, B)Sizdi hesh kim túsinegende S)Eki júzlilik orın alǵanda
D) Is menen sóz arasında parıq bolǵanda

50. Ne sebep jámiyet turmısında dene tárbiyası payda boldı?

A)Adamnıń den-sawlıǵına ǵamhorlıq jasaw sebepli

B)Adamdı miynetke tayarlawdıń tariyxıy zárurligi sebepli.

S)Adamlardıń sport jumıslarına qızıǵıwshılıǵınıń basım bolǵanlıǵı sebepli

D)Jámiyettiń adamdı ǵarmonikalıq rawajlandırıwǵa talabınıń kúsheygenligi sebepli.

51. Dene tárbiyasınıń qanday quralları klasslıq emes kategoriya qatarınan orın aladı?

A)Juwırıw, ılaqtırıw, lijada júriw, top oynaw.

B) Fizkul`turalıq paradlar, áskeriy sport oyunları, top oynaw, fizkul`turalıq bayramlar.

S)Juwırıw, ılaqtırıw, lijada júriw, áskeriy-sport oyunları.

D)Fizkul`turalıq paradlar, top oynı, fizkul`turalıq bayramlar.

52.Qaysı anıqlama "fizikalıq mádeniyat" túsiniǵın tolıq sáwlelendiredi?

A)"Fizikalıq mádeniyat" hám "dene tárbiyası" túsiniǵıleri arasında parıq joq. Fizikalıq mádeniyat-bul dene tárbiyasınıń sisteması.

B) Fizikalıq mádeniyat-oqıwshılardıǵa shólkemlestirilgen túrde tásir etiwdiń úsh faktori; dene tárbiyası menen fizikalıq shınıǵıwlar menen tábiyat hám gigienalıq tábiyǵıy kúshler menen.

S) Fizikalıq mádeniyat adamlardıń fizikalıq rawajlanıwına tásir etiwshi jámiyetlik jetiskenlik hám qurallarınıń jıyındısı. Fizikalıq mádeniyat-dene tárbiyasınıń nátiyjesi.

D) Fizikalıq mádeniyat adamlardıń gigiena hám sport tarawlarındaqı bilimlerdiń jıyındısı.

54. Qaysı juwap estetikanıń mánisin ilim sıpatında keńirek sáwlelendiredi? A) Estetika adamnıń emotsionallıq rawajlanıwı haqqında ilim.

B) Estetika bolmıstı kórkemlik jaqtan ózlestiriwdiń nızamlılıqları hám tiykari haqqındaǵı ilim.

S) Estetika bul kórkem óner nızamlılıqların úyreniwshi ilim.

D) Durıs juwabi joq.

55. Qaysı anıqlamada "Kórkem óner" Óziniń durıs sáwleleniwini tapqan?

A) "Kórkem óner"- dúńyanı durıs qabıllaw degen sóz.

B) "Kórkem óner"- bir adamnıń ekinshi bir adamǵa sezimlerin jetkerip beriw.

S) "Kórkem óner"- bul turmıstıń kórkem obrazda sáwleleniw.

D) "Kórkem óner"- oy-pikir, sulıwlıqqa bolǵan talaptıń qanaatlandırılıwı.

56. Tórende kórsetilgen kórgizbelerdiń qaysı birin siz mektepte shólkemlestirgendin maqul kóresiz, ne ushın?

A) Bir neshe jıllap ekspozitsiyaları ózgermeytuǵın muzey kórgizbesi.

B) Jılına eki-úsh ret ekspozitsiyaları ózgertiletuǵın kórgizbe.

S) Mekteptiń pútkil oqıwshıları shuǵıllanatuǵın, ózleriniń hám basqada belgili hudojniklerdiń shıǵarmaları qoyılatuǵın, belgili bir temalarǵa arnalǵan muzey kórgizbesi.

D) Mektepte tek bir ǵana Kishi Tret` yakov galereyasın shólkemlestiriw kerek

57. Amerika Qurama Shtatlarında májbúriy tálim neshe jas etip belgilengen?

A) 14 B) 16 S) 15 D) 18

58. AQ Shta bala 3 jasqa tolǵanǵa shekem analarǵa qanday jeńillikler beriledi?

A) Napaqa pulları beriledi B) Jeńillikler berilmeydi S) Juńillikler ayırım jaǵdaylarda beriledi D) Pulsız miynet dem alısları beriledi

59. Germaniyada májbúriy tálim neshe jıl dawam etedi?

A) 14 B) 12 S) 16 D) 15

60. Franciyanıń házirgi hárekettegi Bilimlendiriw haqqındaǵı nızamı qashan qabıl etilgen?

A) 1987-jıl 10-iyulde B) 1989-jıl 10-iyulde

S) 1990-jıl 12-aprelde D) 1991-jıl 10 avgustta

61. Franciya mekteplerinde sabaqlar dawamlılıǵı neshe minut etip belgilengen?

A) 45 minut B) 60 minut C) 40 minut D) 90 minut

62. Yaponiyada «syogakko» dep atalıwshı mektep qanday mektep?
 A)Ulıwma orta mektep B)Baslawısh mektep
 S)Kishi orta mektep D)Joqarı orta mektep.
63. Yaponiyada «tyugakko» dep atalıwshı mektep qanday mektep?
 A)Baslawısh mektep B)Kishi orta mektep
 S)Joqarı orta mektep D)Arnawlı keshki mektep
64. Yaponiyada «kotogakko» dep atalıwshı mektep qanday mektep?
 A)Baslawısh mektep B)Joqarǵı orta mektep
 S)Arnawlı keshki mektep D) Kishi orta mektep
65. Yaponiyada «Dzyuku» dep atalatuǵın mektep qanday mektep?
 A)Baslawısh mektep B)Joqarǵı orta mektep
 S)Arnawlı keshki mektep D) Kishi orta mektep
66. Túslik Koreyada «chxodın xakkyo» dep atalatuǵın mektep qanday mektep?
 A)Orta mektep B)Baslawısh mektep S)Gimnaziya D) Keshki mektep
67. Túslik Koreyada orta mektepler qalay ataladı?
 A)Chxodın xakkyo B)Chun xakkyo S)Xagvon D)Kodın xakkyo
68. «Erazmus» xalıqaralıq tálim joybarınıń ataması qaysı danıshpannıń húrmetine qoyılǵan?
 A)Ya.Komenskiy B)E.Rotterdamskiy S)G.Pestolocci D) Platon
69. Evropa tálim kredit sisteması qalay belgilenedi?
 A)USCS B)ECTS S)CATS D)UCTS
70. Amerika tálim kredit sisteması qalay belgilenedi?
 A)UCTS B)USCS S)CATS D) ECTS
71. Bolońya deklaraciyası qashan qabıl etildi?
 A) 2000-jılı B)2001-jılı S)2002-jılı D) 2005-jılı
72. «T'yutor» qanday xızmetti atqaradı?
 A)PQJ, kurs joybarların orınlawda másláhátshi
 B)Ustaz, jetekshi; S)Seminar, treninglerdi basqaradı, juwmaqların ulıwmalastıradı;
 D)Toparlarda is-háreketler nátiyjelerin bahalaydı, toparda kommunikaciyanı rawajlandıradı
73. «Edvayzer» qanday xızmetti atqaradı?
 A)Ustaz, jetekshi B) PQJ, kurs joybarların orınlawda másláhátshi S)Seminar, treninglerdi basqaradı, juwmaqların ulıwmalastıradı D)Toparlarda is-háreketler nátiyjelerin bahalaydı, toparda kommunikaciyanı rawajlandıradı
74. «Fasilitator» qanday xızmetti atqaradı?
 A)Ustaz, jetekshi B)Toparlarda is-háreketler nátiyjelerin bahalaydı, toparda kommunikaciyanı rawajlandıradı S)Seminar, treninglerdi basqaradı, juwmaqların ulıwmalastıradı D)PQJ, kurs joybarların orınlawda másláhátshi
75. «Moderator» qanday xızmetti atqaradı?

- A)Toparlarda is-háreketler nátiyjelerin bahalaydı, toparda kommunikaciyanı rawajlandıradı
- B)Seminar, treninglerdi basqaradı, juwmaqların ulıwmalastıradı
- S)Ustaz, jetekshi
- D)PQJ, kurs joybarların orınlawda másłáhátshi?
76. Yaponiyada oqıw jılı neshe kún dawam etedi?
- A)220 kún B) 240 kún S) 245 kún D) 250 kún
77. Oqıtıwdıń jetekshi principiwrı degende neni túsinesiz?
- A)Tómendegilerdiń barlıǵı durıs
- B)Tárbiyalaytuǵın hám kámal taptıruvchi Kórsetpelilik, túsiniqlilik, puqtalıq hám bekkemlik
- S)Ilmiylik, sistemalıq, izbe-izlik hám oqıtıwda individual jantasıw
- D)Sanalıq, aktivlik vaamaliyot menen baylanıslılıǵı
78. Tálim mazmunı degende neni túsinesiz?
- A)Mámleket ta' lim standartı
- B)Oqıw jobası hám programmalar, sabaqlıqlar
- S)Oqıw qóllanba hám usınısnamalar
- D)Joqarıdagılarning barlıǵı
79. Tálim procesi degende neni túsinesiz?
- A) Tá limniń maqset, wazıypaları, nátiyjesi, qadaǵalaw hám bahalaw usılları
- B) Tá lim beretuǵın hám tálim alıwshı
- C)Tálim metodları, formaları, quralları hám mazmunı
- D)Joqarıdagılarning barlıǵı durıs
80. Pedagogika pániniń strukturalıq dúzilisi degende neni túsinesiz?
- A) Mektepge shekem jasdaǵı pedagogika hám mektep pedagogikası
- B)Úlken jastaǵılar pedagogikası, kásiplik jáne social pedagogika
- S)Defektologiya (surdopedagogika, tiflopedagogika, oligofrenopedagogika), innovation pedagogika
- D)Joqarıdagılarning barlıǵı durıs
81. Ózbekstanda úzliksiz tálim sisteması degende neni túsinesiz?
- A)Mektepge shekem tárbiya, ulıwma orta bilim beriw, orta arnawlı, kásip-óner tálimi, joqarı tálim
- B)Mektepge shekem tárbiya, baslawısh tálim, ulıwma orta bilim beriw, orta arnawlı, kásip-óner tálimi, joqarı tálim, mektepden tısqarını tálim-tárbiya
- S)Mektepge shekem tárbiya, baslawısh tálim, ulıwma orta bilim beriw, orta arnawlı, kásip-óner tálimi, joqarı tálim, oqıw orınlarınan keyingi tá lim, mektepten tısqarı tálim-tárbiya.
- D)Mektepge shekem tálim-tárbiya, ulıwma orta bilim beriw, orta arnawlı, kásip-óner

tálimi, joqarı tálim. oily tálimnen keyingi tálim, kadrlar mamanlıgın asırıw hám qayta tayarlaw, mektepden tısqarı tálim kadrlardıń bilimlerdi jetilistiriw hám olardı qayta tayarlaw, shańaraqtağı tálim, erkin tálim

82. Optimallastırıw degende neni túsinesiz?

A) Tálimde pánlerara oqıtıw teoriiyası

B) Tálim berip, oqıtıw teoriiyası

S) Mashqalalı oqıtıw

D) Kóp sanlı múmkinshiliklerden eń qolayın tańlap alıw

83. Tálim metodları degende neni túsinesiz?

A) Túsindiriw (mashqalalı bayan, menshikli qıdırıw yamasa evristik hám de izertlew)

B) Awız-eki metodlar: gúrriń, lekciya, sáwbet

S) Tálimde qızıǵıwshılıqtı xoshametlew

D) Joqarıdagılardıń barlıǵı durıs

84. «Didaktika» termini grekshe «didaktikos» degen sózden alınǵan bo'ıib, qanday mániste awdarma etiledi?

A) Oqıtıwshı

B) Tálim beriw hám oqıtıw

S) Tálim beretuǵın hám tálim alıwshı

D) Tálim alıwshı

85. «Ullı didaktika» shıǵarmasın kim jazǵan?

A) Sokrat B) Arastu S) Ya. A. Komenskiy D) J. J. Russo

86. Oqıtıw procesi túsiniǵı hám mánisi, oqıtıwdıń principi, tálim mazmunı, tálim metodları, oqıtıw procesin shólkemlestiriw formaları pedagogikanıń qaysı bólimine tiyisli?

A) Táربيya teoriiyası B) Didaktika S) Oqıtıw wazıypaları D) Barlıq juwaplar durıs

87. Oqıtıwshı iskerligi hám oqıwshılar biliw iskerliginiń ózgesheligin belgileytuǵın tiykarǵı qaǵıydalar ne dep júritiledi?

A) Oqıtıw qaǵıydaları B) Oqıtıw procesi S) Tálim metodları D) Oqıtıw principi

88. Oqıtıwshınıń oqıwshılar bilimlerin tereń, sanalı hám erkin iyelep alıwlarına qaratılǵan hám oqıwshılar biliw iskerligin basqarıwdı támiyinleytuǵın iskerlik usılları ne dep ataladı?

A) Oqıtıw qaǵıydaları B) Oqıtıw procesi S) Tálim metodları D) Oqıtıw principi

89. Bilim alıwdıń tiykarǵı dáregi boyınsha oqıtıw (tálim.) metodlarına qaysılar kiredi?

A) Awız-eki, kórgezbeli hám ámeliy B) Tálim metodları

S) Reprodukativ, túsindirmeli-kórgizbeli D) Induktiv

90. Pikirlew, eslep qalıw hám bilim alıw aktivliginiń xarakteri boyınsha metodlarǵa qaysılar kiredi?

- A) Awız-eki, kórgizbeli hám ámeliy B) Tálim metodları
 S) Reproduktivlik, túsindirmeli-kórgezbeli, mashqalalı -izertlewli, izertlewli
 D) Induktiv, deduktiv
91. Juwmaq shıǵarıw túrleri boyınsha tálim metodlarına qaysılar kiredi?
 A) Awız-eki, kórgizbeli hám ámeliy B) Tálim metodları
 S) Reproduktivlik, túsindirmeli-kórgezbeli, mashqalalı -izertlewli, izertlewli
 D) Induktiv, deduktiv
92. Tálim processinde qollanılatuǵın kórgizbeli qurallar hám texnika qurallarına kóp dárejede baylanıslı bolǵan oqıw materialın ózlestiriw metodı qaysı bólimde kórsetilgen
 A) Awız-eki, ámeliy B) Kórgezbeli S) Reproduktivlik D) Induktiv, deduktiv
93. Tálim alıwshılardıń sóylew mádeniyatı hám logikalıq oylawın rawajlandırıw, olardıń biliw múmkinshilikleri menen baylanıslı usıl qanday usıl dep ataladı?
 A) Oyn shınıǵıwı B) Awız-eki shınıǵıwı
 S) Jazba shınıǵıwı D) Individual shınıǵıwı
94. Pedagogika pánine berilgen tómendegi tariyplerden qay-qaysısın tuwrı dep esaplaysız?
 A) Pedagogika úzliksiz tálimdi ámelge asırıw, jas áwladtı tárbiyalaw haqqındaǵı pán
 B) Pedagogika insan tárbiyası haqqındaǵı pán '
 S) Pedagogika tálim-tárbiya hám maǵlıwmat, nizamlıqları haqqındaǵı pán
 D) Pedagogika úzliksiz tálim-tárbiya sistemasınıń teoriyalıq tiykarların hám principlerin, tálim-tárbiya processinde insan shaxsın rawajlandırıw, qalıplestiriwnirig mánisi, nizamlıqları haqqındaǵı pán,
95. Pedagogikalıq processtıń basqıshların kórsetiń.
 A) Gódek dúnyaǵa kelgen kúnnen baslap tap ómiriniń aqırına shekem bolǵan dáwirden tárbiyalanıwı hám tálim alıwın aytıwımız múmkin.
 B) Pedagogikada tárbiyalanıwshılardıń jasına qaray mektepge shekem jasdaǵı, mektep jasdaǵı hám úlken jasaǵılar.
 S) Pedagogikalıq process basqıshları derlik hámme basqıshları. óziniń túrli rawajlanıw, rawajlanıw basqıshlarına iye esaplanadı.
 D) Barlıq juwaplar durıs
96. Pedagogikalıq baylanıs ne?
 A) Oqıw-tárbiya procesi dawamında oqıtıwshınıń oqıwshılar menen kásiplik baylanısı esaplanadı.
 B) Óz-ara qatnaslar, olardıń baylanısların ámelge asırıw bolıp tabıladı.
 S) Toparlardıń sherikligi, olardıń shaxsqa tásiiri.
 D) Barlıq juwaplar durıs.
97. Tárbiyanıń tiykarǵı waziypası ne?

A) Tárbiya jas áwladtı jámiyetimizde ámel etip atırǵan ádep-etika qaǵıydalarına sáykes keletuǵın, etikalıq kónlikpe hám ilimiy tájriybelerin, mıtájligi hám háreketleriniń quralıwınan ibarat

B) Adamlardıń dúnya menen qatnaslarınıń bir pútkil sistemasın támiyinleytuǵın, qural

S) Zárúrlık, mıtajliklilik-qanday da bir qural, ózine tán zatqa juwap beriw, insannıń psixikalıq jaǵdayın durislawshi faktor.

D) Adamnıń jámiyet aǵzası retinde óz-ózin ańǵarıw hám oylawın, aktiv jaǵdayınıń obyektivligin biliw túsinigi bolıp tabıladı

98. Ulıwma insanıylıq tárbiya hám qádiriyatlarǵa neler kiredi?

A) Pútkil insanıyattıń tálim-tárbiya salasındaǵı tájiriybeleri

B) Barlıq xalıqlar ushın ulıwma bolǵan aldınǵı tárbiyalıq ideyalar, dástúrler

S) Tárbiyada barlıq insanlardıń qadr - qımbatın húrmet qılıw

D) Barsha milletlerge tán etikalıq normalar

99. Shaxs kamalına qanday faktorlar tásir etedi?

A) bala shaxsınıń rawajlanıwına ortalıq hám tárbiya sıyaqlı faktorlar.

B) shaxstıń jetilisiwinde social hám biologiyalıq faktorlar tásir etedi.

S) adamlardıń qatnası.

D) biologiyalıq faktor, social faktor hám tárbiya tásir etedi.

100. Oqıtıwshı shaxsına qoyılǵan talaplardıń artıp barıwı ne menen baylanıslı?

A) Óz kásibine shın berilgenligi, ideologiyalıq ámel etiwı, óz kásibin súyiw, mektepte tálim-tárbiya jumısın joqarı dárejede alıp barıwı hám kásiblik tayarlıǵına baylanıslı.

B) Durıs sóylewi, ańlatpa usılına baylanıslı.

S) Balalardı súyiwine baylanıslı.

D) Barlıq juwaplar durıs

PAYDALANGAN ADEBIYATLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik Ózbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Ózbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatalarning qo'shma majlisidagi nutq / Sh.M. Mirziyoyev. -Toshkent: O'zbekiston, 2016. — 56 b.
2. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bólishi kerak. Mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dastuming eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruza, 2017 yil 14 yanvar Sh.M. Mirziyoyev. -Toshkent: Ózbekiston, 2017. -104 b.
3. Мирзиёев Ш.М. “Қонун устиворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш - юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови”. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганлигининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси // Халқ сўзи, 2016 йил 8-декабрь.
4. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг “Китоб маҳсулотларини чоп этиш ва тарқатиш тизимини такомиллаштириш, китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғибот қилиш бўйича комиссия тузиш туғрисида”ги Фармойиши. // Халқ сўзи газетаси. 2017 йил, 13- январь.
5. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим туғрисида”ги Қонуни// “Баркамол авлод - Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори” китобида. - Т.: Шарқ, 1997. - Б. 20-29.
6. Ўзбекистон Республикасининг “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”// “Баркамол авлод - Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори” китобида. - Т.: Шарқ, 1997, -Б.31 -61 б .
7. Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар -Т.: Ўзбекистон, 2001. - 80 б.
8. Ўзбекистон Республикасининг «Ахборотлаштириш туғрисида»ги қонуни // Ахборот ва ахборотлаштиришга оид норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўплами. - Тошкент: Адолат, 2008. - 290 б.
9. I.A .Karimov Yuksak mánaviyat- engilmas kuch. Toshkent 2008 y.
10. Barkamol avlod- O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. T-1996 y
11. Kadrlar tayyorlashning milliy dasturi. Toshkent-1996 y
12. Ozbekiston Respubliqasi “ Tálim haqidagi qonuni”. T-1996 y
13. Rubinskiy.V. Tarbiyaviy ish metodikasi. T-1991y
14. R.J. Ishmuhamedov «Innovatsion texnologiya yordamida tálim samaradorligini oshirish yolları» Toshkent 2004 y
15. U. Tolipov, M.Usmonboeva «Pedagogik texnologiyaning tadbiqiy asoslari» Toshkent 2006
16. N.Gaybullaev., R.Yodgorov., R.Mamatkulova. Pedagogika T- 2000
17. O.Xasanbeva va boshqalar Oila pedagogikasi T 2006 y
18. X.Ibragimov Pedagogika T 2006 y
19. U.Askarova va boshqalar Pedagogika T 2008 y
20. Q.Qosnazarov, A.Pazilov, A.Tilegenov Pedagogika «Bilim» No'kis 2009 j

MAZMUNÍ

Kirisiw.....	5
--------------	---

I BAP. PEDAGOGIKA TEORIYASI

Ózbekstan Respublikasında tálim sistemasın rawajlandırıwdıń kontseptual tiykarları.....	7
Pedagogika shaxs tárbiyası hám rawajlanıwı haqqındaǵı pán, ilimiy pedagogikalıq izertlew metodologiyası hám metodları.....	12
Shaxstıń rawajlanıwı, tárbiyası hám sotsiallasıwı.....	16
Ulıwma pedagogikalıq process.....	20

II BAP. DIDAKTIKA-OQÍTÍW TEORIYASI

Didaktika-pedagogikalıq oqıtıw teoriyası. Oqıtıw processı ulıwma sistema sıpatında.....	25
Oqıtıw mazmunı.....	27
Oqıtıw metodları hám quralları.....	31
Oqıtıwdı shólkemlestiriw formaları hám túrleri.....	38
STEAM tálim (STEAM education).....	44
Intalı oqıwshılardı oqıtıw.....	46
Oqıwshılardıń bilim, eplilik kónlikpelerin analiz etiw.....	50

III BAP. TÁRBIYA TEORIYASÍ

Tárbiya protsessı mańızı hám mazmunı. Tárbiya nızamlıqları hám printsipleri.....	55
Jámáát tarbiya obyekt hám subyekt sıpatında.....	59
Tarbiyanıń ulıwma metodları.....	63
Oqıwshılardıń dúnyaǵa ilimiy kóz-qarasın qalıplestiriw. Aqıl tárbiyası.....	73
Puxaralıq tárbiya.....	76
Ádep-ikramlılıq tárbiyası.....	81
Oqıwshılardıń miynet, dene hám estetikalıq tárbiyası.....	85
Oqıwshılarda informaciya tutınıw mádeniyatın qalıplestiriw.....	91
Xalıqaralıq joybarlar hám tálim baǵdarlamaları.....	95
Túsindirme sózler (Glossariyler).....	100
Testler.....	104
Paydalanılǵan ádebiyatlar.....	116

KUDAYNAZAROV AYDOS KENGESBAEVISH

BASLAWÍSH TÁLIM PEDAGOGIKASÍ

Oqıw qollanba

Tashkent - "INNOVATSIYA-ZIYO" - 2024

Muharrir: Xolsaidov F.B.

Bosishga 25.12.2024.da ruxsat etildi.

Bichimi 60x90. "Cambria" garniturası.

Ofset bosma usulida bosildi.

Shartli bosma tabog'i 11. Nashr bosma tabog'i 10,5.

Adadi 100 nusxa.

"METODIST NASHRIYOTI" MCHJ matbaa bo'limida chop etildi.

Manzil: Toshkent shahri, Shota Rustaveli 2-vagon tor ko'chasi, 1-uy.

+99893 552-11-21

Nashriyot roziligisiz chop etish taqiqlanadi

ISBN 978-9910-680-43-4

9 789910 680434